

מדרש אגדה

ספר בראשית

עיצוב זהבה גרליץ

על פי מהדורת שלמה באבער

וינה תרנ"ד

אתר דעת

תשע"ז

מדרש אגדה

חמשה חומשי תורה

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם.

על פי

כתב יד ישן נושן יחיד בעולם, המובא
מארם צובה.

מוגה ומחוקן, גם עם סימני הפרשיות והכתובים, וציונים
מתנ"ך בגוף הספר, ועם הערות ותקונים ומראה מקומות,
ובאור בהרבה מקומות להבנת דברי המדרש.

ממני

שלמה באבער מלבוב.

חלק ראשון

בראשית שמות

ווי עז

בדפוס והוצאות האדון אברהם פאנטא

בשנת חמשת אלפים ושיש מאות וחמשים וארבע לביע

פרק כז.....	84	פרשת בראשית.....	3
פרק כח.....	89	פרק א.....	3
פרשת ויצא.....	90	פרק ב.....	8
המשך פרק כח.....	90	פרק ג.....	11
פרק כט.....	92	פרק ד.....	14
פרק ל.....	95	פרק ה.....	19
פרק לא.....	98	פרק ו.....	20
פרק לב.....	100	פרשת נח.....	21
פרשת וישלח.....	100	המשך פרק ו.....	21
המשך פרק לב.....	100	פרק ז.....	23
פרק לג.....	104	פרק ח.....	25
פרק לד.....	105	פרק ט.....	28
פרק לה.....	106	פרק י.....	31
פרק לו.....	107	פרק יא.....	32
פרשת וישב.....	108	פרשת לך לך.....	34
פרק לז.....	108	פרק יב.....	34
פרק לח.....	112	פרק יג.....	37
פרק לט.....	113	פרק יד.....	38
פרק מ.....	116	פרק טו.....	42
פרשת מקץ.....	118	פרק טז.....	46
פרק מא.....	118	פרק יז.....	47
פרק מב.....	120	פרשת וירא.....	50
פרק מג.....	124	פרק יח.....	50
פרק מד.....	126	פרק יט.....	55
פרשת ויגש.....	128	פרק כ.....	58
המשך פרק מד.....	128	פרק כא.....	60
פרק מה.....	129	פרק כב.....	63
פרק מו.....	130	פרשת חיי שרה.....	68
פרק מז.....	131	פרק כג.....	68
פרשת ויחי.....	131	פרק כד.....	70
המשך פרק מז.....	131	פרק כה.....	75
פרק מח.....	133	פרשת תולדות.....	77
פרק מט.....	134	המשך פרק כה.....	77
פרק נ.....	142	פרק כו.....	81

פרשת בראשית

פרק א

[א] בראשית ברא אלוהים. הדא הוא דכתיב: כה אמר ה' אם ימדו שמים (ממעל) [מלמעלה] ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל על כל אשר עשו נאם ה' (ירמיה לא לו), לפי שאמר ירמיהו המאס מאסת את יהודה וגו' (שם יד יט), השיבו הקדוש ברוך הוא אם ראית שמים וארץ שעברו, אותה שעה תוכל לומר שאני מאסתי בהם, לפי שישראל יסוד שמים, ואם אמאס היסוד נופל הבנין אשר עליו. ומנין אתה למד ששמים וארץ לא נבראו אלא בשביל ישראל? שנאמר: בראשית, ופירושו תחלה, וישראל נקראו ראשית, שנאמר: קודש ישראל לה' ראשית תבואתו (ירמיה ב ג).

דבר אחר:

בראשית. ביראת שמים ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו כמה דאת אמר ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קיא י).

דבר אחר:

בראשית. בזכות התורה ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, שנקראת ראשית, שנאמר: ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח כב).

דבר אחר:

בראשית. בראשית שש אותיות הן, כנגד שש מלות שבהם ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, שנאמר: כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד), יה שתי מלות, ה' ארבעה מלות, הרי שש, אל תקרי צור אלא (צייר) [צר] עולמים.

דבר אחר:

בראשית. ברא שית, משיתין של מזבח ברא העולם.

דבר אחר:

בראשית. ב' ר' ראש המלה, י' ת' אחרית המלה, והוא ברית, ובזכות המילה והשבת ברא הקדוש ברוך הוא את העולם, ומנין שנקראה שבת ברית? שנאמר: לדורותם ברית עולם (שמות לא טז), וגם המילה נקראה ברית, שנאמר: והייתה בריתי בבשרכם (בראשית יז יג), וגם בזכות התורה נברא העולם, כי נשאר ממלת בראשית א"ש והוא אש, ואין אש אלא תורה, שנאמר: מימינו אש דת למו (דברים לג ב).

דבר אחר:

בראשית. שש אותיות הם, כנגד ששה סדרי משנה, וכנגד ששה ימי בראשית.

דבר אחר:

בראשית. בהסירך השי"ן עולה שש מאות ושלש עשרה, כנגד תרי"ג מצות, והשי"ן שחייב אדם לשננם לבניו, שנאמר ושננתם לבניך (דברים ו ז).
והתחיל התורה בבי"ת, ולמה, אלא כנגד שתי תורות, תורה שבכתב ותורה שבעל פה.

דבר אחר:

למה בבי"ת?

כנגד זכר ונקבה, דכתיב לא תוהו בראה וגו' (ישעיה מה יח), ואמר החכם טובים השנים מן האחד (קהלת ד ט).

ברא אלוהים [ולא נאמר ברא ה', שבתחילה עלה במחשבה במידת הדין לברוא] את העולם, וכיון שראה שלא היה יכול לעמוד במידת הדין לבדה, שיתף עמה מדת הרחמים, שנאמר: אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלוהים ארץ ושמים (בראשית ב ד).
ולמה לא אמר אלוהים ברא בראשית אלא אמר בראשית ברא אלוהים?
לפי שאין מזכירין שם שמים אלא על דיבור, שנאמר: קרבן לה' (ויקרא א ב). והרי דברים קל וחומר ומה למי שדרכו להקדיש אמרה תורה שלא יאמר לה' קרבן, אלא קרבן לה', קל וחומר למחרפים ולמגדפים ולנשבעים לשווא, שהם חייבים לפני המקום.
את השמים. מלמד שכל תולדות השמים נבראו... בעולם שלא יאכל והסכימה דעתו של הקדוש ברוך הוא עמה, לפיכך לא הוציאה לעץ עושה פרי.

[יב] וירא אלוהים כי טוב. עשתה הארץ ולא מיחה בה, ואינו אומר בה ויברא אלא ותוצא, מיכן שברואים היו ביום הראשון, ולא היה לארץ רשות להוציאן עד שנתן לה הקדוש ברוך הוא [רשות] להוציא.

[יד] ויאמר אלוהים יהי מארת. שאותו יום נתלו, לפיכך מארת חסר ב' ווי"ן, למה לפי שהמאירה היה בבני אדם, לכך אנשי מעמד היו מתענין ברביעי על אסכרה שלא תפול בתינוקות.

והיו לאותות. בעת שחמה ולבנה לוקין אותותיהם לרעה, שנאמר: ומאותות השמים אל תחתו (אלא הגויים יחתו) [כי יחתו הגויים] מהמה (ירמיה י ב).

ולמועדים. שעל חשבון חמה ולבנה תיקון המועדים שנאמר: שמור את חדש האביב וגו' (דברים טז א). וחג הקציר וגו', וחג האסיף וגו' (שמות כג טז).

ולמים. פירשו ימי הלבנה כ"ט ימים חסרים שלשים מלאים, ושנת לבנה שנ"ד ימים ושמונה שעות ותתע"ו חלקים, ושנת חמה שס"ה ימים ושש שעות.

[טו] והיו למאורת ברקיע וגו'. מלמד שלא נבראו אלא לצורך הבריות שהם בארץ, שנאמר: להאיר על הארץ, אבל הקדוש ברוך הוא יתברך וישתבח ויתנשא לעדי עד אינו צריך לאורה, כי האורה עמו, שנאמר: ונהורא עמיה (ש"י) [שרא] (דניאל ב כב).

[טז] ויעש אלוהים את שני המאורות הגדולים. כיון שהלשינה הלבנה על החמה מיעטה הקדוש ברוך הוא, ומה אמרה ריבונה של עולם אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, אמר לה הואיל [שכן], לכי ומעטי את עצמך, והקב"ה יתרום שמו ניחם על זה ואמר לישראל הביאו לפני קרבן שמיעטתי לכם את הירח, ופירשו לפני כמו עלי, לפי שאני ארך אפים, והיה לי להאריך אפי עליה, לפיכך נאמר בקרבן ראש חדש ושעיר עזים אחד לחטאת לה', (במדבר כח טו) כלומר כי חטאת היו לפניו על שמיעט הלבנה והיא גרמה לעצמה.

ויש אומרים: שנעשית שחורה כשיחור, וגזר עליה שלא תהא מאירה אלא מכח השמש, אמרה לפניו: ריבונה של עולם על שדברתי לפניך דבר הגון אני לוקה, אמר לה הקדוש ברוך הוא: לפיכך אני עתיד להחזיר אורך לימות המשיח, שנאמר: והיה אור הלבנה כאור החמה (ישעיה ל כו),

אמרה לפניו: ריבונה של עולם, חטאתי מחול לי, אמר לה: מחלתי לך, אמרה לו במה אדע כי מחלתי לי? אמר לה: ולמשול ביום ובלילה, אמרה לפניו: ריבונה של עולם, ומה שבח לאורי ביום שהוא נראה, ואתה קראת אותי קטן, שנאמר: את המאור הקטן, אמר לה: הצדיקים נקראו על שמך, יעקב [בנה] הקטן (בראשית כז טו), ודוד הוא הקטן (ש"א יז יד),

אמרה: ריבונה של עולם גם צדיקים נקראו קטנים, מה אות של מחילה הוא לי, כיון שראה הקדוש ברוך הוא שלא נתיישרה דעתה, הרבה צבאה, שנאמר: **ואת הכוכבים,** ומפני כבוד הרבה צבאה כמו השלטון שהולך ועשירי המדינה הולכין עמו.

[יז] ויתן אותם אלוהים ברקיע השמים. מתנה נתנם הקדוש ברוך הוא לבריות להאיר להם בין לצדיקים בין לרשעים לא נמנעו מלהאיר על הארץ.

[יח] ולמשול ביום ובלילה. כשם שמושלת החמה ביום, שנאמר: וממגד תבואת שמש (דברים לג יד) כך ממשלת הלבנה בלילה, שנאמר: וממגד גרש ירחים (שם שם).

ולהבדיל בין האור ובין החשך. כשם שהיום אין כח לחשך להחשיך, כך החשך כל זמן שהוא מחשיך אין כח ביום להאיר.
וירא אלוהים כי טוב. לכך תקנם הקדוש ברוך הוא בזה הענין לעולם.

[כ] ויאמר אלוהים ישרצו המים. אינו אומר יוציאו, כשם שנאמר: בארץ, לפי שתולדות המים נבראו מיום ראשון, וביום חמישי הוציאו.
שרץ נפש חיה. שהעופות נפשותיהם וגופם נבראו מן המים.
ועוף יעופף על הארץ. לפי שהעופות נבראו מן הרקק לכך פורחים באוויר, והדגים נבראו מן המים לכך פורחים במים, לפיכך הדגים באסיפה, והעופות בסימן אחד, והבהמה נבראת מן הארץ לבדה בשני סימנים.

[כא] ויברא אלוהים את התנינם הגדולים. לויתן ונקבתו, וכדי שלא יחריבו את העולם בעת שמזדווגין זה לזה, לפיכך מלח את הנקבה לצדיקים לעתיד לבוא, [שנאמר:] והרג את התנין אשר בים (ישעיה כז א).
וירא אלוהים כי טוב. ראה הקדוש ברוך הוא שהיה טוב לכך בראם.

[כב] ויברך אותם אלוהים לאמר פרו ורבו. ולמה לא בירך הקדוש ברוך הוא את הבריות אלא עד יום ה', לפי שהדגים והעופות לוקח אדם מהם ואוכלם, וגם אוכלים זה את זה, לכך ברכם שלא יהא האדם חסר מהם, ולפי שברכם ביום ה', לכך התקינו שבתולה תינשא ביום רביעי, ליל חמישי, כדי שיזדווגו זה עם זה ויפרו וירבו.
והעוף ירב בארץ. לפי שהדגים נבראו מן המים לכך תולדותם במים, אבל העופות שנבראו מן הרקק ירב בארץ.

[כד] ויאמר אלוהים תוצא הארץ. לפי שהבהמות והחיות נבראו בארץ ביום ראשון, ולא יצאו על פני כל הארץ, אבל היו מובלעים בתוכה, לכך כשהם מתים רוחות שלהם יורדות למטה במקום שנבראו ממנה, ונפשותם כלות כשם שגופם כלה.

[כה] וירא אלוהים כי טוב. לפי שראה הקדוש ברוך הוא כי כך היה תיקונם, לכך יצרם בענין זה. ולמה לא ברכן הקדוש ברוך הוא כשם שבירך את הדגים ואת העופות, והלא בני אדם אוכלים מהן, כמו שאוכלים הדגים והעופות, וגם אוכלים זה את זה?
לפי שגלוי היה לפניו שעתיד הנחש שהוא מחית דארץ לחטיא אדם ואשתו, ועל ידו ירדה מיתה לעולם, והיה עתיד לקלקלו, על כן לא בירך את חיית הארץ, שאם היה מברך אותם, היה הנחש בכלל הברכה, ואם היה שכבר בירכו הקדוש ברוך הוא לא היה מקללו אחר מיכן,

ועליו נאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט יח), שבשביל הנחש נמנעו כל הבהמות והחיות ורמש האדם שלא נתברכו.

[כז] ויאמר אלוהים נעשה אדם. למי אמר למלאכים שהם רוחות, לכך נתייעץ בהם בבריאת אדם, ואל תתמה, שכל מה שהקב"ה עושה עם בני אדם מתייעץ במלאכים, שכן מיכה אמר לאחאב ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים וגו', ויאמר ה' מי יפתה את אחאב וגו' (מ"א כב יט כ), וכשאמר הקדוש ברוך הוא למשה רבנו לכתוב את התורה, אמר לו הקדוש ברוך הוא: משה כתוב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, אמר לפניו: ריבונו של עולם מפני מה אתה נותן מקום למינים שיאמרו כי שתי רשויות הם, אמר הקדוש ברוך הוא למשה: כתוב מה שאני אומר לך, וכל הרוצה לטעות יטעה, כי ממני ילמדו כל באי העולם שאם בא גדול לעשות דבר, יטול עצה מקטן, שהרי אני כשבאתי לבראות האדם נמלכתי עם מלאכי השרת.

דבר אחר:

ויאמר אלוהים נעשה אדם וגו'. במי נמלך?

בתורה נמלך, שכל מצוותיה נתנו לו עצה שיברא את האדם, שנאמר: לי עצה ותושיה (משלי ח יד).

בצלמנו. שיהיה לו רוח חיים.

כדמותינו. שיהיה לו חכמה ובינה מעין חכמה של מעלה, וכמה דאת אמר: ותחסרהו מעט מאלוהים וכבוד והדר תעטרהו (תהלים ח ו), זה יום מיתה שיראה כבוד הבורא.

וירדו בדגת הים. לפי שהיה לו חכמה ובינה להכיר בוראו, לכך נתן לו יכולת למשול על בריותיו.

[כח] ויברא אלוהים את האדם וגו'. שאחר שעשאו גולם מעפר ברא אותו שנפח בו רוח חיים. **זכר ונקבה ברא אותם.** בשני פרצופין היה האדם פנים ואחור.

[כט] וכבשוהו. וכבשה כתיב, הזכר כובש את אשתו שלא תצא לדרך ולא תעבור על דת יהודית.

דבר אחר:

וכבשוהו. וכבשה כתיב, שהזכר מצווה על פריה ורביה אבל לא הנקבה.

[ל] ויאמר אלוהים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע. מיכן אתה למד שלא הותר לאדם לאכול בשר לפי שלא ברא הקדוש ברוך הוא בריותיו על מנת שימותו, שאם לא חטא

אדם לא היו הבריות מתים, ואם תאמר אחרי שחטא אדם למה לא הותר לו לאכול בשר, אם כן מצינו חוטא נשכר.

[לא] וירא אלוהים את כל אשר עשה וגו'. נאמר בבריאת אדם הראשון טוב, כשם שנאמר בכל המעשים שהיו לפניו, ולפי שכל שאר המעשים לא נבראו אלא בשביל אדם, לכך כללם בטובה עמו.

והנה טוב מאוד. מידה כנגד מידה שאין הקדוש ברוך הוא דן את בריותיו אלא כמידתם. בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב והנה טוב מות, לפי שהמיתה יפה לצדיקים למצוא מרגוע לנפשם, ויפה לרשעים שלא ירבו חטא, שנאמר: שם רשעים חדלו רוגז וגו' (איוב ג, יז), מלהרגיז לפני בוראם, ושם ינוחו יגיעי כח (שם שם), אלו הצדיקים, שכל זמן שהם בחיים יגיעים להלחם עם יצר הרע המבקש להחטיאם.

יום הששי. למה נתוספה ה' בשישי, מה שלא נכתבה בשאר הימים?

לפי שהתנה הקדוש ברוך הוא עם כל מעשה בראשית שאם יקבלו ישראל את התורה, שהיא ה' ספרים יעמדו, ואם לאו יחזור העולם לתוהו ובהו, שנאמר: משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה (תהלים עו ט). אחר שעבר ערב ובקר של יום השישי שבת ה' ממלאכתו ונעשה יום הששי חנוכה ליום ז', לכך נאמר ויכלו, שכלו ששת ימים ונשלם מעשיהם הם ותולדותם שלא היה חסר שום דבר, לקיים מה שנאמר: אין כל חדש תחת השמש (קהלת א ט).

פרק ב

[א] ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. בצביונם נבראו, שנאמר: ולמן די (יצבי) [יצבא] יתננה (דניאל ד יד).

[ב] ויכל אלוהים ביום השביעי. מדת יום ומדת לילה ציוה ביום השביעי.

דבר אחר:

ויכל אלוהים. לשון כלילה ועטרה היא יום השביעי לשאר כל הימים.

[ג] ויברך אלוהים את יום השביעי. במה ברכו?

שכל מה שאדם מוציא לכבוד שבת הקדוש ברוך הוא משלם לו כפלים.

דבר אחר:

ברכו שאין הרשעים נידונים בגיהנום בשבת.

אשר ברא אלוהים לעשות. יעשה אין כתיב כאן אלא לעשות, שהניח כח בהם לעשות, ולמה לא ברא הקדוש ברוך הוא למלאכים גופות, לפי שאם היה בהם גופין היו נראים, ולפי שיש להם צורות משונות, אם היה האדם רואה אותם הייתה נפשו יוצאה מפחדם.

דבר אחר:

אשר ברא אלוהים לעשות. הניח הקדוש ברוך הוא צפונית ולא השלימו, כדי לבייש כל האלילים ועובדיהם לעתיד לבוא, שאומר להם מי הוא אלוה יבוא וישלים זה שהנחתי במעשה בראשית.

[ד] אלה תולדות השמים. כל מקום שנאמר אלה, פסל את הראשונים, ואלה מוסיף על הראשונים, וכאן אלה פסל תוהו ובהו.

בהבראם. בה' בראם באות אחת משמו, ולמה בראם בה'? שכל האותיות יש להם הרגשת שפתים, אבל אות ה' יוצאת מן הפה בלא הרגשה, כך ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו בלא יגיעה, שנאמר קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע וגו' (ישעיה מ כח).

דבר אחר:

בהבראם. באברהם בראה, נסתכל הקדוש ברוך הוא במעשה אברהם וברא את העולם.

[ה] וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. קודם שיצאו על הארץ אילנות ועשבים, למה? לפי שאילנות ועשבים אין באים כי אם מכח מטר, והקב"ה לא המטיר על הארץ, לפי שעדיין לא נברא האדם שיעבוד את האדמה ומתפלל על הגשמים שירדו וגם אד לא היה שיעלה מן הארץ וישקה את האדמה עד שנברא אדם, ולכך כתיב: וייצר ה' וגו' (פסוק ז). ולמה בשני יודי"ן? אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי.

[ז] ויהי האדם לנפש חיה. לפי שנפשו של אדם לא נבראת מן הארץ כשם שנפש שאר הבהמות נבראת, לכך היא [נפש הבהמה] פניה לעולם למטה, ונפש האדם פניו למעלה.

[יא] פישון. הוא נילוס, ולמה נקרא שמו פישון?

על שם ופשו פרשיו (חבקוק א ח).

חדקל. על שם חד וקל.

פרת. שהוא פרה ורבה.

[יז] ומעץ הדעת טוב ורע. לא אמר הקדוש ברוך הוא עץ הדעת אלא משה שכתב התורה קראו עץ הדעת, וגם האדם לא היה יודע שהוא עץ הדעת, שכן האשה אמרה אל הנחש ומפרי העץ אשר בתוך הגן (בראשית ג, ג), ולא אמרה ומפרי העץ הדעת.

[יח] לא טוב היות האדם לבדו. מיכן אמרו חכמים: השרוי [בלא אשה שרוי] בלא טובה. **אעשה לו עזר כנגדו.** שהאשה עוזרת לאדם, מביא חטים טוחנת ואופה, ומביא פשתן וטווה ועושה בגדים ומלבישתו ומעמידתו על רגליו, זכה עזר, לא זכה כנגדו.

[יט] ויצר ה' אלוהים. ביצירת הבהמה כתיב ביו"ד אחד, לפי שאין לה יצר טוב. **ויבא אל האדם.** שביקש הקדוש ברוך הוא לראות מה יעשה האדם אם יקרא לאחד מהם שיהיה עוזרו, לכך הפיל עליו תרדמה, ולקח אחת מצלעותיו, כשלקח אחת מצלעותיו ובנה אחת והביאה אל האדם, וזה שאמר: ויבן ה' אלוהים את הצלע, מלמד שקשט הקדוש ברוך הוא לחוה והביאה אל האדם כדי שתהיה חביבה עליו, שאין אשה נאה לפני בעלה אלא בתכשיטה.

דבר אחר:

ויבן. מלמד שנתן הקדוש ברוך הוא בינה לנקבה יותר מן הזכר, אבל הזכר לאחר שהוא גדול יוצא לחוץ לומד בינה מבני אדם, לכך האיש כשהוא גדול הוא מבין יותר מן האשה.

[כג] ויאמר אדם זאת הפעם עצם מעצמי וגו'. מלמד שבא אדם על חיה ובהמה, ולא נתקרה דעתו, עד שנזדווג לחוה.

לזאת יקרה אשה. את מוצא זכר ונקבה נקראו אש, ולא היו יכולין לעמוד עד ששיתף הקדוש ברוך הוא שמו בהם, ה' באשה וי' באיש הרי י' ה, מלמד שהוא משותף על שניהם.

[כד] על כן יעזוב איש, לא אמר אדם אלא איש, והוא צווי מן הקדוש ברוך הוא שנקרא איש.

את אביו. זו אחות אביו.

ואת אמו. זו אחות אמו.

ודבק באשתו. ולא בזכר.

והיו לבשר אחד. למקום שנעשים בשר אחד, מיכן אמרו הבא על אשתו שלא כדרכה, והוציא זרע לבטלה חייב מיתה, שעבר על אזהרה שלהם.

[כה] ויהיו שניהם ערומים. מלמד שלא ברא להם הקדוש ברוך הוא לבושים והיו כבהמות, ולא היו מתביישים מראיית ערותן לפי שלא היה להם יצר הרע.

פרק ג

[א] והנחש. חשב באותה שעה ואמר אלך ואהרוג את האדם, ואשא את חוה, ואהיה מלך על כל הבריות, ואלך בקומה זקופה, ואוכל כל מעדני העולם, אמר לו הקדוש ברוך הוא הואיל ואתה אמרת אלך ואהרוג את האדם, ואשא את חוה, לפיכך ואיבה אשית בינך ובין האשה וגו' (פסוק טו), אתה אמרת אהיה מלך על כל הבריות, לפיכך ארור אתה מכל הבהמה (פסוק יד), אתה אמרת אלך בקומה זקופה לפיכך על גחונך תלך (שם שם), אתה אמרת אוכל מעדני העולם, לפיכך ועפר תאכל כל ימי חיך.

והנחש היה ערום. עליו נאמר: ויוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א יח), לפי שהיה ערום מכל חית השדה, לכך ארור מכל הבהמה ומכל חית השדה.
ויאמר אל האשה אף וגו'. שלשה פתחו באף והלכו באף, **נחש ושר האופים והמן,** **נחש אמר:** אף כי אמר אלוהים, ונתקלקל, **שר האופים אמר:** אף אני בחלומי (בראשית מ טז), ונתלה, **המן אמר:** אף לא הביאה אסתר המלכה (אסתר ה יב), ונתלה.

[ג] ולא תגעו בו פן תמתון. מלמד שהוסיף אדם על צווי של הקדוש ברוך הוא, והוסיף על אשתו להזהירה אפילו בנגיעה, ועל זה נאמר: אל תוסיף על דבריו (משלי ל ו), שעל דבר זה מצא נחש פתחון פה ואמר לחוה: לא מות תמתון, והלך נחש אל האילן והרתיעו ואמר לה כשם שאני לא מת בנגיעה, כך אתם לא תמתון באכילת פירותי.

[ה] כי יודע אלוהים. אמר הנחש אל האשה את יודעת מפני מה הזהיר הקדוש ברוך הוא אתכם שלא תאכלו ממנו, מפני שכל אומן שונא בני אומנתו, מן האילן הזה אכל וברא את העולם, ואתם אם תאכלו ממנו והייתם כאלוהים, שתוכלו לבראת העולם כמותו.
ונפקחו עיניכם. להיות יודעים כל מה שאתם רואים.
יודעי טוב ורע. ותדעו מהו טוב ומהו רע.

[ו] ותרא האשה. ראתה דבריו של נחש כי יש בהם טעם, ולא מת בנגיעה, **וכי טוב העץ למאכל, וכי תאוה הוא לעיניים, ונחמד העץ להשכיל,** סומים היו שלא היו מתביישים שיעמדו זה כנגד זה ערומים, ולא היו יודעים מה היא חרפת ערוה ובושת, מיד **ותקח מפריו ותאכל,** ומיד **ותפקחנה עיני שניהם.**

[ז] ויתפרו עלה תאנה. לכסות ערותן מן הטעם הזה אמרו שאותן העץ שאכלו ממנו היה תאנה, בו בדבר שנתקלקלו בה נתקנו, ותפרו עלה לכסות ערותן, ולכך קרא שמה אדם תאנה, כי על ידה בקש הקדוש ברוך הוא ומצא בה תואנה, לגזור עליהם מיתה.

[ח] וישמעו את קול ה' אלוהים וגו'. שמעו אדם וחווה את המלאכים, והם אמרו: היום יש מת בגן שביום זה עתיד למות אדם ואשתו, שעברו על צווי הקדוש ברוך הוא, שאמר להם: כי ביום אכלך ממנו מות תמות.

לרוח היום. מהו לרוח היום?

אמר הקדוש ברוך הוא אני ארויח להם את היום ותאריך להם אלף שנים, שנאמר: כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור (תהלים צ ד).

[ט] ויאמר לו איכה. וכי אין הקדוש ברוך הוא יודע היכן הוא, אלא שפתח לו הדרך אולי ישוב, כיוצא בדבר ויאמר מי האנשים האלה עמך (במדבר כב ט), וכי לא היה יודע הקדוש ברוך הוא מי היו, ועל מה באו, אלא להודיע לבלעם מי מדבר עמו, ואמר לו: לא תלך עימהם (שם שם יב):

דבר אחר:

איכה. התחיל לקונן עליו.

[יב] ויאמר האדם האשה אשר נתתה עמדי. הקדוש ברוך הוא פתח לו המן העץ וגו' שהיה רוצה שיתוודה על חטאיו, כי כשיאמר חטאתי הקדוש ברוך הוא מוחל לו, אבל לא עשה כן אלא בטובה שעשה לו הקדוש ברוך הוא שנתן לו את האשה, היה מתרעם על הקדוש ברוך הוא שאמר לו האשה אשר נתתה עמדי וגו' כלומר אתה גרמת לי לחטוא שנתתה לי אשה שנתנה לי מן העץ ואוכל, כיון שראה הקדוש ברוך הוא שלא פתח בחרטה התחיל שואל לאשה מה זאת עשית, והיה חפץ שתאמר חטאתי שימחול להם, כשם שעשה לדוד שאמר: חטאתי (ש"ב יב יג), והשיב הנביא: לפי שהודיתה גם ה' העביר חטאתך (ולא) [לא] תמות (שם שם), והיא לא עשתה כך, אלא בקשתה להחזיר החטא על הנחש, שנאמר: ותאמר האשה הנחש השיאני וגו'. מהו השיאני?

מלמד שבא נחש על חווה והטיל בה זוהמא, ולכולם שאל למה עשיתם דבר זה, אבל לנחש לא שאל, לפי שהנחש היה יכול להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים, בעבור כך לא שאל לו, לפי שאין טוענין למסית, וכמה דהוא אמר (לא) [ולא] תחמול ולא תכסה עליו (דברים יג, ט). שלשה נכנסו [לדין] אדם וחווה ונחש ויצאו ארבעה חייבים, אלו השלשה והאדמה עימהם, ולמה נתקללה האדמה?

שגם היא בשעה שהקב"ה ציוה לה שתוציא עץ שיהא הטעם עצו ופריו שווים, דכתיב: עץ פרי עושה פרי (בראש' א יא), שיהא טעמו של עץ כמו של פרי, וכשציוה לאדם שלא יאכל מן הפרי היה שומר צויו שיאכל מן העץ ולא מן הפרי, ולפי שלא הוציאה מן הארץ כן אלא עץ עושה פרי, ולא היה העץ כפרי, ועבר על צויו ואכל מן הפרי, לכך היא בארורה.

[יד] ארור אתה. ולמה לא נאמר באדם ובאשתו ארור, כשם שארר את הנחש?

מפני שכבר ברכם, שנאמר: ויברך אותם אלוהים (בראש' א כח).

מכל הבהמה ומכל חית השדה. אם מחית השדה שהיא חפשית שאינה ברשותו נתאררה נחש קל וחומר שנתארר מן כל בהמה, אמר לו: כשם שנתארר בהמה מחיה על אחת שבעה, ומאי נינהו חמור מחתול, שחתול סובלת הולד במעיה (ל"ב) [נ"ב] יום, וחמור שס"ה, ואדם תשעה חדשים, והנחש נתארר יותר מן החמור שבעה פעמים, כי חמור שנה, והנחש לשבע שנים עוברו בבטנו.

על גחונך תלך. מכאן אמרו שהיה הולך בקומה זקופה וירדו המלאכים וקצצו את רגליו.
ועפר תאכל כל ימי חיך. שהיה אוכל כל מעדני עולם, וכיון שהחטיא לחוה נגזר עליו שיאכל עפר כל ימי חייו, שאם אוכל מעדני עולם אין דעתו מיושבת עליו עד שיאכל עפר.

[טו] הוא ישופך ראש. בזמן שבני אדם עוסקים בתורה אין כח לנחשים להזיק אחד מישראל, ויכולים ישראל להרגם אבל בזמן שישראל בטלים מדברי תורה נושך עקבם, כמו שנאמר: עוון עקבי יסובני (תהלים מט ו), ויש לנחש יכולת להשתלח בישראל ולהמיתם, שנאמר: וישלח ה' בעם את הנחשים וגו' (במדבר כא ו).

[טז] אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך וגו'. אלו טיפי דמים שהאשה מצטערת עליהם, דם בתולים ודם נדה, ולמה לקתה בדם, וכן נחש? לפי שגרם לחוה ולתולדותיה לחזור לעפר, לכך הוא ותולדותיו אכילתם עפר, שנאמר: ונחש עפר לחמו (ישעיה סה כה).
עצבונך. זה צער גידול בנים.
והרונוך. זה צער העיבור.
והוא ימשול בך. שהוא כובשה שלא תדבר עם בני אדם.

[יז] ולאדם אמר. אתה עברת על צוויי ושמעת לקול אשתך, שנתנה לך מפרי העץ ואכלת, לכך ארורה האדמה בעבורך, שתעלה לך דברים ארוכים פרעושים ורמשים.
בעיצבון תאכלנה, שלא תאכל ממנה שום דבר עד שתתייגע ותתעצב.

[יח] וקוץ ודרדר. זו הקוצים ועכביות, שהם מיני מאכל ובהם קוצים ותאכלם בצער: ואכלת את עשב השדה. התחילו עיניו של אדם זולגות דמעה, ואמר ריבונו של עולם אני ובהמתי נאכל באבוס אחד, ואז ריחם הקדוש ברוך הוא עליו ומחלו.

[יט] בזעת אפיך תאכל לחם. מכאן למדנו שאלמלא לא חטא אדם הייתה הארץ מוציאה גלוסקאות.

עד שובך אל האדמה וגו'. וכן הוא אומר: וישוב העפר על הארץ כשהיה (קהלת יב ז).

[כ] ויקרא האדם שם אשתו חוה. אמר לה: כמה דורות עיברת לפי שהיא הייתה אם כל חי.

[כא] ויעש ה' אלוהים לאדם ולאשתו. לפי שראה אותם הקדוש ברוך הוא ערומים, והיו מצטערים בחגורה של עלה תאנה, ואעפ"כ שהם חטאים עשה להם לבושים שיהיה הנאה לעורן והלבישן.

[כב] ויאמר ה' אלוהים הן האדם היה כאחד ממנו. שלא היה לו אלא לב אחד לטובה, והוא עשה שיהיה לו ב' יצרים יצר טוב ויצר הרע, ואני בראתי אותו לישראל לבד: ראה זה מצאתי אשר עשה האלוהים את האדם [ישר] והמה בקשו חשבונות רבים (קהלת ז כט), מהו והמה בקשו חשבונות רבים?

זו חוה ואדם, שנאמר: ותרא האשה כי טוב העץ וגו' (פסוק ו), מיד וישלחוהו ה' אלוהים. ולמה אמר ה' אלוהים?

אלא הקדוש ברוך הוא אמר למלאכים שישלחוהו מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח משם, ולא לן אדם בגן עדן כי אם לינה אחת, וזהו שנאמר: אדם ביקר בל ילין (תהלים מט יג).

[כד] וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת. כרובים מלאכים, שיהיו שומרים את הדרך שלא יטעה אדם ללכת לשם, והניח שם להט החרב המתהפכת, וכשיראה אדם הלהט יפחד ויחזור לו.

פרק ד

[א] והאדם ידע את חוה. והביאה ממנו קין והיה הריון שלה בלא צער, ומקיש לידתה להריון, מה הריון ללא צער כך לידתה בלא צער.

ותאמר קניתי איש את ה'. אמרה לשעבר הייתי אני ובעלי מציירים והקב"ה שותף עמנו ביצירתו שהאברים מחמתי ומחמת בעלי והנשמה מאת ה', לכך נקראו שמו קין על שם שקניתי איש את ה' ביני ובינו נברא את הוולד הזה.

[ב] ותוסף ללדת. התוספת גדול מן העיקר, שעם קין לא נולדה אלא תאומה אחת, ועם הבל נולדו שתי תאומות, כי הזכיר בו שני אתין, ולכך נקרא הבל שנולד להבל שלא היה לו זרע. **ויהי הבל רועה צאן.** שנתיירא מן הקללה שקלל הקדוש ברוך הוא את האדמה, שנאמר: בעיצבון תאכלנה (בראשית ג יז), והיה מתעסק ברעיית הבהמות, אבל קין לא נתיירא מהקב"ה והיה קשה עורף, ואמר: אני אהיה עובד אדמה ועבד ולא הניח מפני הגזירה, שלא נאמר זו הגזירה אלא על אדם שחטא.

[ג] ויהי מקץ ימים. זמן פסח היה, אמר אדם לבניו עתידים ישראל כולם להביא פסחיהם ויהיו לרצון ועת רצון היא זאת, אף אתם הביאו קרבניכם לפניו וירצה לכם.
ויבא קין מפרי האדמה. משירי מאכלו הביא מזרע פשתן.

[ד] והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלבהן. מן המובחרים שבהם, והקריבו קרבנם.
וירדה אש מן השמים וליחכה את קרבן הבל, והניח את קרבן קין, ועליו אמר **ישע ה' אל הבל ואל מנחתו.**

[ה] ואל קין ואל מנחתו לא שעה וגו'. וכיון שראה קין שלא חשש הקדוש ברוך הוא למנחתו, חרה ונפלה פניו, ולכך אמרו החכמים שהכלאים צמר ופשתים אסור שאסר הקדוש ברוך הוא ללבוש כשם שלא נתערב קרבן קין שהיה מזרע פשתן עם קרבן הבל, שהיה מבכורות צאנו שלא נגזז לצמר, כך שלא יתערבו ב' מינים הללו, לא בלבושם ולא בפעולה לשום הנאה בעולם.

[ז] הלא אם תטיב שאת. אם תטיב מעשיך אשא לך עוונך, ואם לא תטיב מעשיך ליום הדין חטאתיך יהיה שמור.
ואליך תשוקתו. הוי יודע שיצר הרע יהיה מתאוה לחטאתך, ואעפ"כ הוא מסור בידיך ואין אתה מסור בידו.
ואתה תמשול בו. שאם אין אתה חפץ לשמוע אליו אינו יכול להחטיאך, ולכך אתה מתחייב בעולם.

[ח] ויאמר קין אל הבל. אמר קין לאחיו: לית דין ולית דיין ואין עולם אחר, אמר לו הבל: אית דין ואית דיין ואית עולם אחר, ויכול אתה לידע מקרבניך, לפי שלא הקרבנו כראוי לא נתקבל.
כיון ששמע קין שלא נתקבל קרבנו חרה וחרפו, ואין ויאמר אלא חירופין, שנאמר: והיום הזה תאמרנה שרות (אסתר א יח).
ויהי בהיותם בשדה. אמר קין להבל: אתה אומר שיש עולם אחר, בוא ונחלוק, אני אטול העולם הזה בחלקי, ואתה בחלקך טול העולם הבא, כיון שראה קין להבל שהיה רועה צאנו בשדה, אמר לו קין: לא כבר חלקנו ונפל העולם הזה בחלקי, למה תרעה צאנך בחלקי?
אמר לו הבל: אני לא קבלתי כדי שאניח צאני בלא מרעה, ואי אפשר בלא רעה, ומתוך דברים אלו נפלה קטטה ביניהם, והרג קין להבל, ומהו ויקם קין אל הבל אחיו?
מלמד שנתקוטטו שניהם, ועלה הבל לקין והפילו, וריחם עליו ועזבו ולא נשמר ממנו, ועמד קין והרג את הבל אחיו.

[ט] ויאמר ה' אל קין אי הבל אחיך. לפי שהקב"ה חפץ בתשובתם של רשעים, והיה צריך לומר ריבונו של עולם אתה יודע כל הנסתרות אני הרגתיו וחטאתי והיה הקדוש ברוך הוא מוחל לו, והוא לא עשה כן, וכיון ששמע הקדוש ברוך הוא שואלו אי הבל אחיך חשש בלבו כי עבים סתר לו ואינו רואה מעשה בני אדם, והתחיל לכזב לפניו ולאמר לא ידעתי.

השמר אחי אנכי. כיון שראה הקדוש ברוך הוא כי קין ענה בסכלות, התחיל מגיד לו שהוא יודע הכל, והוא הדיין והוא עתיד לדון, שנאמר: **ויאמר מה עשית קול דמי אחיך צועקים**, אינו אומר דם אחיך, אלא דמי אחיך, מלמד שתבע ממנו דמי זרעותיו עד סוף כל הדורות.

דבר אחר:

מהו דמי?

מלמד שלא היה קין יודע מהיכן נפשו יוצאת, והיה מפצע בו ומכה אותו באבנים, והיה דמו מתפזר ממקומות הרבה.

[יא] ועתה ארור אתה מן האדמה. לפי שנברא גופו ממנה, ולפי שפצתה לקחת את דמי אחיך, וגם קללו כי תעבוד את האדמה וגו', שלא תוציא לך כלום ממנה שתזרע בה.

[יב] נע ונד תהיה בארץ. מהו נע ונד?

שיצא ממקומו וילך לארץ אחרת.

דבר אחר:

מהו **נע ונד**?

שיגלה ממקומו ויהיה נע ולא יהיה אלא מטולטל, כמו שנאמר: ונוע ינועו בניו וגו' (תהלים קט י).

[יג] ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא. עוני גדול מששים ריבוא שעתידים לעשות עגל ואתה נושא להם ועוני לא תישא ואהיה נע ונד לפניך.

ומפניך אסתר. כמו שנאמר: ואנכי הסתר אסתיר פני מהם (דברים לא יח).

דבר אחר:

ומפניך אסתר שאם רוצה אני לקבוע מקום לשבתי שלא תדע אתה מה שאני עושה, וכי מפניך אסתר לאו, אלא הכל גלוי לך ואתה אומר עלי שאהיה נע ונד בארץ והיה כל מצא יהרגני, כי ידעו כל בריותיך שאני חייב מיתה.

[טו] ויאמר לו ה'. כל מה שאתה מבקש ממני אני אמחול לך שלא יהרגוך כל מצאוך ואעשה לך תקנה, כי לא ינקם ממך עוון הבל עתה אלא אמתין לך עד שבעה דורות, הוי אומר **שבעתים יוקם.**

וישם ה' לקין אות. שיכירנו כל מוצאו ולא יהרגנו, וידע כי ה' מחל לו עד ז' דורות.

ומה היה האות?

יש אומרים: קרן עלה במצחו.

יש אומרים: זכות שבת עמדה לו, שנאמר בה אות הוא (שמות לא יג).

יש אומרים: אות אחת משמו של הקדוש ברוך הוא חקק לו במצחו.

[טז] ויצא קין מלפני ה' וגו'. כגונב דעת עליונה.

וישב בארץ נוד. לפי שעשה ברמאות שאמר גדול עוני מנשוא, לכך לא מחל לו אלא חצי עוון, שאמר לו: נע ונד תהיה בארץ.

קדמת עדן. למזרח עדן, לכך כל הרוצחים בשוגג גולים לערי מקלט שהם במזרחו של ארץ ישראל, שנאמר: אז יבדיל וגו' מזרחה שמש (דברי' ד מא).

דבר אחר:

קדמת. שקודם שהרג קין את אחיו הייתה הארץ כגן עדן, אבל אחר שגרשו ואיררו הקדוש ברוך הוא ואמר לו: לא תוסף תת כחה לך, לא הצליח יותר בזרע האדמה.

[יז] ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. לפי ששמע מן הקדוש ברוך הוא שעתיד לכלות זרעו אחר שבעה דורות, לכך קרא שם העיר כשם בנו חנוך, כדי שיהיה שמו מזכר בעולם, כמו דכתיב: קראו בשמותם עלי אדמות (תהלים מט יב).

[יח] עירד. עורדו אני מן העולם.

מחויאל. מוחה אני אותו מן העולם.

מתושאל. מתישו אני מן העולם.

למך. למה לי ולדורותיו.

[יט] שתי נשים שם האחת עדה. שלקחה לפריה ורביה.

ושם השנית צלה. שתהא יושבת בצלו שלא לקחה אלא לתשמיש, כמה דהוא אמר רני עקרה לא ילדה (ישעיה נד א) והשקה אותה כוס של עיקרין כדי שלא תלד כדי שלא ילך יפיה ממנה והיה מאכילה ומשקה ומכסה אותה בבגדים נאים.

[כא] יובל. למה נקרא שמו יובל?

על שם והוא לקברות יובל (איוב כא לב).

[כב] תובל קין. למה נקרא שמו תובל קין?

שכל מעשה קין יובלו למיתה. ולמה פירש כל אחד ואחד?
ללמדך שכשם שהייתה גזרה על קין כי תעבוד את האדמה וגו' (פסוק יב) כך הייתה גזרה על כל תולדותיו, ולא הצליחו עוד בעבודת האדמה, ותפשו אומנות אחרת, וזהו שנאמר: לוטש [כל חורש] נחושת וברזל.
ואחות תובל קין נעמה, חכמינו ז"ל אמרו: נעמה שהנעימה בסוף מעשיה, שביקשו מלאכי השרת לתעות אחריה וברחה מפניהם.

[כג] ויאמר למך לנשיו. שראו הנשים כי קיימו פריה ורביה עדה ילדה ב' בנים, צלה ילדה בן ובת, פירשו מבעליהן, אמרו למה נולד לבהלה, שהרי בנינו עד שבעה דורות, וה' גזר שלא יתקיים מזרע קין, וכיון שראה למך שלא היו שומעות אליו להזקק לו, התחיל אומר: **כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי,** וכי הרגתי הבל שהיה איש גדול כאשר אנשים וילד לשנים שבאותו עון יתלה זרעו, והלא לקין שהרגו נתלה עד שבעה דורות, ולי שלא הרגתי לא יתלה הקדוש ברוך הוא עד שבעים ושבעה דורות.

דבר אחר:

למאן דאמר קרן היה לו במצחו, ואמרו אל למך שהוא הרג לקין, ולכך פירשו ממנו נשיו, כי למך סומא היה והיה תובל קין משכו, והיה למך מורה בקשת והיה צד חיות, לפי שכשהיה רואה תובל קין היה אומר ללמך: חיה אני רואה, היה אומר לו באיזה מקום היא, והיה מראה לו, והיה למך מורה בקשת, והיה הורגה.
פעם אחת יצא למך לצוד, והיה יודע תובל קין לקין, שהיה לו קרן אחת במצחו, אמר ללמך אביו: דמות חיה רואה אני במקום פלוני, משך למך בקשת והכה לקין והרגו, כשהלכו אצלו אמר תובל קין ללמך אביו, לא חיה הרגת, אלא קין זקנינו הרגת שהיה לו קרן במצחו, כיון ששמע כן והוא היה סומא הכה ידיו זו על זו כף על כף והרג תובל קין בנו בין שתי ידיו, ולכך פירשו ממנו,

אמרו לו: הרגת קין זקנינו וגם הרגת לתובל קין בנינו, אין אנו נשמעים לך,
ולכך אמר: **כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי,** זה קין שלא הרגתי במזיד, כשם שעשה קין שהרג להבל אחיו בפצעים וחבורות במזיד, אם לקין שהרג לאחיו במזיד תלה לו הקדוש ברוך הוא שבעה דורות ולי שלא הרגתי אלא בשוגג על אחת כמה וכמה שיתלה לי שבעים ושבעה דורות,
אמרו לו: אין אנו שומעין לך,

אמר להן: נלך אצל אדם הראשון אם הוא אומר שתפרשו ממני על מה שעשיתי, תהיו אתם פטורות, מיד הלכו אצל אדם הראשון,

אמר להם: אם הקדוש ברוך הוא פורע דינו מן קין מה לכן חזרו אצל בעליכם, ומה שירצו הקדוש ברוך הוא לעשות יעשה,

אמרו לו הנשים: אסיי חגור חגורתיך, והלא פירשת אתה מאשתך ק"ל שנה על שנגזר עליך מיתה, על מה אנו לא נפרש מבעלינו שהרג לקין זקנינו ולתובל קין בנינו, אם אתה רוצה שנחזור לבעלינו חזור אתה תחילה אצל אשתך, ואחריך נלמוד ממך שנחזור ללמך בעלינו, אמר להן אדם: למדו ממני וכן תעשו, מיד חזר אדם אצל אשתו, הדא הוא דכתיב: וידע אדם [עוד] את (חוה) אשתו.

[כה] שת. שממנו הושתת העולם.

[כז] אנוש. על שם ומכתי אנושה (ירמיה טו יח), לפי שבימיו נעשה שם הקדוש ברוך הוא מחולל שעשה ע"ז ומנעו עצמם מלקרוא בשם ה'.

דבר אחר:

הוחל. התבטל, כמו: לא יחל דברו (במדבר ל ג), כתרגומו: לא יבטל.

פרק ה

[א] בדמות אלוהים עשה אותו. ופירוש עשה תיקון, כמו: לא עשה שפמו (ש"ב יט כה). וכיצד עשה אותו?

בדמותו, שנתן לו חכמה ובינה מעין חכמה של מעלה שקרא שם לכל בריה.

[ב] זכר ונקבה בראם. שני פרצופין היו לו לאדם אחור וקדם.

ויקרא את שמם אדם. מיכן שהאשה נקראת אדם, וכן הוא אומר: כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מ"ד יג).

[יח] ויחי ירד. ולמה נקרא שמו ירד?

שבימיו ירדו המלאכים מן השמים והיו מלמדים הבריות היאך יעבדו להקב"ה.

[כד] ויתהלך חנוך את האלוהים. עם המלאכים הלך שלש מאות שנה בגן עדן היה עמם ולמד מהם עיבור ותקופות ומזלות וחכמות רבות.

ואיננו כי לקח אותו אלוהים. לפי שהיה צדיק, הקדוש ברוך הוא לקחו מבני אדם ועשה אותו מלאך והוא מטטרוך, ומחלוקת בין ר' עקיבא וחבריו בדבר זה, וחכמים אומרים חנוך היה פעם צדיק ופעם רשע, אמר הקדוש ברוך הוא עד שהוא בצדקו אסלקנו מן העולם, כלומר אמיתנו, שנאמר הנני לוקח [ממך] את מחמד עיניך במגפה (יחזקאל כד טז).

[כה] ויחי מתושלח. ולמה נקרא שמו מתושלח?

כי שם המפורש כתוב על הסייף שלו והמית כמה שדים אשר אין להם מספר, ולפי שהיה צדיק חיה תשע מאות ותשע וששים שנה, לכך נאמר: יראת ה' תוסיף (חיים) [ימים] (משלי י' כז).

[כח] ויולד בן. שממנו נבנה העולם והוא נח, ולא קרא שמו זה השם כשנולד, אלא לאחר כשחדש להם כלי מחרישה.

[כט] זה ינחמנו ממעשינו. שלא היו חורשים כי אם באצבעותיהם.

[לב] ויהי נח בן חמש מאות שנה. ולמה איחר כל כך להעמיד תולדות, לפי שהיה רואה שיהיו רשעים, לכך לא היה רוצה להעמיד תולדות, עד שאמר הקדוש ברוך הוא כי אני עתיד להביא מבול ואצילך ואת בניך.
את שם. שהיה עדיף מכולהו בחכמתא, שהרי יפת היה גדול מכולם, שנאמר: אחי יפת הגדול (בראשית י' כ"א), לכך חשב שם בתחילה ויפת בסוף.

פרק ו

[א] ויהי כי החל וגו'. נעשו חולין בעולם, לפי שהיו רשעים.

[ב] ויראו בני האלוהים. בני הדיינים.

ויש אומרים: מלאכים ממש.

מכל אשר בחרו. שגוזלים נשי האנשים.

[ג] לא ידון רוחי באדם. כי הם בוזים דברי ואינם עושים כמו שנאמר כי דבר ה' בזה (במדבר טו לא).

והיו ימיו מאה ועשרים שנה. אמר ר' יוסף ק"כ שנה קודם שגילה הקדוש ברוך הוא שיביא מבול גזר על דור המבול שימותו ותלה להם הקדוש ברוך הוא כל הימים שהיה מתושלח חי שהיה לו להחיות מאה ועשרים שנה.

[ד] הנפלים היו בארץ. ולמה נקרא שמם נפלים?

שהם גרמו לעולם להפילו, ועל כן נקרא שמם **אנשי השם**, שישום העולם במעשיהם הרעים.

[ה] וירא ה' כי רבה רעה וגו'. נאמר כאן רבה, ונאמר בסדום רבה שנאמר: כי רבה (בראשית יח כ) מה להלן נידונו באש ובגפרית, אף בני דור המבול נדונו באש ובגפרית, ומה כאן נדונו במים, אף אנשי סדום נדונו במים, וכן הוא אומר: בצורות יאורים בקע וכל יקר ראתה עינו (איוב כח י).

[ו] וינחם ה'. שנתחרט שעשה אדם בארץ, לפי שהלכו אחר מחשבות לבם. **ויתעצב אל לבו.** שהיה כועס על התורה שמתחלת בבי"ת ומסיימת בלמ"ד והוא **לב**, ותורה כלולה בלב, וגם בחוטי ציצית ל"ב חוטין, על כן אמרו מצות ציצית שקולה כנגד כל התורה.

[ח] ונח מצא חן. גם הוא היה נאסף עימהם אילולי שמצא חן בעיני ה'.

פרשת נח

המשך פרק ו

[ט] אלה תולדת נח. נח לשמים ונח לבריות. כל מקום שנאמר ואלה מוסיף על הראשונים, אלה פסל את הראשונים, וכן פסל דור המבול שהם היו רשעים ונח ובניו היו צדיקים מהם. **תולדות נח.** היה לו לומר נח הוליד שלשה בנים, למה נאמר תולדת נח? לפי שמעשיו הן תולדותיו, וכן הוא אומר: פרי צדיק עץ חיים (משלי יא ל), ולמה כפל שמו? לפי שראה עולם בחורבנו, וראה אותו בישובו. **איש צדיק.** לפי שעשה צדקות עם הבריות, שהיה מאכילם כל זמן שהיו בתיבה נקרא צדיק. **תמים.** שנולד מהול, כמו שנאמר: התהלך לפני והיה תמים (בראש' יז א). **בדורותיו.** ולא בדורות צדיקים.

ויש אומרים: עם רשעים היה צדיק שלא למד ממעשיהם, ואם היה בדור הצדיקים על אחת כמה וכמה שהיה צדיק. **את האלוהים וגו'.** הלך נח בדרכי האבות, כמו שנאמר האלוהים אשר התהלכו אבותי לפניו (בראשית מח טו), שלא היו צריכים עוזרים להיותם צדיקים, אבל נח **את האלוהים התהלך נח**, שאלמלי שהקב"ה תופס אותו לא היה יכול לעמוד.

[יא] ותשחת הארץ לפני האלוהים. שהיו עובדי ע"ז, כמו שנאמר: פן תשחיתון ועשיתם (לכם) פסל (דברים ד טז).

ותמלא הארץ חמס. שהיו גזלנים, שנאמר: גבולות ישיגו עדר גזלו וירע (איוב כד ב).

דבר אחר:

חמס. שהיו שופכים דמים, שנאמר: מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי (יואל ד יט).

דבר אחר:

גילוי עריות, שנאמר: ואשר אכלו שאר עמי ועורם מעליהם הפשיטו (מיכה ג ג).

[יב] כי השחית כל בשר. שהיו באים על כל חיה ומוציאים שכבת זרע למטה, שנאמר: ושחת ארצה (בראשית לח ט).

[יד] עצי גפר. ולמה עצי גפר?

לפי שדור המבול נידונו בגפרית, ונח היה ראוי לידון עימהם בגפרית, ולפי שמצא חן בעיני האלוהים ציוהו שיעשה התיבה מעצי גפר, כדי לכפר עליו.

קנים תעשה את התיבה. כל קן וקן היה עשר אמות על עשר אמות בגובה עשר אמות, והיו ארבע מאות וחמשים.

וכפרת אותה. יתקן, ובתיבת משה רבנו ע"ה כתוב ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב ג), זפת מחוץ וחומר מבפנים, שלא היו המים קשים, אבל כאן שהיו המים חזקים, מבית ומחוץ בכפר.

דבר אחר:

בכפר. מלמד שכפרו ונתחייבו מיתה לשמים וכיפרה עליו תיבתו, נאמר כאן בכפר, ונאמר להלן אם כפר יושת עליו (שמות כא ל) מה להלן כפרה, אף כאן כפרה.

[טו] וזה אשר תעשה אותה. למה אמר הקדוש ברוך הוא שיהיה אורך התיבה ורחבה וקומתה כך?

כדי לכפר על כל עונותיו של נח שצריך להעמיד תולדות, צא מהם כ' שנה שהייתה גזרה על דור המבול שיאבדו בטרם שהודיע הקדוש ברוך הוא לנח הרי ת' פחות עשרים והם כמידת התיבה, כי התיבה שלש מאות אמות ארכה וחמשים אמות רחבה ושלושים אמות קומתה, ונתן להם ארכה מאה ועשרים שנה אולי יעשו תשובה וימחול להם.

[טז] צהר תעשה לתיבה. ציוהו הקדוש ברוך הוא שיכניס עמו מרגליות שתהא מאירה להם כצהרים, מפני שהייתה התיבה חשיכה.

דבר אחר:

צהר תעשה. זה חלון שהיה פתוחה, ונח מביט ממנה מה שיעשה, ובימי גשמים שהם מ' יום היה צריך למרגלית, והחלון צריך לפתוח אחר מ' יום של גשמים.
תחתים שנים ושלישים. תחתים לזבל, שנים לבהמה, שלשים לנח ולבניו ולנשותיהם ולטהורים.

[יז] **ואני הנני מביא.** הקדוש ברוך הוא הסכים על המבול לבוא עליהם.

[יח] **והקימותי את בריתי אתך.** אלמלא שכרת הקדוש ברוך הוא ברית עמו לא היה יכול לעמוד.

אתה ובניך ואשתך. מלמד שאסרן בתשמיש המטה.

[יט] **ומכל החי.** מלמד שאפילו שדים נכנסו עמו בתיבה.

[כב] **ויעש נח ככל אשר ציוה אתו אלוהים:** שעשה התיבה והכניס בה מאכלם.

פרק ז

[א] **צדיק לפני.** מכאן אמרו חכמים ז"ל שאין אומרים כל שבחו של אדם בפניו.

[ב] **מכל הבהמה הטהורה.** שהייתה טהורה מזימה.

תיקח לך שבעה שבעה. שבעה זכרים ושבעה נקבות שהם שבעה זוגות.

ומן הבהמה אשר לא טהורה היא. מזימה שבא על שאינו מינו שנים איש ואשתו.

[ד] **כי לימים וגו'.** ומה לימים שבעה?

אלו שבעת ימי אבולו של מתושלח הצדיק שחלק לו הקדוש ברוך הוא כבוד.

ארבעים יום. כנגד ארבעים יום של יצירת הוולד, שהיו הנשים מזנות תחת בעליהן והיו מקלקלין צורת הוולד.

[ה] **ויעש נח.** שנכנס לתיבה וכל בניו וביתו והכניס עמו בהמות ועופות טמאות וטהורות מן הטהורות ז' זוגות ומן הטמאות שנים איש ואשתו.

[ו] **ונח בן שש מאות שנה.** מכאן למדנו שעסק בתיבה מאה [ועשרים] שנים. והיה אומר לדור המבול: למה לא תחזרו בתשובה שעתיד הקדוש ברוך הוא להביא מבול לעולם ולהשחיתם, ולכך ציוהו לעשות תיבה כדי שינצל בתוכה, והיו מלעיגים עליו, ואומרים: לא ירד [אלא] על

ביתו ועל אותו האיש, כמה דהוא אמר: לפיד בוז לעשתות שאנן וגו' (איוב יב ה). לפיד שהיה מכריז להם נח שיעשו תשובה. בוז שמבזין אותו בעת שמוכיח אותם שהיו שאננים וקשים כעשתות של ברזל. נכון למועדי רגל (שם), זה נח שהיה נכון למועדות רגליהם של דור המבול.

[ז] מפני מי המבול. מלמד שאף נח מקטני אמנה היה שלא נכנס אל התיבה עד שיגיעו מי המבול לרגליו.

[ט] שנים שנים. הם מאליהם באו אל נח אל התיבה כי לא היה מכירם.

[יא] בחדש השני. זה חדש מרחשון והוא היה שני לחדש הדין זהו תשרי.
ויש אומרים: זה אייר והוא שני לניסן שנים ראשון לחדשים.

[יג] בעצם היום הזה בא נח. בעצמו של יום, וחצי היום היה שלא נכנס לתיבה אלא בפני כולם, שהיו כולם מזומנים להרוג אותו בשעה שיכנס לתיבה, ונכנס בפניהם ולא היה רשות להם לעשות לו כלום.

[טז] ויסגור ה' בעדו. מלמד כשירדו מי המבול ונכנס נח לתיבה באו בני דור המבול לשבר את התיבה ולהרוג את נח, מה עשה הקדוש ברוך הוא?
שלח אריות ודובים ושאר חיות רעות הדורסים סביב התיבה, שכל מי שהיה מבקש לשבר התיבה היו הורגין אותו, הדא הוא דכתיב: **ויסגור ה' בעדו**, וכמה דתימר: אלוהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא (דניאל ו כג), מה סגירה האמורה להלן של אריות, אף סגירה האמורה כאן על ידי אריות.

[יח] ויגברו המים. לא ירדו הגשמים על התיבה, אבל המים שנפלו בארץ הם נשאו התיבה והלכה על פני המים.

[כ] חמש עשרה אמה. על כל ההרים הגבוהים גברו המים.

[כג] וישאר אך נח. גונח מפני טורח מאכל הבריות שהיה מאכיל.

דבר אחר:

פעם אחת איחר מאכל האריה, והכישו על רגליו ונעשה חגר, ועל זה נאמר: **וישאר אך נח.**

פרק ח

[א] ויזכור אלוהים את נח. ומה זכירה הייתה שם, ביאת ישראל להר סיני לקבל התורה, לפי שבסוף חדש אייר שלמו ארבעים יום של ירידת גשמים וק"נ של תגבורת המים, לפי שמרחשון וטבת ואדר היו חסרים.

וישכו המים. מלמד שנתמלאו המים חמה ובקשו לשבר התיבה, וזכר הקדוש ברוך הוא ביאת בניו לסיני לקבל התורה, שנאמר: ביום הזה באו מדבר סיני ואיזה? זה יום שעשה הקדוש ברוך הוא נסים לנח ואין לשון וישכו אלא שכיכת חמה, כדכתיב: וחמת המלך שככה (אסתר ז י).

[ד] ותנח התיבה. זה סיון שהיה ששי לכסליו שבו פסקו הגשמים מלירד.

[ה] עד החדש העשירי. זה היה אב שהיה עשירי לירידת גשמים.
בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים. הגבוהים שהיו המים עליהם חמש עשרה אמה מיום שהתחילו המים הלך וחסור היו ס' יום נמצא המים שהיו על ראשי ההרים חסרו כל ד' ימים אמה אחד מן המים.

[ו] ויהי מקץ ארבעים יום. לראיית ראשי ההרים.
וישלח את העורב ויצא ושוב. שלא רצה לילך, לפי שהוא היה מן השלשה ששמשו בתיבה, חם וכלב ועורב אמר העורב לנח עינך נתת על זוגתי.
אמר לו נח: במותרת לי אני אסור לשמש, באסורה לי לא כל שכן, וביקש נח שלא יכניסנו אל התיבה לפי שהיה רשע, אמר לו הקדוש ברוך הוא שיקבלנו, לפי שיהיה עתיד לעשות שליחות לאליהו, שנאמר: והעורבים מביאים לו לחם ובשר וגו' (מ"א יז ו), לכך אמר: **עד יבושת המים**, זה שהיה בימי אליהו, שנאמר: חי ה' אם יהיה [השנים האלה] טל ומטר כי אם לפי דברי (שם שם א), וכיון שראה נח שלא רצה העורב לילך מיד השיבו אל התיבה, ושלח את היונה, שבה נמשלו ישראל שקבלו את התורה שנאמר: כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים סח יד). אמר נח: אחר שנמשלו ישראל ליונה ראויה היא לילך לראות הקלו המים.

[יא] והנה עלה זית טרף בפיה וגו'. אמרה יונה לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם, יהיו מזונותי מרים כזית ויהיו מסורים בידיך, ואל יהיו כדבש ויהיו מסורים ביד בשר ודם.

דבר אחר:

הייתה היא סמן לישראל, כשם שלא מצאה היונה מנוח לכף רגלה, כך ישראל לא יהי' להם מנוח בגלות, שנאמר: ולא יהיה מנוח לכף רגליך וגו' (דברים כח סה), וכשם שהיונה שבה אל התיבה, כך ישראל עתידים לשוב מן הגלות לארצם מפני עול הגויים שנמשלו למים, שנאמר: הוי המון [עמים] רבים כהמות ימים יהמיון (ישעי' יז יב).

[ט] וישלח ידו וגו'. עתיד הקדוש ברוך הוא לשלוח יד ולהביאם אליו, כמה דהוא אמר והיה ביום ההוא יוסיף ה' וגו' (ישעי' יא יא). וכשם שנח החל שבעה ימים והוסיף שלח את היונה מן התיבה, כך יעשו ישראל שבע עברות ויגאלו, שנאמר: וייסרתי אתכם אף אני שבע (כחטאותיכם) [על חטאותיכם] (ויקרא כו כח). וכשם שנח החל כך ישראל מייחלים לבורא יתברך שמו, שנאמר: ויחל ישראל אל ה' (תהלים קל ז). וכשם שהיונה באה בעת ערב כך ישראל, שנאמר: והיה לעת ערב יהיה אור (זכרי' יד ז).

דבר אחר:

והנה עלה זית טרף בפיה וגו'. אותם הגויים שהם עליונים עליהם, שנאמר: הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה (דברים כח מג) והיו ישראל מרים כזית עתידים להיותם טרופים בפיהם, שנאמר: (היום) [הנה יום] בא לה' וחלק שללך בקרבך (זכרי' יד א).

[יא] וידע נח כי קלו המים וגו'. ידע נח כי באחרית הימים יותן לישראל מנוחה, הקלו המים ממשא האומות, וזהו ענין גלות בבל.

[יב] וייחל עוד שבעת ימים אחרים. אלו שבעה אומות שנמסרו ביד ישראל ואלו הן: **מצרים. וסנחרב. ובבל. ומדי. ויון. ואדום. וישמעאל. וגוג.** **וישלח את היונה.** שנשתלחו ישראל מביניהם, שנאמר: שלח מעל פני ויצאו (ירמ' טו א). **ולא יספה שוב אליו עוד.** אחר שינצלו ישראל ממלחמת גוג לא יוסיפו לגלות עוד, שנאמר: לא יוסיפו (עוד לדאבה) [לדאבה עוד] (ירמ' לא יא).

[יד] ובחדש השני בשבעה ועשרים וגו'. מכאן ראינו שעמד נח בתיבה שנים עשר חדשים, ואותן אחד עשר יום שבין ירידת הגשמים ליבושת המים על הארץ הם י"א יום, ששנת החמה יתירה על שנת הלבנה.

[טז] צא מן התיבה. לאחר שהותרו לצאת מן התיבה התירן לשוב אל נשותיהם.

[יז] היצא אתך. שיאמר להם שיצאו.

[יח] ויצא נח. ולא קבל עליו לשוב אל אשתו ולהתעסק בפריה ורביה, מפני שהיה מתיירא שמא יחריב הקדוש ברוך הוא את עולמו פעם אחרת.

[יט] למשפחותיהם. ולא הם כי כל האנשים והנשים יצאו ובהמה וחיה יצאו בניהם ולא הם, והיינו דכתיב למשפחותיהם.

יצאו מן התיבה. על מנת כן יצאו שלא יערבו זרעם במין שאינם שלהם.

[כ] ויבן נח מזבח. בנה מזבח והעלה עולות, כדי שיכרית ברית עמו שלא יוסיף עוד להכות את כל חי כאשר עשה, ומנין שנשבע, שאמר שני פעמים לא אוסיף, וכן אמרו חכמינו ז"ל: ב' פעמים לאו או הין שם שבועה, ולפי שאמר הקדוש ברוך הוא שני פעמים לא, נקראו שבועה, שנאמר: כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי וגו' (ישעי' נד ט).

[כב] זרע וקציר. הם ששה דברים האמורים בפרשה וכל אחד ואחד הוא [שני] חדשים, וכן אמרו:

חצי תשרי ומרחשון וחצי כסליו **זרע**,
חצי כסליו וטבת וחצי שבט **קור**,
חצי שבט ואדר וחצי ניסן **חורף**,
חצי ניסן ואייר וחצי סיון **קציר**,
חצי סיון ותמוז וחצי אב **חום**,
חצי אב ואלול וחצי תשרי **קיץ**.

דבר אחר:

זרע וקציר. אמר הקדוש ברוך הוא מי גרם להם שימרדו בי על שלא היו מתים בנים להם, ולא היו ייסורים באים עליהם, מכאן ואילך מה שהם זורעים קוצרים, אלו בניהם שימותו. קור וחום אלו ייסורים שפעמים יהיה להם ייסורים והקור הוא ממיני הייסורים, ופעמים יהיה להם חום והוא ממיני הייסורים.

דבר אחר:

זרע וקציר. אמר הקדוש ברוך הוא מי גרם להם שימרדו בי? על שהיו זורעים וקוצרים אחת לארבעים שנה, מכאן ואילך כל שנה ושנה צריכים לזרוע ולקצור, כדי שיהיו צריכים לי למטר ויקראו לפני.

פרק ט

[א] ויברך אלוהים את נח ואת בניו. במה ברכם?

בפריה ורביה, שימלאו את הארץ, לפי שהעולם חרב מבני אדם, לכך הוצרכו לברכה זו.

[ב] ומוראכם. לפי שחטאו דור המבול, השליט עליהם את החיות, ולא שהיה נח ובניו צדיקים

נתן מוראם על כל החיות, וכן אמרו: אין חיה הורגת את האדם עד שידמה בעיניה כבהמה.

ועל ז' מצות נצטווה נח ובניו ותולדותיו:

על הדינים,

ועל קללת השם,

ועל ע"ז,

ועל שפיכות דמים,

ועל גילוי עריות,

ועל הגזל,

ועל אבר מן החי,

שנאמר: ויצו ה' אלוהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל (בראשית ב יו),

ויצו אלו הדינים, שנאמר: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו' (בראשית יח יט),

ה' היא ברכת השם, שנאמר: ונוקב שם ה' מות יומת (ויקרא כד טז),

אלוהים זה ע"ז, שנאמר: לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני (שמות כ ב),

האדם זו שפיכות דמים, שנאמר: שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו),

לאמר זה גילוי עריות, שנאמר: לאמר הן ישלח איש את אשתו (ירמ' ג א),

מכל עץ הגן זה גזל, שנאמר: מכל אשר ישבע עליו לשקר (ויקרא ה כד),

אכל תאכל זה אבר מן החי, וכן הוא אומר: אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (בראשית ט ד).

[ג] כל רמש אשר הוא חי וגו'. הותרה בשר תאוה לנח, לפי שהקריב קרבן, ועוד שהכל

למיתה הם עומדים, אבל לאדם לא הותר, לפי שהכל לחיים הם עומדים, עד שחטא ונגזרה

על כל בריה למות.

ולמה לא הותר לאדם לאכול בשר?

כדי שלא יהא חוטא נשכר.

[ד] אך בשר בנפשו דמו וגו'. זה אבר מן החי שנאסר לו.

[ה] ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש. בזמן שתהרגו הנפש בסתר שלא ידע אדם בו כי אם הרוצח בלבד, ואעפ"כ שלא ידעו בו בית דין שיהרגו אתו אני אדרוש דמו של נהרג.
מיד כל חיה אדרשנו. שאם החיות יהרגו אותו, כגון שטרפו ארי או נחש ויהרגנו, אני אדרוש ואתבע דמו מן החיות.

מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם. כיצד מזמין הקדוש ברוך הוא זה שהרג שוגג וזה שהרג במזיד לפונדק אחד, זה שהרג במזיד למטה מן הסולם, וזה שהרג בשוגג למעלה על ראש הסולם, נופל אותו של מעלה על של מטה וממית אותו של מטה, ומחייבין אותו לגלות, נמצא זה גולה וזה נהרג.

[ו] שופך דם האדם באדם. ולמה החמיר הקדוש ברוך הוא בהריגת אדם, מה שלא החמיר בהריגת הבהמה?
לפי שבצלם אלוהים ברא את האדם, וזה בא ומיעט את הדמות.

[ז] ואתם פרו ורבו. שלא יאמרו מה לנו לחוב בדמו של זה שנהרוג את זה, ולכך נאמר: ואתם פרו ורבו, בזכות שתהרגו את הרוצח אני מרבה אתכם בפריה ורביה.

[ח] ויאמר אלוהים אל נח ואל בניו. מלמד ששוים היו נח ובניו בדברים וכמותו בדיבור, שגם עם בניו דבר הקדוש ברוך הוא.

[טו] וזכרתי את בריתי. שנעשה ענן על הארץ אזכור בריתי שכרתי עמכם, ואראה לכם הקשת בענן, ותדעו שאני זוכר הברית שלא יהא מבול לשחת כל בשר.

[יח] וחם הוא אבי כנען. אביו הפסול גרם לבנו שנפסל.

[כ] ויטע כרם. ומאין לו הכרם לנטוע?
לפי שכשנכנס לתיבה הכנס לו זמורות של גפן.
איש האדמה. נעשה איש לאדמה.

[כא] וישת מן היין. יש אומרים: באותו יום נטע, באותו יום שתה. (וששה עשר ווי"ן) [שלשה עשר ווי"ן] נאמרו בזו הפרשה, ללמדך כמה קשה שתיית היין, כיון שבא נח ליטע כרם, בא שטן ואמר לו יהא חלקי בכרם עמך,
אמר לו נח: כן,
מה עשה השטן?

הביא כבש אחד ושחטו והשקה מדמו, ואחר כך הביא ארי ושחטו והשקה מדמו, ואחר כך הביא קוף ושחטו והשקה מדמו, ואחר כך הביא חזיר ושחטו והשקה מדמו, רמז לו זה כאשר ישתה אדם כוס אחד, הוא דומה לכבש כאלם, שתה שתי כוסות, דומה לארי, ואומר אני מראה מה אעשה למחר עם פלוני ופלוני, שתה הרבה יין, התחיל מרקד כקוף, שתה הרבה יותר מדאי התחיל מקיא ומלכלך את בגדיו כחזיר שהוא מלוכלך.

[כב] וירא חם אבי כנען. כמו דכתיב: וירא אותה שכם וגו' (בראשית לד ב).

ויש אומרים: סירסו.

[כג] ויקח שם ויפת. לפיכך זכה שם לטלית ויפת לשמלה, ולכך נדב ואביהוא לא נשרפו בגדיהם, וסנחרב שהיה מבני בניו של יפת, כשנכנס המלאך לשרפם לא שרף בגדיהם, שנאמר: ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש (ישעי' י טז), ואין כבודו אלא בגדיו, שהם מכבדים אותו, ושמלה מגוללה בדמים (שם ט ד), גוג שהוא מבני עשו של יפת נותן לו קבורה בארץ ישראל, אבל מצרים שהוא מבני חם, נאמר בהם: וחשופי שת ערות מצרים (שם כ ד), לפי שראה ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ והיה מלעיג על אביו.

[כד] בנו הקטן. בנו הפסול.

[כה] ויאמר ארור כנען. לדעת האומר שהוא קבל בעצמו, נח היה לו להעמיד בן רביעי שישמנו וזה מנעו ממנו לפי שסירסו, לפיכך קלל בנו הרביעי, ולמה לא קלל לחם שהוא עשה הרעה, לפי שברכו הקדוש ברוך הוא שנאמר: ויברך אלוהים את נח ואת בניו (בראשית ט א).

[כז] ויאמר ברוך ה' אלוהי שם. לפי שהיה יודע נח שעתידין לצאת ישראל משם והם עתידיים לקבל התורה וליחד שמו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר: שמע ישראל וגו' (דברים ו ד).

[כז] יפת אלוהים ליפת. יפת לו ארצו.

דבר אחר:

יפיותו של יפת, והוא לשון יוני, והוא ישכון באוהלי שספר תורה מותרת לכתבה יונית.

דבר אחר:

יפת אלוהים ליפת. זה כורש שמלך על כל העולם, ולמה כך, לפי שהוא בנה ביתו של שם והוא בית המקדש, ללמדך שאין השכינה שורה אלא בחלקו של שם, ולפי שכורש שצוה לבנותו רצה לומר בית המקדש ודריוש בנאו, לפיכך לא שרתה בו שכינה.

דבר אחר:

וישכון באהלי שם. שעשהו בהו, שנאמר: ומלכי צדק מלך שלם וגו' (בראש' יד יח).

פרק י

[ח] וכוש ילד את נמרוד. שעד נמרוד לא היה אדם אוכל בשר, עד שבא נמרוד והיה צד ואוכל, ולכך נאמר: הוא החל להיות גיבור ציד.

דבר אחר:

הוא החל להיות גיבור בארץ. שעשה מלחמות בארץ ונצחם ולקח מלכות בחזקה.

[ט] הוא היה גבור ציד. שהיה צד את הבריות והורגן.

לפני ה'. שהיה יודע ריבונו ומכוון למרוד בו.

על כן יאמר וגו'. זה עשו, שנקרא איש יודע ציד (בראשית כה כז).

[י] ותהי ראשית ממלכתו בבל. שלקח המלכות בחזקה.

[יא] מן הארץ ההוא יצא אשור. לפי שראה אשור שבניו מורדין בהקב"ה ובנו עיר ומגדל בארץ שנער במלכות נמרוד, ולמה נקרא שמו נמרוד? שמרד בהקב"ה.

יצא מעצתם והלך לו לארץ אחרת ולפיכך נתן בו הקדוש ברוך הוא רוח ובינה ובנה נינה ורחובות עיר וכלה ורסן. ולפי שברח מהם ולא רצה להיות בעצתם למרוד בהקב"ה, לכך כשחטאו בני נינה אמר הקדוש ברוך הוא ליונה בן אמת' שילך לשם וינבא עליהם, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אביהם יצא מארצו לכבודי, לכך לך בשליחות אל בני עירו מה שלא מצינו בשאר הנביאים שהלכו לעיירות של אומות העולם, אף על פי שהיו מתנבאים עליהם.

[יב] היא העיר הגדולה. זה נינה, כמו שנאמר: ונינה [הייתה] עיר (הגדולה) [גדולה]

לאלוהים (יונה ג ג), ולמה נאמר עיר גדולה לאלוהים?

שהיו רעים בגופם בעריות, שנאמר: ואיך אעשה הרעה הגדולה וגו' (בראשית לט ט), ורעים בעריות, שנאמר: אתם חטאתם (לה') [חטאה גדולה] (שמות לב ל).

[יד] ואת פתרסים ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים. ללמדך שהיו

מחלפין נשותיהם זה לזה, ויצא מהם פלשתים וכפתורים, ולא נודע מי היה אביהם.

[כא] אבי כל בני עבר. והוא שם כל בני עבר אלו ישראל.

אחי יפת. ולא אחי חם, שהלעיג על אביו, ויפת לקח השמלה וכסה ערות אביו עם שם.

[כה] ולעבר ילד שני בנים שם האחד פלג. נביא גדול היה שנקרא שמו פלג, כי בסוף ימיו נפלגה הארץ, שעד פלג היו בני אדם חיים ארבע מאות שנה, אלא פלג לא חיה אלא ר' שנה ומעט.

ושם אחיו יקטן. שהקטין את עצמו, לכך זכה להעמיד י"ב תולדות.

פרק יא

[א] ויהי כל הארץ שפה אחת. שהיו מדברים כולם בלשון הקדש.
ודברים אחדים. שהיו מדברים כולם על יחודו של עולם.

[ב] וימצא בקעה. שהלכו בכל העולם למצוא מקום שיחזיק כולם ולא מצאו אלא בארץ שנער, ששם ננערו דור המבול שהיא עמוקה.

[ג] ויאמרו איש אל רעהו. כוש אמר לנמרוד.

[ד] ונעשה לנו שם. שיעשו מגדל וראשו בשמים וישימו שם ע"ז, כמו שנאמר: ושם אלוהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג).
פן נפוץ. פיהם הכשלים, לכך נאמר: ויפץ ה' אותם משם (פסוק ח). אמרו: אחר אלף ושש מאות וחמשים [וששה] שנה מתמוטט הרקיע וירד מבול, לפיכך נעשה מגדל.
וראשו בשמים כדי שיהא סומכן.

[ה] וירד ה' לראות. לסוף דעתם לראות מה יגזור עליהם על שהיה בדעתם לבנות עיר ומגדל.

[ו] ויאמר ה'. אמר הקדוש ברוך הוא: שפה אחת לכולם. וכל אחת יודע מה יאמר לו חברו או טיט או לבנה ועל דבר זה הם בונים, וכל זמן שיש להם שפה אחת לא יבצרו מלבנות, אלא אבלבל את לשונם ומעצמם יניחו הבנין, מה עשה?
קרא למלאכים ואמר להם שירדו למטה וכל אחת למשפחה אחת לדבר בלשון אחרת, כדי שלא יבינו משפחה זו דברי משפחה אחרת, וכן עשו שנאמר: הבה נרדה.

[ח] ויפץ ה' אותם משם. אמרו רבותינו ז"ל שאותו מגדל שלישי נבלע, ושלישי נשרף, ושלישי עומד עד היום, והוא גבוה מאד שהחלקים שהם נטועים למטה ממנו נראים כחגבים לאותו שעומד בראש המגדל, ובעת שהפיצם מה שנפלו במים נעשו רוח המים, ומה שנפלו ביער נעשו קופים, ומה שנפלו במדבר נעשו שדים.

[י] אלה תולדות שם. למה מינה הכתוב שם שני פעמים?

משל לאדם שאבד אבידה ומבקשה באשפה והביא עכברים שהם צוברים באשפה עד שמצאו האבידה, וכיון שמצאו האבידה מיד נפרשו, כך התחיל למנות תולדות שם עד שבא לאברהם שהוא מציאתו של הקדוש ברוך הוא, כמו שנאמר: ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמ' ט ח). וכן בפרץ: אלה תולדות פרץ (רות ד יח), עד שמצא דוד, כמו שנאמר: מצאתי דוד עבדי (תהלים פט כא), שני מציאות מצא הקדוש ברוך הוא בעולמו, אברהם ודוד, והכתוב אומר: ונח מצא חן (בראשית ו ח), לא שני נח דהוא מצא להקב"ה והקב"ה לא מצא.

[כח] וימת הרן על פני תרח אביו. בחיי אביו מת לפי שהשליכו את אברהם לכבשן האש ועלה משם לשלום, היו כולם אומרים על הרן לפי שהיה עובד לאש לכך נשא האש פנים לאברהם בשביל אחיו ולא הזיקו האור, מה עשה הקדוש ברוך הוא? הוציא שביב אש מן הכבשן והרג את הרן.
תרח. תרח שהרתיח כעס הקדוש ברוך הוא על עובד ע"ז.

[כט] יסכה. זו שרה שהייתה סוכה ברוח הקודש.

דבר אחר:

יסכה שהכל סוכה ביפיה.

[ל] אין לה ולד. אפילו כתוב אין לה ולד היה לה.

[לב] וימת תרח בחרן. למה תרח בחרן מת, ולמה כתוב בדורות הראשונים וימת, ובעשרה דורות האחרונים לא נאמר וימת? לפי שהראשונים היו עתידיים למות במבול, לפיכך כתיב בהם מיתה, אבל האחרונים שהם עומדים לקיום העולם, לא כתיב בהם מיתה, ולמה כתיב בתרח מיתה, והלא תרח היה חי בעת שיצא אברהם מחרן, ולמה כתיב וימת? חישובו הקדוש ברוך הוא כאלו מת, כדי להפטר אברהם מחיוב כבוד אב ואם לפי שאברהם הניחו בחרן והלך לו לארץ כנען.

פרשת לך לך

פרק יב

[א] ויאמר ה' אל אברם לך לך. חשבון לך לך הרי הם מאה, רמז לו שכשיהיה בן מאה שנה יעמיד את יצחק.

דבר אחר:

לך לך. כי לך נאה הגדולה.

ויאמר ה' אל אברם לך לך. מה כתיב למעלה מן העניין?

וימת תרח בחרן, אמר ר' יצחק: למנין החשבון מתבקש עוד ששים וחמש שנה, כי תרח היה בן שבעים שנה כשהוליד לאברם, ואברם היה בן שבעים וחמש שנה בצאתו מחרן, נשתיירו עוד ס"ה שנים, וכתיב: וימת תרח בחרן, אלא מכאן אתה למד הרשעים בחייהם קרויים מתים, ואברם היה מפחד שיהיו מחללין בו שם שמים ויאמרו הניח אביו לעת זקנותו והלך לו. אמר לו הקדוש ברוך הוא: לך לך, אני פוטר אותך מכבוד אב ואם, ולא עוד אלא שאני מקדים מיתתו ליציאתך, שנאמר: וימת תרח בחרן, ואחר כך ויאמר ה' אל אברם.

עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו:

א. אור כשדים.

ב. טלטולו מבית אביו, שנאמר לך לך.

ג. רעב, דכתיב: ויהי רעב (בראשית יב י).

ד. על עסק אשתו, וכתיב: ותקח האשה בית פרעה (שם יב טו).

ה. בין הבתרים, שנאמר: ידוע תדע (שם טו יג).

ו. אשתו עקרה, שנאמר: ותהי שרי עקרה (שם ל יא).

ז. ברית מילה.

ח. על עסק שרה עם אבימלך.

ט. על עסק השלוח ששלח הגר ובנה ישמעאל, כדכתיב: וירע הדבר מאד וגו' (שם כא יא).

י. עקידת יצחק.

מארצך וממולדתך ומבית אביך [אל הארץ אשר אראך]. למה אמר לו כל אלו?

כדי ליתן לו שכר על כל אחת ואחת.

[ב] ואעשך לגוי גדול. שעד היום כל העולם מתברכים באברהם:

ואגדלה. בה' ואברכה בה' אלו שתי ההי"ן שנתוספו לו ולה שיהיה ברכה בשתי ההי"ן בעולם הזה ובעולם הבא.

דבר אחר:

ואברכה. זה שאומרים אלוהי יצחק. **ואגדלה שמך** זה שאומרים אלוהי יעקב.
והיה ברכה [יכול יהיו חותמין בכולן]. בך חותמין ואין חותמין בכולם, ולכך אנו חותמין מגן אברהם.

[ג] ואברכה מברכיך. מכאן לכוהנים שכל כהן המברך מתברך.
ונברכו בך כל משפחות האדמה. שבזכותו לא פרע הקדוש ברוך הוא מעשה דורות שהיו כולם רשעים מנח ועד אברהם.
ונברכו בך. שהגשמים והטללים יורדין בזכות אברהם.

[ה] ואת הנפש אשר עשו בחרן. שהחזירו אותם להקב"ה והעלה עליהם כאילו בראם.
מהו אשר עשו בחרן?
מלמד שאברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים.

[ו] עד מקום שכם. הראה לו הקדוש ברוך הוא שעתידיים בניו להרוג בשכם.
עד אלון מורה. הראה לו הר גריזים והר עיבל שהוא אצל אלוני מורה.
והכנעני אז בארץ. לפי שארץ ישראל נפלה בחלקו של שם, כמו שנאמר: ומלכי צדק מלך שלם (בראשית יד יח).
נח החרים בשעה שחלק הקדוש ברוך הוא את הארץ לשלשה בניו, שלא יהא אחד מהם נכנס לתחום חברו, וז' עממין עברו בארץ ישראל ועברו על החרם, לפיכך ציוה הקדוש ברוך הוא כי החרם תחרימו, ובעת שעבר אברהם לא היה עדיין נכנס לשם, אלא הכנעני בלבד, ולפיכך נפלה ארץ ז' עממים לישראל לפי שנפלה כל הארצות לז' עממים בחלקו של שם, וכן הוא אומר: יצב גבולות עמים למספר בני ישראל (דברים לב ח).

[ח] ויבן שם מזבח לה'. על בשורת הארץ.
ויט אהלה וגו'. הראהו הקדוש ברוך הוא שעתידין לפול בניו בעי על עוון עכן שמעל בחרם והתפלל עליהם ולא מת אלא יאיר בן מנשה.

[י] ויהי רעב בארץ וגו'. זה היה ניסיון שני, שהביא הקדוש ברוך הוא רעב בימיו ונצרך לירד למצרים לגור שם.

[יא] הנה נא ידעתי. אמר לה: כשהיית בין היפות לא הייתה חשובה יפה לפניך, ועתה אנחנו כננסים למקום שחורים, לפי שמצרים היו מבניהם שהיו שחור, ואני יודע שאת חשובה כנגד כולם.

דבר אחר:

הנה נא ידעתי. לעולם אברהם לא הביט באשתו, וכשהקריב לבוא למצרים היה נהר ונכנסו הוא והיא נפלה בנהר והעמידה ובאו על שפת הנהר לנגד בגדיה והביט וראה את שוקה, מיד אמר לה: הנה נא ידעתי.

[יד] ויהי כבוא אברם מצרימה. הכניס שרה לתיבה כדי שלא יראו אותה המצרים, באו מוכסנים ליקח מכס ממה שבתיבה, אמרו לו: תן לנו מכס ממה שיש בתוך התיבה, אמר להם: קחו מכס זהב וכסף, אמרו לו: אינו אלא אבנים טובות ומרגליות, אמר להם: קחו מכס אבנים טובים ומרגליות, אמרו לו: כללו של דבר אין אנו מניחין אותך עד שתפתח התיבה ונראה מה שיש בתוכה, מיד פתחו את התיבה וראו אותה שהייתה יפת מראה, אמרו: אין ראוי להדיוט להשתמש בה אינה ראויה כי אם למלך:

דבר אחר:

ויראו אותה שרי פרעה. זה אומר אני אתן מאה דינרים ואיעלל עמה, וזה אומר אני אתן מאה דינרים ואיעלל עמה, ומתוך דברים אלו **ותוקח האשה בית פרעה**, וכיון שאמרה לפרעה אחי הוא, ולא הודיה כי הוא בעלה, מיד ולאברם היטיב בעבורה, ועליה אמר החכם: בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר (משלי לא יא).

[יז] וינגע ה' את פרעה. לקה בכפלים, ומנין אתה אומר שפרעה לקה אף על דבר לגזרה שווה.

על דבר שרי. כשהייתה שרי אומרת למלאך הכה, והוא היה מכה אותו, וכל מה שעושה המלאך על פיה לא נעשה אלא בעבור אברהם, שאילו אשה אחרת לא היה הקדוש ברוך הוא שולח אליו נגעים.

[יט] קח ולך. לפי שפרעה היה יודע שהיו אנשי זימה ואם אברהם נשאר בארץ היו אחרים נכשלים לכך אמר קח ולך.

פרק יג

[ג] וילך למסעיו. על שעשה לו הקדוש ברוך הוא נסים, והביא על פרעה נגעים, וגם הטיב לו פרעה.

[ה] ואהלים. רות המואביה ונעמה העמונית אשר יצאו ממנו, ואין אהלים אלא נשים, שנאמר: מנשים באהל תבורך (שופטים ה כד).

[ז] ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט. אמרו רועי מקנה אברם לרועי מקנה לוט: מפני מה אתם מוציאים לרעות בהמות לוט ואינן זממות, והיא אוכלת מן הגזל, והיו עונים רועה מקנה לוט: אתם אומרים שאנו עשינו שלא כהוגן שאתם מוציאים מקנה אברם לרעות והם זממות ואנחנו לא כן עושים, אין אתם יודעים כי הארץ נתנה ה' לאברהם, ואברם פרדה עקרה, ולוט בן אחיו יורש אותו והמקנה של לוט אם היא רועה מה שרועה משלו היא רועה,

והכנעני והפריזי אז יושב בארץ, אמר להם הקדוש ברוך הוא: עדיין הכנעני והפריזי יושב בארץ ואתם אומרים שהארץ נתונה לאברם.

דבר אחר:

והכנעני והפריזי. באותה שעה נכנסו ועברו על השבועה אבל שאר עממים עדיין לא נכנסו לשם.

[ט] הפרד נא מעלי. כשם שפרדה זו אינה מקבלת זרע, כך לא יהיה לך חלק בכל אשר לי, שכר אמר לי הקדוש ברוך הוא לזרעך אתן את הארץ הזאת (בראשי' יב ז). **ואשמאילה.** אם אראה אותם תשב בימין אני אשב בשמאל.

[י] וישא לוט את עיניו. כמה דהוא אמר: ותשא אשת אדוניו וג' (בראשית לט ז). **וירא את כל כנר הירדן.** ואין זה אלא זנות, כמה דהוא אמר: כי בעד אשה זונה עד כנר לחם (משלי ו כו).

כי כולה משקה. שהיו נשותיהם ראויות כולן להשקות כסוטה, שנאמר: והשקה את האשה (במדבר ה כד): לפני שחת ה'. כמו שנאמר: כי השחית כל בשר (בראשי' ו יב). **כגן ה'.** לאילנות.

דבר אחר:

כגן ה' כארץ מצרים. ולא אמר כארץ בבל, או אשור, מפני כי גן עדן ומצרים אחד הם, ולא יבוא עליהם לא טל ולא מטר, אלא מן הנהר יעלה וישקה אותם וישוב, לכך נאמר כגן ה' כארץ מצרים.

[יא] ויסע לוט מקדם. מקדמותו של עולם.
ויפרדו וגו'. ועליו נאמר: אח נפשע מקרית עוז (משלי יח יט).

[יג] ואנשי סדום וגו'. רעים בגופן, שנאמר: ואיך אעשה הרעה הגדולה (בראשית לט ט).
וחטאים. שהיו עובדים ע"ז, שנאמר: אתם חטאתם חטאה גדולה (מאד) (שמות לב ל), שהיו יודעים ריבונם ומתכוונים וחוטאים.

[יד] וה' אמר וגו' כל זמן שהיה לוט עם אברם מנעו מן הדבור, כיון שנפרד לוט מעמו מיד דבר עמו.
שא נא עיניך וראה. לפי שהיו אומרים רועי לוט שלא יהיה זרע לאברם, לפיכך בא הקדוש ברוך הוא לנחמו.

[טז] ושמתיו את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש וגו'. כך לא יהא העולם מתקיים אלא בזכות זרעך.

דבר אחר:

מה עפר שהוא דייש לכל, כך כשיהיו בניך חוטאים יעשו דייש למלכות, ושמתיה ביד מוגיך וגו' (ישעיה נא כג).

פרק יד

[א] אמרפל. זה נמרוד, ולמה נקרא שמו אמרפל?
שנאמר: והפיל את אברהם לתוך כבשן האש.

דבר אחר:

שהיה לו אמירה אפילה.
ויהי בימי אמרפל. כל מקום שנאמר: **ויהי בימי** אינו אלא לשון צער.
ויהי בימי אמרפל, עשו מלחמה.
ויהי בימי שפוט השופטים (רות א א), היה רעב.
ויהי בימי אחז (ישעיה ז א), עלה רצין מלך ארם.
ויהי בימי אחשורוש. (אסתר א א), בא שטן ביניהם והרג את ושתי.

ויהי בימי יהויקים (ירמיה א ג), שרף את המגלה,
ונוסף עליה כהנה וכהנה.

[ב] את ברע מלך סדום. שכל ימיו היה ברע.

ואת ברשע. שכל ימיו היה ברשע.

שנאב מלך אדמה. שהיה שונא לאבינו שבשמים.

ושמאבר. שאמר: מי יתן לי אבר ואעלה ואשב לי ברקיע ואעשה לי שם.

בלע. שהיה ראויה שתבלע דיוריה אלא היא צוער.

[ג] כל אלה חברו אל עמק השדים הוא ים המלח. אמר שחברו אל עמה השדים, בתחילה
היה נקרא עמק השדות שהיה המקום מיושב, ולבסוף נעשה ים המלח.

[ד] שתיים עשרה גו'. ובארבע עשרה למרדן.

[ז] וישבו ויבאו אל עין משפט הוא קדש. קידש שמו של הקדוש ברוך הוא בשעה שהלך
לכבשן האש.

[ח] ויערכו אתם מלחמה וגו'. לפי שד' מלכים היו יושבים בעמק השדים.

[י] ועמק השדים בארות בארות חמר. שעשו שם הד' מלכים בארות ומלאם עפר וחמר, כדי
שאם יבאו חמשת המלכים לעשות עימהם מלחמה שיפלו שמה, וכן נפלו שמה מלך סדום
ומלך עמורה, ובא מלאך והוציא מלך סדום.
והנשארים הרו נסו, על מלך אדמה ועל מלך צבונים ומלך בלע שלא נפלו שמה.

[יא] ואת כל אכלם. ואפילו הכותבות.

[יג] ויבא הפליט. זה היה עוג מלך הבשן.

ולמה נקרא שמו פליט?

שהיה קטן שבכולם, וכן הוא אומר: פליטי (גויים) [הגויים] (ישעי' מה כ), והוא לא נתכוון
לטובה, אמר: יודע אני באברהם שהוא יוצא עליהם וילחם ויהרוג והלך והרג אותם וחזר
השבי.

אמר לו הקדוש ברוך הוא: לפי שהגדת לו אני אתן שכרך ותהיה מלך ותחיה שנים רבות, ולפי
שחשב על אברהם שיהרוג, אמר לו הקדוש ברוך הוא: סוף אני מפילך ביד זרעו וימיתוך.
והם בעלי ברית אברם. שכרת ברית שלום עימהם כשיצא הוא למלחמה ישמרו מקומו.

דבר אחר:

והם בעלי ברית אברם. כשאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם שימול עצמו גילה הדבר לענר ואשכול, אמרו לא אינו ראוי לזקן כמותך שימול, אבל ממרא אמר לו: עשה מה שאמר לך הקדוש ברוך הוא שהוא הצילך מכבשן האש, לפיכך כששמע העצה של ממרא קיים עצתו, לפיכך לא נגלה עליו הקדוש ברוך הוא בעת שמל, אלא באלוני ממרא, שנאמר: וירא אליו ה' וגו'.

[יד] וירק את חניכיו. הריקן בכלי זיין, כמה דאת אמר: אריק חרבי (שמות טו ט), ולמה נקרא שמם חניכיו במצות מלחמה, וכיון שאמר להם פרשת שוטרים נתייראו ואמר: היאך נעשה מלחמה עם ד' מלכים שנצחו ה' והלכו להם, ולא נשתייר עמו מאותם ילידי ביתו שהיו עמו, אלא **אליעזר בלבד**, וכן הוא עולה חשבון אותיותיו.

וירדוף עד דן. כיון שהגיע עד דן תשש כחו מפני עגלי ירבעם, דכתיב: וישם את האחד בבית אל והאחד נתן בदन (מ"א יב כט).

[טו] ויחלק עליהם לילה וגו'. אברהם עשה מלחמה עימם עד חצי הלילה, והקב"ה עם המצריים מחצי הלילה ואילך, והרג את בכוריהם.

וירדפם עד חובה. רדף אחריהם עד מקום חובתן של בניו.

[יז] אל עמק שוה. ששם הושוו כל האומות ועשו לאברהם מלך עליהם.

[יח] ומלכי צדק מלך שלם. זה היה שם בן נח שהיה מלך בירושלם, שנאמר: ויהי בשלם סוכו (תהלים עו ג):

הוציא לחם ויין. כל מקום שיש בו יין עשה רושם,

ומה רושם עשה כאן?

שאיבד את הכהונה, שנאמר: על דברתי מלכי צדק (תהלים קי ד), ומפני מה?

על שהקדים ברכת אברהם לברכת הקדוש ברוך הוא, ואף שם ביקש מן הקדוש ברוך הוא שיתן הכהונה לאברהם אבינו, לפי שצפה ברוח הקודש שלא יצא ממנו זרע הגון לכהונה, ואברהם אבינו היה הגון ובעל תורה והיה ראוי לכהונה, וכן עשה הקדוש ברוך הוא ונתן לו הכהונה, ושם קיבל עליו ונתן לו לאלתר המעשר, שנאמר: ויתן לו מעשר מכל (פסוק כ), שנאמר לאברהם: והוא כהן לאל עליון, שכן בירכו אביו וישכן באוהלי שם (בראשית ט כז), ולמה הלך מלכי צדק אצל אברהם כשחזר מן המלחמה?

כדי שידע אברהם שאין בלב מלכי צדק על אברהם שום איבה על שהרג את עילם, שעילם היה בן שם, שנאמר: (ובני) [בני] שם עילם וגו' (בראשית י כב): ותדעל מלך גויים. עיר אחת הייתה בארץ ישראל ושמה גויים, שנאמר: מלך גויים אחד.

[יט] ויברכהו ויאמר [ברוך אברם וגו' וברוך אל עליון]. לפי שהקדים ברכת אברהם לברכת הקדוש ברוך הוא, לפיכך ניטלה הכהונה ממנו וניתנה לאברהם, שנאמר: נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם (תהלים קי ד).

[כב] הרימותי ידי. אותה שעה קידש אברהם שמו של הקדוש ברוך הוא, שלא יחשוב מלך סדום שעל ידי ממון עשה אברהם מלחמה עם ד' מלכים, ולא עשה מלחמה אלא להציל את לוט ואת רכושו, לפי שהיה בן אחיו.

[כג] אם מחוט ועד שרוך נעל. לפיכך ניתן לאברהם מצות חוטי ציצית.
ועד שרוך נעל. ניתן לו מצות יבמה, שנאמר: וחלצה נעלו (דברים כה ט).

[כד] בלעדי רק אשר אכלו הנערים. הם אשכול וממרא שישבו על הכלים.
הם יקחו חלקם. כמה דהוא אמר: כחלק היורד במלחמה וגו' (ש"א ל כד), וזה הדין היה מאברהם, דכתיב: מי העיר ממזרח צדק יקראו וגו' (ישעי' מא ב), צדקה שעשה הוא עמדה לו בכל מקום שהלך. יתן לפניו גויים (שם שם), אלו ז' עממים. ומלכים ירד (שם שם), אלו ארבעה מלכים שעשה עימהם מלחמה. יתן כעפר חרבו (שם שם). כל חרבות שמרימין עליו להכותו נעשו כעפר [כקש נדף קשתו] (שם שם), וכל קשתות שהיו מורין לו נעשו החצים כקש.

דבר אחר:

יתן כעפר חרבו. עפר שהיה משליך עליהם אברהם נעשו חרבות, והקש שהיה משליך עליהם נעשו חצים. ירדפם יעבור (שם שם ג), כמו שנאמר: וירדפם עד חובה (בראשית יד טו). אורח ברגליו (ישעי' שם שם). שלא נתייגע מן האורח שרדפם. מי פעל ועשה (שם שם ד). מי גרם שבאו ד' מלכים על סדום ועשה, כדי שיפלו על ידי אברהם, זה הקדוש ברוך הוא. קורא הדורות מראש (שם שם) קודם שיבואו היו עתידים לפול בידי אברהם. אני ה' ראשון (שם שם). שהייתי עם אברהם. ואת אחרונים אני הוא (שם שם), אלו בני אברהם שאם יהיו צדיקים איכה אברהם ומלכי צדק מסוימים בעולם, ואברהם היה מתיירא מן שם שלא יאמר לו ירדוף אחד אלף: ראו איים ויראו (שם שם ה), מה האיים מסוימים בים, כך היה למה הרגת בני, ושם היה מתיירא מאברהם שלא יאמר לו תדע לך מפני מה היו בניך רשעים שלא ייסרת אותם. קצות הארץ יחרדו (שם שם). שהיו יושבים בקצות הארץ ואברם היה שוכן באלוני

ממרא ושם היה שוכן בשלם, ולמה יחרדו שבאו זה אצל זה, שנאמר: יחרדו כציפור (מצרים) [ממצרים] (הושע יא יא): קרבו ויאתיו, איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק (ישעי' שם שם), ואברם עזרו שנתן לו מעשר.

דבר אחר:

ולאחיו יאמר חזק. ששם אמר לאברהם חזק, שנאמר: וברוך אל עליון וגו'. ויחזק חרש (שם שם ז). זה שם בן נח שהיה עושה בתיבה עם אביו. את צורף (שם שם). זה אברהם שצרף אותו הקדוש ברוך הוא בכבשן האש. מחליק פטיש [את הולם פעם] (שם שם). זה אברהם שהחליק פטישו והלם את המלכים בפעם אחת. אומר לדבק טוב הוא (שם שם). אמר שם לאברהם לפי שנתדבקת בשכינה, אמר לו: אשריך אברהם וטוב לך. ויחזקהו במסמרים (שם שם). אלו הברכות שברכו, לא ימוט (שם שם). זה אברהם.

פרק טו

[א] אל תירא אברם. מכאן אתה למד שהיה אברהם מתיירא שלא יבואו האומות עליו. אני מגן לך. מה המגן הזה כל הכאות עליו בין חצים בין חרבות סובל אותם, כך אני אהיה מגן לך כל מי שיבוא עליך אני אלחם כנגדו.

דבר אחר:

למה נתיירא?

אמר: שמא הרגתי צדיק בהם?

אמר לו הקדוש ברוך הוא: לא תיענש לפני, אלא שכרך הרבה מאד ושכר גדול אני חייב ליתן לך על שהרגת את הרשעים.

[ב] ובן משק ביתי. שהוא משתוקק לירש אותי.

הוא דמשק אליעזר. זה אליעזר שרדף אחר המלכים עד דמשק.

[ה] ויוצא אותו החוצה. אמר אברהם להקב"ה: והלא רואה אני במזלי שלא יהא לי בנים, ואתה אומר לי כה יהיה זרעך,

אמר לו הקדוש ברוך הוא: כל בני אדם יושבים תחת מזלם, לפיכך המזל דן אותם, אבל אתה למעלה מכיפת הרקיע שהמזלות שם, וכל מקום שנאמר הבט אינו אלא מלמעלה למטה, דכתיב הבט משמים וראה וגו' (תהלים פ טו). ולמה בירך הקדוש ברוך הוא לאברם בכה יהיה זרעך?

כלומר שברכו בשתי שמותיו של הקדוש ברוך הוא, דמנין כה הם כמנין השם הגדול.

דבר אחר:

אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם: אני אברך אותך **בכה**, דכתיב: כה תברכו את בני ישראל (במדבר ו כג), ואני אציל את יצחק מן העקידה בזכות כה, כדכתיב: ואני והנער נלכה עד כה (בראשית כב ה).

[ח] **במה אדע כי אירשנה**. ויאמר לאברהם ידוע תדע וגו' (פסוק יג).

דבר אחר:

במה אדע. אמר לו: באיזה זכות יזכו בני לירש את הארץ? השיבו הקדוש ברוך הוא: בזכות הקרבנות.

[ט] **ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת**. זה פר של יום הכפורים, ופר הקהל של שאר המצות, ופר ע"ז.

ועז משולשת. אלו ג' שעירים, שעיר של יום הכיפורים, ושעיר של ראש השנה, ושעיר של ע"ז.

ואיל משולש. זה שלש אלים שהיו ישראל מקריבים, איל אשם למועל בקדש, ואיל אשם למועל בפיקדון, ואיל נזיר.

ותור וגוזל. תורים ובני יונה שמביא עני, שנאמר והביא את אשמו לה' (ויקרא ה ו).

[י] **ויבחר אותם בתוך**. לפי שהקרבנות היו מנתחים אותם לנתחים. **ואת הציפור לא בתר**. שכן כתיב ושסע אתו בכנפיו לא יבדיל (ויקרא א יז).

[יא] **וירד העיט על הפגרים**. אלו עופות שדורסין.

וישב אותם אברהם. הפריחן מעליהן.

דבר אחר:

קחה לי עגלה משולשת. זו בבל שהעמידה ג' מלכים על ישראל, נבוכדנצר ואויל מרודך ובלשצר, וכשם שעגלה אוהבת לדוש, כך מלכות בבל אוהבת לדוש את ישראל, שנאמר: מדושתו ובן גרני (ישעי' כא י):

ועז משולשת. זה יון, שכתב בה: (וצפיר) [והנה צפיר] העזים בא מן (הצפון) [המערב] וגו' (דניאל ח ה), והעמידה שלשה מלכים **אלכסנדרוס מוקדון וגסקלנס ואנטונינוס**.

ואיל משולש. זו מדי, שנאמר: והאיל אשר ראית בעל הקרניים מלכי מדי ופרס (שם שם כ), והעמידה שלשה מלכים על ישראל **כורש ואחשורוש ודריוש בן אחשורוש**.

ותור, זו אדום, שכן כתיב: זורב תבואות בכח שור (משלי יד ד).

וגוזל. אלו ישראל, שנאמר: כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים סח יד), ולמה נקרא גוזל?

שאלו ד' מלכויות גוזלין את ישראל.

ויבטר אותם בתוך. כדי להכחישם.

ויתן איש בתרו. שאין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימה.

ואת הציפור לא בטר. זו הגוזל, כדי שיהיה כח לישראל לקבל גזירותיהם.

וירד העיט על הפגרים. זה דוד בן ישי שנקרא עיט, שנאמר: העיט צבוע נחלתי לי (ירמיה יב ט'): (ט')

וישב אותם אברם. הפריחן אברהם כדי שלא יהיה להם חלק לעולם הבא.

ויהי השמש לבוא. זה משיח בן דוד שנקרא שמש, שנאמר: וכסאו כשמש נגדו (תהלים פט לו).

ותרדמה נפלה על אברם. עד שיבוא המשיח יהיו לישראל כאילו רדומים ביניהם.

והנה אימה. זו מלכות אדום, שנאמר דחילה (ואימה תקיפה) [ואימתני ותקיפא יתירה] (דניאל ז ז).

חשיכה זו יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהם, שהיו כותבין על קרן השור של ישראל אין לכם חלק באלוהי ישראל:

גדולה. זו מלכות מדי, שנאמר במלכות מדי אחר הדברים האלה גדל המלך אחשוורוש (אסתר ג א).

נפלת עליו. זו בבל, שנאמר: נפלה נפלה בבל (ישעיה כא ט), ארבעה דברים הראה הקדוש ברוך הוא לאברהם, **תורה וקרבנות ומלכויות וגיהנום.**

תורה מניין? שנאמר: ולפיד אש.

קרבנות, קחה לי עגלה משולשת.

גיהנום, תנור עשן.

מלכויות, אימה חשיכה,

אמר לו: כל זמן שבניך מתעסקים בתורה ובמצות ניצולים מגיהנום וממלכויות, ועתיד בית המקדש ליחרב וקרבנות ליבטל,

אמר לו: אברהם מה אתה רוצה ירדו בניך לגיהנום או שתעבדו במלכויות [אברהם בירר לו את המלכויות, מאי טעמא?

שנאמר: אם לא צורם מכרם (דברים לב ל) ואין צורם אלא אברהם], שנאמר: הביטו אל צור חוצבתם הביטו אל אברהם אביכם (ישעיה נא ב).

ומנין שרצה הקדוש ברוך הוא בזה הענין?

שנאמר: וה' הסגירם (דברים שם).

[טו] ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. בישרו שעשה תרח אביו תשובה.

תקבר בשיבה טובה. בישרו שישמעאל יעשה תשובה.

דבר אחר:

שעשו בן בנו לא יצא לתרבות רעה בימיו.

[טז] **דוד רביעי.** ישראל, לקיים מה שנאמר: פוקד עוון אבות על שלשים ועל רבעים (שמות כ ה):

[יז] **ויהי השמש באה.** כשיגיע מלכות משיח שנקרא שמש. ועלטה. על אומות העולם, כמו שנאמר: וערפל לאומים (ישעי' ס ב).
והנה תנור אש ולפיד אש. שידון אומות העולם בגיהנום, שכתוב בו: נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם (ישעי' לא ט):

דבר אחר:

ולפיד אש. זו ישועתן של ישראל, שנאמר: וישועתה כלפיד יבער (ישעי' סב א). **אשר עבר בין הגזרים האלה.** בעת שיוושעו ישראל ירדו אומות העולם לגיהנום.

דבר אחר:

למה עבר תנור עשן ולפיד אש וגו'?

דוגמא עשה הקדוש ברוך הוא בעת שנתן לו אבימלך צאן ובקר ויכרתו שניהם ברית, לכך ציוה הקדוש ברוך הוא לאברהם שיקח עגלה ועז ואיל ויבחר אותם בתוך ועתה התנור ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים כאילו עבר הקדוש ברוך הוא ביניהם וכרת ברית עם אברהם, ועל זה נאמר: ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וגו'.

דבר אחר:

והנה תנור עשן ולפיד אש. ולא כך אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם: איזה מהם אתה בוחר שישעבדו בניך במלכויות וינצלו מדינה של גיהנום וכשבחר לו השעבוד, אמר לו יפה בחרת והסכים עמו הקדוש ברוך הוא.

[יח] **עד הנהר הגדול.** ולמה נקרא שמו גדול?

שהוא בגבול ארץ ישראל, עבד מלך מלך.

[יט] **את הקני ואת הקנזי ואת הרפאים.** אדום ומואב ובני עמון, ולכך כתוב בהם רפאים יחשבו גם הם, לפי שאמר לאברהם שיתן לו ארץ רפאים.

פרק טז

[א] **ושרי אשת אברם לא ילדה לו.** אמרו חז"ל: לא היה לה ולד, רצה לומר בית ולד. **ושמה הגר.** פרעה נתן בתו לשרי שפחה בעת שלקחה, ולכך נקראת הגר, כך אמר לשרי האגריך, וכן נתן נמרוד אליעזר בנו לאברהם, בשעה שניצל מכבשן האש.

[ב] **אולי אבנה ממנה.** מכאן אמרו: כל מי שאין לו בנים קרוי הרוס.

[ג] **ותקח שרי אשת אברם את הגר.** לקחתה בדברים. וכן אמרה לה: אשריך אם תינשאי לצדיק הזה, לפי שלא הייתה רוצית לקחתו מפני שהוא זקן. **מקץ עשר שנים.** מיכן אמרו: שחייב אדם לישא אשה אחרת אם שהה עם אשתו עשר שנים ולא ילדה.

לשבת אברם. מכאן אמרו: שאין עולה לו אלא עשר שנים של ישיבת ארץ ישראל. **לו לאשה.** ולא לשפחה.

[ד] **ותרא כי הרתה ותקל גברתה בעיניה.** אמרה הגר שרי גברתי אין תוכה כברה, כמה שנים עמדה עם אברהם ולא הרתה, ואני בלילה אחת הייתי הרה ממנו.

[ה] **ישפוט ה' ביני ובינך.** למה נקוד על ובינך? לפי שלא אמרה אלא על הגר, ולפי שמסרה עליו דין מיתה תחלה.

[ו] **ותעניה שרי.** עינה אותה מתשמיש, שנאמר: אם תענה את בנותי (בראשית לא ג):

דבר אחר:

שהכריחתה להוליך הכלים אחריה למרחץ.

[ז] **ויאמר הגר שפחת שרי וגו'.** אמרה למלאך: מפני שרי גברתי אנכי בורחת. מכאן אמרו חז"ל: שצריך האדם לומר המום שבו, ולפי שהמלאך קראה שפחת שרי, אמרה היא: מפני שרי גברתי אנכי בורחת. מכאן אתה למד שלא נעשית הגר אשה אלא לאברהם, אבל לשרי נקראת שפחה.

[יא] **ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה.** עין הרע נכנס בה והפילה, ואמר לה המלאך שעתידיה להיות הרה אם תשיבי אל גברתך.

[יב] והוא יהיה פרא אדם. שיהיה גדל במדבר כפרא וישב במדבר כפרא שהוא חפשי.

ידו בכל יד כל בו. שווים.

ועל פני כל אחיו ישכון. וכתוב אחד אומר: על פני כל אחיו נפל (בראשית כה יח), עד שלא נפל פשט ידו לישראל ישכון, לאחר שפשט ידו על ישראל נפל.

[יג] אתה אל ראי. אתה רואה עלבונות בני אדם:

כי אמרה הגם הלום. אחר שיצאתי מבית אישי ראיתי שאתה רואה עלבוני ואמרת לי הנך הרה ויולדת בן.

[יד] באר לחי ראי. נקרא שם הבאר על שם המלאך שהוא חי לעולם ששלחו הקדוש ברוך הוא לראות עלבונות.

הנה בין קדש ובין ברד. לכך נראה לה המלאך וברכה בזכות אברהם שקידש שמו של הקדוש ברוך הוא, וירד לכבשן האש בעבורו.

[טו] ויקרא אברם שם בנו וגו'. כשם שאמר המלאך להגר, ומכאן אתה למד שהיה אברהם נביא שקראו ישמעאל.

ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל. לכך נמנו שנותיו של ישמעאל כי בן י"ג שנה היה כשמלו אביו ולא עיכב.

פרק יז

[א] אני אל שדי. כך אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברם: אתה תקבל מצות מילה, די לעולם אני ואתה.

התהלך לפני. כלומר עשה שליחותי ואני מעלה עליך שאתה אינך צריך לי לאחוז בך, כשם שאמר בנח את האלוהים התהלך נח (בראשית ו ט): והיה תמים. מכאן אתה למד שהערלה מום הוא באדם, ואין אדם נקרא בעולם שלם, אלא כשהוא מהול. משל למלך שהיה רוצה ליקח ריבה אחת והעבירה לפניו וראה שהיה בה ציפורן משוך, אמר המלך תיקנו לה אותו ציפורן, כך אמר הקדוש ברוך הוא לאברם התהלך לפני והיה תמים, וציוה לתקן לו הערלה.

דבר אחר:

והיה תמים. שלא תהיה עקור מאשתך ולא תראה ממנה... זה שאמר הכתוב: והיה תמים, כמה דאת אמר: תמים תהיה עם ה' אלוהיך (דברים יח יג).

[ב] ואתנה בריתי ביני ובינך. שבזכות שתמול אכרות ברית ביני ובינך.

[ג] ויפול אברם על פניו. מיכן למדנו לאדם שהוא ערל שאינו יכול לעמוד על רגליו בעת שהשכינה מדברת עמו, וכן בבלעם הוא אומר: נפל וגלוי עיניים (במדבר כד ד):

[ד] אני הנה בריתי אתך. לא ידע אברהם מהיכן ימול בשעה שנפל עיקצתו (הקרקע) (העקרב) ומלו הקדוש ברוך הוא.

והיית לאב המון גויים. כל מי שימול ויתגייר תקרא אתה אביו, מיכן היה ר' יהודה אומר גר מביא ביכורים וקורא הגדתי היום אשר נתת לאבותינו, לפי שאברהם אבינו אב לכל הגרים.

[ה] ולא יקרא עוד את שמך אברם וגו'. וכל מי שקורא לאברהם אברם עובר בלאו, ואם לחשוך אדם לומר אנשי כנסת הגדולה קראו אותו אברם, שנאמר: אתה הוא האלוהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט ז), אמור לו אלא סיפרו המעשה, הלא תראה אחר מכאן אמרו (וקראת) [ושמת] שמו אברהם (שם שם).

[ו] ונתתיך לגויים. אלו בני קטורה.

ומלכים ממך יצאו. אלו בני יצחק.

[ח] ונתתי לך. מיכן שלא ירשו ישראל את ארץ כנען מאבותיהם אלא בזכות המילה, על מנת כן ניתנה הארץ לאברהם על שימול, ועל מנת כן ניתנה ליצחק וליעקב על שימולו, ועל דבר זה ציוה הקדוש ברוך הוא ליהושע לימול את ישראל בעת שבאו ליכנס לארץ שאלמלא לא היו מולין לא היו יכולים להיכנס לארץ.

[יב] ובן שמונת ימים וגו'. כל מי שהוא חייב במילה הוא ימול.

[יג] המול ימול יליד ביתך. מי שקונה שפחה מעוברת נימול לאחר שמונת ימים, אלא אם נתעברה בקדושה שכבר נתגיירה נימול לשמונה.

[יד] וערל זכר. ממקום שהוא זכר הוא ערל, מיכן למילה שבאותו מקום ימול בשר ערלתו, ואינו חייב כרת אלא הזכר אשר לא ימול בשר ערלתו כשיהיה גדול, אבל אביו או בית דין אינן חייבים עליו כרת.

[טו] לא תקרא את שמה שרי. לפי ששרי משמע לאומתה לבד, אבל לא תקרא את שמה אלא שרה משמע לכל העולם כולו. ועליה נאמר אשת חיל עטרת בעלה (משלי יב ד). ויו"ד שלקח מן שרי חלקה לשני ההי"ן האחת לשרה, והשנית לאברהם.

[טז] והייתה לגויים. זה יעקב ועשו.

מלכי עמים. שיצאו מיעקב ועשו.

[יז] ויפול אברהם על פניו ויצחק. שכן אמר בלבו שעשה הקדוש ברוך הוא הדבר הזה והיה תימה לכל ואמרו מי ראה כזאת שאברהם בן מאה שנה יוליד.

ואם שרה הבת תשעים שנה תלד. מכאן שלא היה אברהם גדול משרה אלא עשר שנים.

[יח] לו ישמעאל יחיה לפניך. אמר אברהם איני רוצה שיתקיים אלא ישמעאל, השיבו הקדוש ברוך הוא באמת שרה אשתך יולדת לך בן וקראת את שמו יצחק, שהכל יהיו שמחים בו. ולמה נקרא שמו יצחק?

י' כנגד עשרה ניסיונות שנתנסה אברהם אבינו ועמד בכולם.

צ' שהייתה שרה בת תשעים שנה בעת שילדתו.

ח' שנימול לשמונה בן ח' ימים.

ק' כנגד אברהם שהיה בן מאה שנה בהולד לו.

[כא] ואת בריתי אקים את יצחק. אבל לא ישמעאל.

[כב] ויעל אלוהים מעל אברהם.

[כה] וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה. לכך נמנו שנותיו של ישמעאל כי היה בן י"ג שנה כשמלו אביו ולא עיכב.

[כז] בעצם היום הזה. רבן גמליאל אומר: שלח וקרא לשם בן נח ומל את אברהם וישמעאל בנו, שנאמר: בעצם היום הזה וגו'.

מהו בעצם היום הזה?

בגבורות שמש בחצי היום, ולא עוד אלא בעשרה לחדש ביום הכפורים הזה, שנאמר: וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה, (ויק' כג כח) ובאברהם כתיב: בעצם היום, מכאן שלא איחר לעשות את המילה שבו ביום דיבר עמו הקדוש ברוך הוא בו ביום מלם ופרעם, ומנין אתה אומר שאמר לו הקדוש ברוך הוא למול ולפרוע?

דבר אחר:

בעצם היום הזה, בעצמו של יום ולא במטמוניות, וכל שנה ושנה רואה הקדוש ברוך הוא דם בריתו של אברהם ומכפר עונותיהם של ישראל, שנאמר: כי ביום הזה יכפר (ויקרא טז ל).

[כד] בהמלו בשר ערלתו. באברהם כתיב: בהמלו בשר ערלתו, ובישמעאל כתיב: את בשר ערלתו (פסוק יד), אברהם לפי שבעל ושימש לא היה לו עור, ולא צריך פריעה, אבל ישמעאל שהיה נער ולא שימש עדיין היה לו עור שהיה צריך פריעה.

פרשת וירא

פרק יח

[א] וירא אליו ה'. אתה מוצא בתורה תחילתה חסד ואמצעיתה חסד וסופה חסד. תחילתה חסד שקישט הקדוש ברוך הוא את חוה והביאה אל האדם, שנאמר ויבן ה' אלוהים את הצלע (בראשית ב כב), שכן קוראין בכרכי הים לקלעייתא בנייתא. [ובסופה חסד שקיבר את המת, שנאמר: ויקבר אותו בגי (דברים לד ו)] באמצעיתא חסד ביקר את החולה, שנאמר: וירא אליו ה', לפי שאברהם היה חולה מן המילה, לכך נראה אליו הקדוש ברוך הוא, ויום שלישי היה שהיה אברהם כואב מאד.

באלני ממרא. לפי שממרא אמר לאברהם כדי שישמע להקב"ה שימול, לכך נראה באלוני שלו.

והוא יושב פתח האהל. כשראה אברהם שלא היו עוברים ושבים בביתו, מפני שהיו יודעים בו שהיה חולה, לכך יושב פתח האהל, כדי שיראה אורחים ויכניסם לביתו.

כחם היום. מכאן שחמימות יפה למילה.

דבר אחר:

כחם היום. חצי היום היה.

דבר אחר:

הקדיח והרתיח הקדוש ברוך הוא אותו יום בחום כדי שלא יהיו האורחים עוברים כדי שלא יצטער, וכיון שראה אברהם כן ישב לו פתח האהל כדי שיכניס אותם לביתו.

דבר אחר:

הלך אברהם אצל ענר ואמר לו: כך אמר לי הקדוש ברוך הוא תכרות את ערלתך, אתה מה תיעצני?

אמר ענר לאברהם: אל תכרות ערלתך, אם היה הציווי הזה טוב, למה לא ציוה לנח כי צדיק ותם קרא אותו.

הלך אצל אשכול גם הוא השיב לו, אמר לו: בצדק דבר בך. עזב אברהם דבריהם והלך אצל ממרא, ואמר לו: מה תאמר לי, כי ה' דיבר לי כרות ערלתך, אמר לו ממרא: הלא הוא ה' שמו אשר הוצאתיך מאור כשדים, לך וקבל דבריו, שאם יאמר לך עשה עצמך חתיכה חתיכה עשה, ובערלתך אתה תפחד מיד הלך אברהם וימל את בשר ערלתו, לכך נאמר: כאשר ציוה אתו אלוהים.

[ב] וישא עיניו וירא. לפי שראה הקדוש ברוך הוא שהיה אברהם מצטער על שלא היו אורחים באים לביתו, ציוה למלאכי השרת כדי שיבואו לביתו כעין אורחים. **והנה שלשה אנשים,** מי היו מיכאל באמצע, גבריאל בימיו, רפאל בשמאלו. רפאל בא לרפאות את אברהם, ומיכאל בא לבשר את שרה, וגבריאל בא להפוך את סדום. **ניצבים עליו.** כיון שראו שהיה מצטער ביותר מפני כאב המילה, עמדו במקומם שלא רצו ליכנס אצלו. **וירא וירץ.** כיון שראו שהיה חולה ביותר התחילו לילך, והוא כשראה כשהם הולכים מיד רץ לקראתם.

דבר אחר:

לפי שראה שהיו עומדים בעבורו רץ לקראתם להביאם אל ביתו.

[ג] ויאמר אדני. להקב"ה אמר שלא יסלק שכינתו משם כדי שילך לקראת אורחים. מכאן אתה למד שגדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני שכינה.

[דבר אחר:]

ויאמר אדני וגו'. לגדול שבהם אמר וקראם כולם אדונים ולגדול אמר **אל נא תעבור מעל עבדך.**

[ד] יוקח נא מעט מים. [על ידי שליח אף] הקדוש ברוך הוא נתן להם מים על ידי שליח, שנאמר: והכית בצור וגו' (שמות יז ו) לחם שנתן על ידי עצמו, אף הקדוש ברוך הוא נתן ע"י עצמו, שנאמר: בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם וגו' (שם טז ח).

[ה] וסעדו לבכם. מכאן אתה למד שהלחם סועד הלב, שנאמר: ולחם לבב אנוש יסעד (תהלים קד טו).

אחר תעבורו. זה אחד מן ההכרעות שבתורה, אין אנו יודעין אם אמר וסעדו לבכם או אחר תעבורו.

ויאמרו כן תעשה. מכאן שאין מסרבין לגדול.

[ו] **וימחר אברהם.** מלמד שמעשה הצדיקים במהירות.

מהרי שלש סאים קמח סלת. שלש סאים מקמח ושלש סאים מסולת.

לושי. כדי שיהיה המצוה על ידה.

ועשי עוגות. שלא יהיה שם חמץ כדי שלא יהיה שם איסור.

[ז] **ואל הבקר רץ אברהם.** מכאן שהצדיקים רוצים לעשות מצוה, ועוד שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, הוא לא אמר אלא ואקחה פת לחם. ולבסוף הביא לפניהם שלש סאים ושלשה בני בקר, ויקח בן בקר הרי אחד, רץ שנים, וטוב שלשה. ואותו בן בקר רץ מלפניו עד חברון, ונכנס למערת המכפלה, ונכנס אברהם אבינו אחריו, וראה אדם וחוה שוכבים ונרות דולקין לפניהם, ואמר אברהם יפה המערה לקבורה, וקנאה בממון הרבה.

ויתן אל הנער. כל אחד נתן לנער אחד לתקן.

[ח] **ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה.** הביא חלב תחילה ואכלו, ואחר כך הביא בשר ואכלו, על הסדר של מקרא. ולמה לא זכר באותה שעה לחם?

לפי שבאותה שעה פירסה שרה נדה, ונטמאת העיסה ולא הביא לחם, לפי שאברהם היה אוכל חולין בטהרה. ויש אומרים שאף לחם היה שמה שדרך העולם אינו שיזכור את הלחם.

והוא עומד עליהם. והקב"ה כן עשה שפרע לבניו, שנאמר: וה' הולך לפניהם יומם וגו' (שמות יג כא), וכתוב אחד אומר: אלוהים ניצב בעדת אל (תהלים פב א):

ויאכלו. וכי המלאכים היו אוכלים או שותים, אלא נראין כאוכלים, ומכאן למדנו שאין משנים מן המנהג, שהמלאכים שאינם אוכלים ושותים באו אצל בני האדם ונראים כאוכלים, ומשה רבנו עליו השלום שעלה לרקיע אצל המלאכים, לא אכל ולא שתה כל הימים אשר היה שם ביניהם.

[ט] **ויאמר הנה באהל.** מיכן אנו למדים שהייתה שרה צנועה ולא יצאה לפני המלאכים.

[י] **ויאמר שוב אשוב אליך.** זה מיכאל שבישר את הבשורה הזאת, לפי שאין הקדוש ברוך הוא שולח מלאך אחד לעשות שתי שליחות.

ואמר: **שוב אשוב אליך,** יודע היה שלא ימות, אבל אלישע שהיה מבני אדם שהמוות שולט בהם אמר לשונמית כעת חיה את חובקת בן (מ"ב ד ט"ז), ולא אמר שוב אשוב.

ושרה שומעת. מכאן שהנשים צייתניות הן.

פתח האהל. מכאן ששרה הייתה עומדת פתח האהל, כדי שתשמע דברי המלאכים.

והוא אחריו. פתח האהל היה אחר המלאך שלא החזיר פניו לפתח האהל כדי שלא יעיין.

[יא] ואברהם ושרה באים בימים. שהיו זקנים.

דבר אחר:

באים בימים באותו הימים של עולם הבא שלא היו חסרים כלום.

[יב] ותצחק שרה בקרבה. על דברי המקום.

דבר אחר:

בקרבה. בקרביה גם בזקנה גם בימים.

אחרי בלותי הייתה לי עדנה. אחר שנתבשל הבשר ויתפשטו הקמטים ויתעדן הבשר.

דבר אחר:

עדנה עידון הבשר וההריון.

ואדני זקן. זה אברהם ועשתה עצמה שהיא ראויה לילד, ועשתה בעלה זקן שאינו ראוי להוליד.

[יג] ואני זקנתי. מכאן ששינה הקדוש ברוך הוא מפני השלום, היא אמרה: ואדוני זקן, והקב"ה אמר: ואני זקנתי, א"כ למה הקפיד הקדוש ברוך הוא על שרה על שצחקה, והלא באברהם כתיב ויצחק, ולא הקפיד הקדוש ברוך הוא? לפי שכתוב בשרה בקרבה, ובאברהם לא כתיב בקרבו. ומהו בקרבה? מבטת הייתה במעיה ואומרת שדים שצמקו מושכים חלב, לפיכך הקפיד הקדוש ברוך הוא עליה.

[יד] היפלא מה' דבר. משל למי שהביא ספל שבור אצל הנפח, אמר לו תדע לתקנו,

אמר הנפח: אני מתחילה יודע, עתה איני יכול לעשות, ולכך נאמר: בקרבה על רחם שלה, אמרה: מאין יכול לבראות לי רחם, ומנין שלא היה לה רחם, שנאמר: ותהי שרי עקרה אין לה ולד (בראשית יא ל), אין לה בית ולד.

למועד אשוב אליך. בפסח נולד יצחק ובראש השנה נפקדה שרה, ואותה שנה מעוברת הייתה ונולד יצחק לשבעה חדשים.

[טו] ותכחש שרה לאמר. מכאן שהנשים כחשניות הן מפני הפחד. ולכך פסלן הקדוש ברוך הוא מלהעיד עדות.

ויאמר לא כי צחקת. שדברי הקדוש ברוך הוא אמת וקיימים.

[טז] ויקמו משם האנשים. לפי שחיה אברהם צדיק לא נקראו מלאכים, וכל זמן שהיו אצלו לא היה אברהם סבור שהם מלאכים, ולפיכך אברהם הלך עמם לשלחם. **וישקיפו על פני סדום.** כל מקום שנאמר השקפה לרעה, חוץ מהשקיפה ממעון קדשך (דברים כו טו), שבשביל שהם נותנים תרומות ומעשרות לבעליהם חוזרת מדת הפורעניות לברכה.

[יז] וה' אמר המכסה אני מאברהם. וכן אמר הקדוש ברוך הוא אני נתתי כל הארץ הזאת לאברהם, ועתה אני רוצה לאבד חמשה עיירות משלו בשביל חטאתם, ואם אין אני מגלה לו, אומר שמא הקדוש ברוך הוא חזר בו.

[יח] ואברהם היה יהיה. מלמד שאין העולם חסר משלשים צדיקים כמנין יהי"ה.

[כ] ויאמר ה' וגו'. לאברהם אמר.

ארדה נא. לסוף דעתם ואראה אם יש בלבם מה לעשות תשובה ואם לאו. **הכצעקתה.** אראה אם הם חוזרים בתשובה אסלח להם, ואם אינם חוזרים בתשובה לא, ואומר: כי יודע ה' דרך צדיקים (תהלים א ו). ומהו מעשיהם של אנשי סדום? כשהיה אורח עובר עליהם היה כל אחד ואחד נותן זהוב, אבל פת לא היו נותנים לו, והיה מת ברעב, לאחר שהיה מת היה כל אחד ואחד נוטל זהב שלו. פעם אחת היה שם עני והיה מת ברעב והייתה בת לוט ושמה כלה, והייתה הולכת לשאוב מים, והייתה משימה פת בכדה ונותנת לאותו עני, אמרו אנשי סדום מאין הוא חי זה העני, בדקו בדברים והבינו שבתו של לוט הייתה מפרנסת אותו, ומה עשו הלכו והפשיטוה וטשוה דבש, והיו הדבורים והזבובים אוכלים את הדבש ונושכין אותה עד שהמיתוה, ולכך אמר **עשו כלה.**

ועוד כשהיה עני נכנס לשם והיה רוצה לצאת משם, מיד היו משכיבים במטה קטנה, והיו חותכין רגליו, מה שהיו יוצאות מאותה המטה שהיא קצרה. ואם היה קצר היו משכיבים אותו במטה ארוכה והיו אוחזין אותו מראשו ועד רגליו, והיו מותחין אותו, כדי שיבוא גופו שלם כמו המטה, והיו עושין כן עד שממיתין אותו, והיו שם הדיינים שקרור ושקרורי ז'פי ומצלירין, כשאדם שלם נכנס לשם היה אחד מהם מכה אותו על ראשו, והיה הדם יוצא ממנו, וכשהיה הולך המוכה אצל הדיינים, אומר לו הדיין צא ותן לו שכרו על שהקיזך דם. וכשהיה אדם מוליך לשם פירות או מיני קטניות למכור, היה כל אחד ואחד נוטל אחד מן הפירות, והיה אומר לבעל הפירות אני לא נטלתי אלא פרי אחד, וכך היו עושין לו עד שהיו נוטלין כל מה שהביא בידו. זימנא חדא סליק אליעזר עבד אברהם להתם ביקשו להשכיבו, ולעשות לו מה שהם רגילים לעשות לשאר האורחים, אמר להם: לכו מעלי כי עלי שבועה שלא אשכב במטה עד שאראה פני אדני, למחר כשהיה הולך בשוק בא אדם אחד שקל קולפא ומחייה על רישיה,

אזל אליעזר לגבי דינא למצווח על מחייה, אמר ליה דיינא זיל והב ליה אגריה על דמא דאפיק ממך, מה עבד אליעזר שקל אבנא ומחייה לדיינא ברישיה ונפק דמא, אמר לדיינא אגרא דאת יהיב לי הב לדין.

[כב] ויפנו משם האנשים. שפינה מהם כל מדת רחמים.
ואברהם עודנו עומד לפני ה'. מכאן אתה למד שהקב"ה שמע לאברהם שאמר אל נא תעבור מעל עבדך (בראשית יח ג).

[כד] אולי יש חמשים צדיקים. ולמה פתח בחמשים?
לפי שהיו חמשה עיירות, כדי שתהא לכל אחת ואחת עשרה צדיקים, ולפי שבדור המבול היו שמונה נח ואשתו ושלושת בניו ושלושת נשותיהם הרי שמונה ולא יכלו להצילם בעבור זה אמר אם אמצא בסדום חמשים צדיקים וגו'.

[כז] הנה נא הואלתי. כמו שנאמר: נואלנו (במדבר יב יא):
ואנכי עפר ואפר. אילו הרגוני המלכים שנלחמתי עימהם הייתי עפר, ואילו שרפני נמרוד הייתי אפר, ואתה הצלתני משניהם אני חושב עצמי עפר ואפר לפניך. ובזכות שאמר אני עפר ואפר זכו בניו לשתי מצות עפר הסוטה ואפר הפרה.

[כח] אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה. לפי שהיו צדיקים יותר על דור המבול ושלושים כנגד הצדיקים שהעולם מתקיים בהם.

פרק יט

[א] ויבאו שני המלאכים סדומה. מכאן אתה למד שלא הלכו לסדום עד שכלה לדבר עם אברהם. ולמה בערב, כדי שלא יראו אותם אנשי סדום.
ולוט יושב בשער סדום. שאם יעבור אדם משם שיקבלנו.

[ב] ורחצו רגליכם. מטומאת הדרך, כשם שאמר אברהם ורחצו רגליכם (בראשית יח ד).

[ג] ויפצר במאד. מכאן שמסרבין לקטן.

[ד] ואנשי העיר אנשי סדום וגו'. למדך הכתוב שכלם היו רעים וחטאים במשכב זכור, כמו שנאמר: הוציאם אלינו ונדעה אותם (פסוק ה).

[ח] כי על כן באו בצל קורתי. מלמד שאמרה לו אשתו אנשי העיר נמנעו מלקבל אורחים, ואתה מכניסם לבית, רצונך שיהרגוך ויהרגוני, ואם אתה רוצה לקבלן חלוק עמי הבית, ויהיו האורחים בחלקך, על כן נאמר בצל קורתי.

[ט] ויאמר גש הלאה. כשאמר להם דבר שהיה ערב בעיניהם, כמו שנאמר הנה נא לי שתי בנות, [ובשעה שהיה אומר להם דברים שאין ערבים להם], אמרו לו **האחד בא לגור וישפוט שפוט** מיד הוכו בסנורים. אמרו האנשים אל לוט **עוד מי לך פה.** מלמד שהיה מלמדים סניגוריא כל הלילה עד שבאו לאותו מעשה.

[יב] עוד מי לך פה. מלמד שהיו מלמדים סניגוריא.
חתן ובניך. מכאן שחתנו של אדם נקרא בנו.

[יג] כי משחיתים אנחנו את הארץ. ולפי שגילו מסתירן של הקדוש ברוך הוא נדחו ממחיצתן עד שבא יעקב, ועליהם נאמר והנה מלאכי אלוהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יב) אותם שנדחו ממחיצתן.

[יד] ויהי כמצחק בעיני חתניו.

[טו] ואת שתי בנותיך הנמצאות. בזכות דוד ובזכות משיח נצלו, שנאמר מצאתי דוד עבדי (תהלים פט כא) ודוד בא מרות המואביה, ורחבעם מן נעמה העמונית, ומשיח יוצא משתייהם.

דבר אחר:

הנמצאות. שהיו צדקניות כמותו.

[טז] ויתמהמה. שהיה רוצה להוציא ממונו משם.

ויחזיקו האנשים בידו. אמרו לו דייך שאתה ניצול, לכך אמרו בעיר הנידחת ממון הצדיקים שבתוכה אבד.

בחמלת ה' עליו. לפי שחמל הקדוש ברוך הוא על לוט בשביל אברהם, כי כשהלך אברהם במצרים לא גלה לוט סוד אברהם שאמר אחותי היא, לפיכך חמל עליו הקדוש ברוך הוא והצילו. נאמר באברהם רחיצה קודם ללינה, ובלוט נאמר לינה קודם רחיצה, אברהם שהיה מקפיד על הטינופת של ע"ז, הקדים רחיצה ללינה, לוט שלא היה מקפיד על הטינופת של ע"ז, הקדים לינה לרחיצה.

[יז] ויאמר המלט על נפשך. ויאמרו לא נאמר אלא ויאמר, שאין מלאך אחד עושה ב' שליחות, ולא שני מלאכים שליחות אחת. שאותן שני מלאכים שבאו, אחד להציל את לוט, והשני להפוך את סדום, להציל את לוט. מי הוא? זה רפאל.

אל תביט אחריו. מפני שהשכינה יורדת לסדום ומי שלבו תאב לזנות אינו רואה פני שכינה. **ההרה המלט.** לך אצל אברהם ואתה נמלט.

[יט] ואנכי לא אוכל להימלט. איני יכול להימלט אצל אברהם שכבר רחק מעליו.

[כ] והיא מצער. שלא הייתה ישיבתה שווה לסדום, ששיבתה של סדום נ"ב שנה, וישיבתה של צער נ"א שנה, שנאמר: אמלט נא שמה, ונא בגימטריא אחד וחמשים, לכך נקראת צער והייתה צעירה בישיבתה ובעוונתיה.

[כג] ולוט בא צערה. כך הייתה פחותה צערה בחשבון שס"ה כנגד שס"ה ימים שהם שנה אחת שהייתה ישיבתה פחותה מסדום, ולכך צערה חסר וי"ו, כנגד שש שעות שהיא יתירה שנת החמה על הלבנה שהיא שס"ה ושש שעות לא פחות ולא יתר.

כי לא אוכל לעשות דבר. לפי שאומרים עובדי החמה לעובדי הלבנה אם היינו בלילה שהוא אלוהינו שולט לא נעשה זה עלינו, וכן עובדי הלבנה אומרים אם היה אלוהינו לא נעשה כזה עליה, ועל שניהם נאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיה כד כג), ומה עשה הקדוש ברוך הוא, הכה אותם בששה עשר בניסן שהחמה והלבנה עומדין ברקיע, והיינו דכתיב: **השמש יצא על הארץ.**

מאת ה'. מאתי היה צריך לומר, אלא רוצה לומר מבית דינו.

[כה] ויהפך את הערים האל. על צור אחד היו יושבים הערים הללו, ובאצבע אחת הפכם המלאך, שנאמר: בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים (איוב כח ט), אל תקרא בחלמיש אלא בחמיש יד.

[כז] ותבט אשתו מאחוריו. אחר שאמר לה המלאך אל תביט אחריו הייתה נפשה הומה על בנותיה הנשארות בסדום.

ותהי נציב מלח. לפי שחטאה במלח, כיצד?

שבאותה הלילה שבאו המלאכים לביתו של לוט, הלכה היא אצל שכניה בעלילה לשאול מלח, אמרו לה שכניה: ולמה את צריכה מלח, וכי אין יודעת שהיית חסרה מלח לילך ליקח מלח מבעוד יום,

אמרה להם: אין אנו צריכין מלח, אלא שבאו לנו אורחים, ולכך ידעו אנשי סדום במלאכים שבאו בביתו של לוט.

[כט] ויזכור אלוהים את אברהם וישלח את לוט. ומה זכירה הייתה שם?

לפי שהיה יודע לוט בשרה כי היא אשת אברהם ולא גילה, ולכך ניצל באותו זכות שעשה עם אברהם חסד.

[ל] כי ירא לשבת בצער. אף על פי שהייתה צעירה בעונות.

דבר אחר:

לשבת בצער. כי לא הייתה אלא שנה אחת.

[לב] לכה נשקה את אבינו יין. מצוער.

ויש אומרים: במערה מצאווה ומעשה נסים.

[לג] בלילה הוא. הסכים הקדוש ברוך הוא עמה כשהייתה שוכבת עם אביה לא היה יודע וכשבאת לקום הבין, ולכך כתיב בקומה נקוד, והיה לו לעמוד ולשמור עצמו שלא ישתה יין בלילה שניה, והוא לא שמר עצמו. ובקומה של צעירה אינו נקוד, ששמרה עצמה שלא ירגיש בה אביה.

[לז] מואב. מן אב.

[לח] בן עמי. שכסתה אביה ואמרה שלא היה אלא מעמי, ולפי שהבכירה גלתה את אביה והצעירה כסתה אותו, לכך אמר הקדוש ברוך הוא למשה אל תצר את מואב ואל תתגר במלחמה (דברים ב ט), דווקא מלחמה לא, אבל אנגריא עשה עימהם, וישראל הולכים אצל עיירות של מואב מזוינים, וכשהיו מואבים רואין אותם מזוינים, היו בורחין ומניחין כל מה שהיה להם, וישראל היו באים ובוזזין אותם, אבל בני עמון הזהירים ואמר אל תתגר במלחמה כלל.

פרק כ

[א] ויסע משם אברהם. ולמה?

מפני שם רע של לוט היו אומרים שתי בנות לוט נתעברו מאביהם.

[ג] הנך מת על האשה. לא ענש הכתוב אלא אם כן הזהיר, מכאן שנצטוו בני נח על העריות.

[ד] אדני הגוי גם צדיק תהרג. אתה סבור כי שאני גוי ואתה אומר הנך מת, איני אלא צדיק, ואם אתה הרגני צדיק תהרוג:

דבר אחר:

הגוי גם צדיק תהרוג. אם אתה הורג אותי הרוג לאברהם שהוא גרם לי לקחתה, שנאמר הלא הוא אמר לי אחותי היא, והיא גם כן תהרוג שאמרה אחי הוא, ומהו גם היא אמרה אפילו לשפחותיה שאלתי אם היא אחותו, וכולן אמרו אחיה הוא.

[ו] כי בתם לבבך עשית זאת. שחשבת שהיא אחותו, לפי ששאלת לכולם והם אמרו אחותו היא, אבל לא עשית בניקיון כפיך, שאכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו או על עסקי אשתו שואלין אותו: ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי. משל לאדם רוכב על סוס ותינוק מושלך לפניו, התחילו הכל אומרים כמה דעת גדול היה בזה הסוס שלא דרס את התינוק, התחילו הכל משבחין את הסוס, אמר להם האיש הרוכב על הסוס לא תשבחו לסוס, אלמלא שאני משכתי ברסן שלא הנחתיו ללכת היה דורסו, וכך אמר הקדוש ברוך הוא: לא יהיה אדם משבח לאבימלך שלא נגע בשרה, אלא לי יהיו הכל משבחים שהזהרתיו, לכך נאמר: ואחשוך גם אנכי וגו'. אמר אבימלך להקב"ה: ומי מודיע לאברהם שלא נגעתי בה, אמר לו הקדוש ברוך הוא: **כי נביא הוא.**

[יא] רק אין יראת אלוהים במקום הזה. ואם יודעים שהיא אשתי יהרגוני עליה, וגם אמר לו אברהם למה אתה מאשימני שאם אמרתי שהיא אשתי ואינה אחותי שאם ידעת שהיא אשתי לא היית לוקחה, ואעפ"י שאמרתי לך אחותי היא היה לך שתחשוב עלי שמא אשתי היא ולמה ואפילו אמת היה שאחותי היא יכולתי לישא אותה, לפי שהיא אחותי מצד אב ולא מצד אם.

[יב] ותהי לי לאשה. ולפי שלא שאלתני אם היא אחותי בת אבי או בת אמי אתה שהשיאתה, מכאן את למד שאינה אשתי, ומה שאמרת שהיא אחותי והיא כך אמרה לא תשים עליה אשם.

[יג] ויהי כאשר התעו אותי וגו'. אחר מעשה ידכם אני הכרתי בוראי ולא עבדתי לאלוהיהם לכך אלוהים מבית אבי, שנאמר: לך מארצך (בראשית יב א).

[יד] ויקח אבימלך צאן ובקר וגו'. ועליה נאמר: בטח בה לב בעלה (משלי לא יא).

[טז] הנה הכסף שנתתי לאברהם שאת אומרת אחי הוא לכך נתתי לו שיקנה לך ממנו כסות של עיניים כדי שידעו הכל שאת מטרונה ולא ישאלו כך, ולכך נאמר **לכל אשר אתך ואת כל נוכחת** וכל מי שישאל עליך את אשתו הוי זהירה שלא תאמרי עוד כן שלא יכשילוך בין בני אדם.

דבר אחר:

הנה הוא לך כסות עיניים. אם כסית ממני שאמרת אחותי היא והיא אמרה אחי הוא, לפיכך יהיה לך בן שיהיה לך כסות עיניים, ולכך אמרו חז"ל אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך, ולפי שקלל אבימלך את שרה שאמר לה: יהי לך בן שיהיה לך כסות עיניים, לכך ויהי כי זקן יצחק ותכהין (בראשית כז א).

[יז] ויתפלל אברהם וגו' וילדו. ואתרוחו.

[יח] כי עצר עצר ה'. עצירה עצירה כפולה למה, שלא יכלו להטיל מים ולא לעשות צרכיהם ולא לשפוך שכבת זרע כלל.

על דבר שרה. בעת שהייתה אומרת שרה למלאכים הכו לאבימלך, היו מכין אותו, וכשהייתה אומרת להם הניחוהו היו מניחין אותו. ומנין אתה אומר שלקה אבימלך בנגעים גדולים כשם שלקה פרעה וכמו כן מנין אתה אומר שלקה פרעה בעצירה כשם שלקה אבימלך?
על דבר על דבר לגזירה שווה.

פרק כא

[א] וה' פקד את שרה. בשעה שנתבשרה שרה שיהיה לה יצחק, הייתה שרה מתפללת לפני המקום ב"ה הואיל ונתת לי זרע מדוע שיהא שעבוד גדול כזה, אמר לה הקדוש ברוך הוא: אני אגרע מן המנין כנגד שנים שלך, וכנגד שנים של אברהם שהם **ק"ץ**, ולפיכך לא ישתעבדו ישראל במצרים כי אם ר"י שנה, וזהו שאמר הכתוב: **וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר.**

[נ] ותאמר שרה צחק עשה לי אלוהים וגו'. כי בעת שנתעברה שרה נתעברו כל עקרות שבארץ, וכשם שהייתה היא שמחה כך היו כל עקרות שמחות.

דבר אחר:

צחק עשה לי. זכות גרם לי צחק שנולד, מלמד שנטל הקדוש ברוך הוא ממני י' והעלה לי במקום היו"ד ה', ואותה י' ניתנה לי צחק.

[ז] ותאמר מי מלל לאברהם וגו'. שהיו הכל אומרים ראו זקן וזקנה שלקחו ילד מן השוק ואמרו שהוא בנינו, מה עשה אברהם זימן כל אנשי העיר, ושרה אמנו זימנה נשותיהם, וכדי לנסותה הביאו ביניהם הקטנים עימהם, והיו אומרים לה שתניק את בנינו, מיד הניקה שרה ביניהם, באותה שעה האמינו שהיה יצחק בניהם, ועל זה נאמר: **הניקה בנים שרה.**

[ח] ויגמל. שנגמל משרה אמו שהיה בן כ"ד חדש.
ויש אומרים: שנגמל מיצר רע ליצר טוב, ובן י"ג שנה היה.

[ט] אשר ילדה לאברהם מצחק. שזקף לבנה ונשקה, שנאמר: ויקומו לצחק (שמות לב ו).
ויש אומרים: שנטל קשת וחצים והיה מורה בקשת כלפי יצחק, שהיה מבקש להרגו, שנאמר: כמתלהלה היורה זיקים חצים ומות כן איש רמה את רעהו ואמר: הלא משחק אני (משלי כו יח יט).

[יא] על אודות בנו. על שיצא לתרבות רעה, כמה דהוא אמר: הלא מצחק אני.

[יב] כל אשר תאמר אליך שרה. מכאן שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות.
כי ביצחק יקרא לך זרע. ולא כל יצחק, להוציא עשו ואלופיו.

[יד] שם על שכמה ואת הילד וישלחה. לפי שהיה חולה ולא היה יכול לילך ברגליו.
ותלך ותתע. שמצאה שם לבינה וזקפתה לשם ע"ז, לכך ויכלו המים מן החמת.

[טו] תחת אחד השיחים. האילנות.

דבר אחר:

אחד השיחים. שהייתה מטחת דברים אחר יחידו של עולם, כמו שנאמר: והולכי על דרך שיחו (שופטים ה י):

[טז] כמטחוי קשת. כשני חוטין שבקשת, והיו אלפים אמה.

[יז] באשר הוא שם. לפי שאמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא ריבונו של עולם בניו של זה עתידים להמית את בניך בצמא, ואתה עושה לו נס שתביא לו באר מים, ומנין שבני ישמעאל המיתו את ישראל בצמא, שנאמר: לקראת צמא התיו מים וגו' (ישעיה כא יד), כי

כשגלו ישראל הלכו מהם אצל ישמעאל, אמרו להם: תנו לנו מים ולחם לאכול ולשתות שאתם אחינו,

אמרו להם: אכלו תחילה ואחר כך תשתו מים, הביאו להם מיני מלוחים ונאדות ריקים נפוחים טבולים במים, והיו מקריבים הנאדות בפיהם כדי שישתו, והיה הרוח נכנס בפיהם והיו מתים, אמר הקדוש ברוך הוא למלאכים: עתה מה הוא צדיק או רשע, לכך נאמר: **כי שמע אלוהים אל קול הנער באשר הוא שם.**

[כא] ותקח לו אמו אשה וגו'. לפי שהייתה הגר מצרית, לכך לקחה לו אמו אשה מארץ מצרים.

[כב] ופיכול שר צבאו. שכל אלו היה יוצא על פיו, כשם שאומר: ועל פיך ישק כל עמי (בראשית מא מ).

[כג] כחסד אשר עשיתי עמך. שאמר לו: הנה ארצי לפניך. (בראשית כ טו). ושנתן לו צאן ובקר והיו כורתין ברית, וכשהחזיר לו שרה לא לקחם ממנו.

[כז] ויכרתו שניהם ברית. כך היה מנהג בצאן ובבקר היו כורתים ברית, כשם שנאמר: העגל אשר עברו בין בתריו.

[כח] את שבע כבשות הצאן. אמרו רבותינו: לפי שנתן אברהם לאבימלך שבע כבשות, לכך נענש ועמד ארון אלוהים בשדה פלשתים שבעה חדשים, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אברהם אתה נתת לו שבע כבשות, חייך שבניו עושים מלחמה עם בניך ונוצחים.

דבר אחר:

אמר לו: אתה נתת לו שבע כבשות, חייך שבניו הורגין בבניך שבעה צדיקים, ואלו הם **שמשון חפני ופנחס ושאל ושלשה בניו.**

דבר אחר:

אמר לו: אתה נתת לו שבע כבשות, חייך שבניו מחריבין ז' משכנות, ואלו הם **אהל מועד וגלגל ונוב וגבעון ושילו ובית עולמים ב' פעמים.**

דבר אחר:

אמר לו: אתה נתת לו שבע כבשות, חייך שארוני עזוב בשדה פלשתים ז' חדשים, שנאמר: ויהי ארון ה' בשדה פלשתים שבעה חדשים (ש"א ו א).

[לג] ויטע אשל בבאר שבע. אש"ל ר"ת אכילה שתיה לויה:

ויש אומרים: אשל ממש, וממנו נעשה הבריא התיכון, ויעקב אבינו הורידו למצרים כשירד לשם.

ויקרא שם בשם ה'. עשה פונדק וכל עוברים ושבים היו נכנסים לשם, והיה אברהם אבינו נותן להם לחם ובשר ויין לאכול ולשתות, לאחר שאכלו ושתו היה אברהם אומר להם ברכו לאלוהי עולם שאכלתם משלו, היו אומרים אין אנו מברכים אלא אותך, היה אומר אברהם אם כן תנו לי הדמים ממה שאכלתם, כיון שהיה כל אחד רואה צרתו, היה מברך להקב"ה למי שהוא אל עולם.

פרק כב

[א] ויהי אחר הדברים האלה. כל מקום שנאמר אחר מופלג. מאי אחר?

שאמרו המלאכים להקב"ה: אברהם זה חננתו בן לבן מאה שנה, ועשה סעודה גדולה ביום הגמל את יצחק, לא היה לו להקריב לפניך תור אחד או בן יונה, אמר להם הקדוש ברוך הוא: אם אני אומר לו שיהיה מקריב בנו לפני הוא היה מקריבו, לכך כתיב: **והאלוהים נסה את אברהם.**

דבר אחר:

שאמר ישמעאל ליצחק: אני גדול ממך שאני קבלתי מילה ואני בן י"ג שנה והיה בידי למחות ולא מחיתי, ואתה כשקבלת המילה היית בן שמונה ימים, ולא היה בך כח למחות, לכך לא מחית, אמר לו יצחק: על אבר אחד אתה מייראני, אילו אמר לי הקדוש ברוך הוא ברוך שמו שאקריב את עצמי הייתי מקריב ולא הייתי מסרב, לכך נאמר: **והאלוהים נסה את אברהם.**

[ב] ויאמר קח נא את בנך את יחידך. אמר אברהם: שני בנים יש לי ואיני יודע איזה בן אתה

אומר לי קח נא,

אמר לו: את יחידך,

אמר אברהם: זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו,

אמר לו: אשר אהבת,

אמר לו: לזה אני אוהב ולזה אני אוהב,

אמר לו הקדוש ברוך הוא: את יצחק,

וכל כך למה?

כדי לחבבו בעיניו, ואעפ"כ קיבל אברהם דבריו של הקדוש ברוך הוא בשמחה.

המוריה. משם יצא הוראה, שנאמר: כי מציון תצא תורה (ישעיה ב ג), ור' ינאי אומר: משם תצא יראה לעולם.

דבר אחר:

שמשם דיבור יוצא לעולם.

דבר אחר:

שמשם דיברות יוצאות לעולם.

[ג] וישכם אברהם בבקר. שכל מעשה הצדיקים בבקר, ומכאן שהזריזים מקדימין למצות. **ויחבוש את חמורו.** אהבה מקלקלת השורה.

שני נעריו. ישמעאל ואליעזר. מכאן לימדה תורה דרך ארץ שאין אדם יוצא לדרך פחות משלשה בני אדם שאם נצרך אחד מהם לפנות ישארו שנים.

[ד] ביום השלישי. למה עכב ג' ימים והלא מקום קרוב היה?

אלא מלמד שבא שטן ועשה עצמו כנהר לפניו, אמר אברהם: אני אכנס בנהר ואראה אם יש מים עמוקים, וכמעט נטבע אברהם נשא עיניו להקב"ה שיצילנו מן המים שלא נטבע בהם, מיד גער הקדוש ברוך הוא בשטן ונמצא אברהם עומד ביבשה. **וירא את המקום מרחוק.** אמר אברהם ליצחק: רואה אתה כלום, אמר לו: אני רואה ענן קשור בראש ההר, וידע אברהם שנתרצה הנער לעולה, אמר אברהם לנעריו: רואים אתם כלום, אמרו לו: לאו,

אמר להם: **שבו לכם פה עם החמור,** שאתם דומים לחמור, מה חמור אינו רואה כלום, אף אתם אינכם רואים כלום.

[ה] ונשתחוה ונשובה אליכם. נתנבא שיהיו שניהם שבים. עשרה נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו, ואלו הם:

א' אברהם נתנבא ולא ידע, שנאמר: ונשתחוה ונשובה, נתנבא שהוא ובנו עתידים לחזור. **ב' יעקב** נתנבא ולא ידע מה נתנבא, שנאמר: ושלח לכם את אחיכם אחר (בראשית מג יד), אחיכם זה שמעון, אחר זה יוסף, ואת בנימן (שם שם), כמשמעו. **ג' לבן** נתנבא ולא ידע מה נתנבא, שנאמר: ויברכו את רבקה, (בראשית כד טו), נמצאו מקללין עצמן ומברכין את רבקה. **ד' שבטים** נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו, שנאמר: והנה הקטן את אבינו (בראשית מב יג), נתנבאו שיוסף עומד בינותם.

ה' יוסף נתנבא ולא ידע מה נתנבא, שנאמר: ועיניכם אל תחוס על כליכם וגו' (בראשית מה כ), נתנבא שעתידים לנצל את מצרים.

ו' פרעה נתנבא ולא ידע מה נתנבא, שנאמר: הבה נתחכמה וגו' (שמות א י) נתנבא שיעשו עמו מלחמה ויעלו מן הארץ.

ז' איוב נתנבא ולא ידע מה נתנבא, שנאמר: גם את הטוב נקבל (איוב ב' י) נתנבא שעתיד לו הקדוש ברוך הוא להחזיר לו כל הטובה.

ח' אבותינו נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו, שנאמר תביאמו ותטעמו (שמות טו יז), נתנבאו שבניהם עתידים ליכנס לארץ והם אינם נכנסים.

ט' גיחזי נתנבא ולא ידע מה נתנבא, שנאמר: חי ה' כי אם רצותי [אחריו] ולקחתי [מאתו] מאומה (מ"ב ה כ), מומה דהוא בה צרעת נתנבא על עצמו.

י' חנה נתנבאת ולא ידעה מה נתנבאת, שנאמר: וגם אנכי השאלתיהו לה' כל הימים אשר היה הוא שאול (ש"א א כח), אמרה חנה: כל הימים ששמואל בני קיים מלכות שאול קיימת.

[ו] וילכו שניהם יחדיו. כשם שהיה אברהם שמח לשחוט, כך יצחק שמח לישחט.

[ח] אלוהים יראה לו השה וגו'. ואף כי גילה אברהם ליצחק כי לשחטו היה מוליכו, קבל דבריו של הקדוש ברוך הוא בשמחה, לכך נאמר: **וילכו שניהם יחדיו.**

[י] ויקח את המאכלת. מכאן שהשחיטה בתלוש. וכשהיו מהלכין בא שטן אצל אברהם אמר לו: זקן אן דעתך, בן שחנך הקדוש ברוך הוא למאה שנים אתה הולך לשחטו, אני הוא שהתעתי אותך ואמרתי לך קח נא את בנך את יחידך, אמר לו אברהם: חס וחלילה האלוהים אשר אמר לי, כיון שראה שטן שאברהם לא שמע לו, מיד הלך אצל יצחק אמר לו: יצחק לאן אתה הולך? אמר: ללמוד תורה מוליכני אבי,

אמר לו השטן ליצחק: לאו ללמוד תורה אתה הולך אלא לשחטך מוליך אותך אביר, אמר לו יצחק: ובכך אני שמח אם הקדוש ברוך הוא חפץ בי, ועוד שאעשה רצון אבי, כיון שראה שלא קיבל ממנו יצחק, הלך אצל שרה ואמר לה: בנך היכן הולך? אמרה לו: אביו הוליכו ללמוד תורה אצל עבר, אמר לה שטן: אוי עלובתא לא ללמוד תורה הוא מוליכו, אלא לשחטו הוא מוליכו, כששמעה קראה לגנח תחילה ולייליל ויצאה נשמתה מרוב הצער, לכך נאמר: ויבוא אברהם לספוד לשרה ולבכותה.

[יא] אברהם אברהם. לשון חיבה וכן יעקב יעקב.

[יב] ויאמר אל תשלח ידך. אמר לו אברהם: שמא שטן אתה ואתה מבקש להטעותי,

אמר לו: לא, אלא שליח של הקדוש ברוך הוא אני שאינו חפץ בקרבן אדם, וכן אמר השטן לאברהם: כך שמעתי מאחורי הפרגוד שה לעולה ולא יצחק לעולה,

אמר לו אברהם: כל עסקיו של בדאי אפילו אומר אמת אין שומעין לו, לפיכך נגלה הקדוש ברוך הוא עליו ואמר: **בי נשבעתי וגו' ואל תעש לו מאומה.**

אמר אברהם: אוציא ממנו טיפת דם ויחשב כאילו שחטתיו,

אמר לו המלאך: וכי אין הקדוש ברוך הוא יודע שאברהם היה ירא את ה' אלא עתה ידעתי הודעתי לכל העולם שעשית רצוני עד שיאמרו דין הוא שכרת ברית את אברהם ועם זרעו וידעו הכל כי כל מה שאני מטיב לאברהם בדיון אני עושה.

[יג] והנה איל. זה האיל שנברא בין השמשות באותו יום שנברא אדם הראשון ולצורך יצחק נברא.

נאחז בסבך בקרניו. לפי ששהה ולא היה רץ לגבי אברהם כדי שיקריב אותו אברהם, אמר אני אלך מכאן בלי קרבן, ובא שטן ואחזו בסבך כדי שלא יוכל ללכת.

דבר אחר:

בסבך. בזמן שישראל נאחזים בסבך העונות של כל ימות השנה, הם ניצולים בתקיעת קרן של איל.

דבר אחר:

בזמן שישראל נאחזין בסבך המלכויות, עתיד לפדותן בקרניו של איל, שנאמר: והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול (ישעיה כז יג). שני קרנות היו לו לאיל באחד מהם תקע ביום שנתן תורה לישראל, שנאמר: ויהי קול השופר (שמות יט יט), וקרן הימין עתיד הקדוש ברוך הוא לתקוע בו לקיבוץ הגלויות, לכך קראו גדול, לפי שהוא של ימין.

ויעלהו לעולה תחת בנו. כשהיה מקריבו אמר אברהם להקב"ה יהי רצון מלפניך שיהא האיל הזה חשוב לפניך כאילו שחטתי את בני, אמר אברהם להקב"ה: אתה אמרת לי שאשחוט את יצחק בני ועכשיו אתה אומר: **אל תעש לו מאומה**, והלא כתיב לא איש אל ויכזב (במדבר כג יט)?!

אמר לו הקדוש ברוך הוא: וכי אמרתי לך קח נא את בנך את יחידך ושחטוהו לפני, לא אמרתי לך אלא והעלוהו שם אסקתיה אחיתיה, וכן כתיב אשר לא ציוויתי, לאברהם שישחוט בנו לפני.

[יד] ויקרא אברהם את שם המקום ההוא ה' יראה. שיראה המקום כאילו שחטתי בני לפניך. **היום בהר ה' יראה.** מחר שיבואו בניו של יצחק להתפלל לפניך תמחול להם על עונותיהם.

יראה. יראה לפניך כאילו אפרו של יצחק צבור לפניך ותמחול להם. מכאן אמרו: שראש השנה היה בזמן שנעקד יצחק.

[טו] שנית מן השמים. מכאן שלא דיברה עמו שכינה פעם שלישית, וכמו כן שוב מול את בני ישראל שנית (יהושע ה ב), שלא נצטרכו למול פעם שלישית.

[יז] כי ברך אברך. ברכה לאב וברכה לבן, והרבה לאב הרבה לבן.
ככוכבי השמים. כשהם עליונים.

וכחול אשר על שפת הים. מה החול גדר לים ובכל עת שהוא סוער הים כשהוא בא לחול הגלים הם נשברים, כך ישראל כל מה שאומות העולם מגביהין עצמם על ישראל ולבסוף הם נשברים לפניהם, וכן אתה מוצא בפרעה ובסיסרא ובבבל ובהמן וביונים, וכן עתידים בני אדום לנפול לפניהם, שנאמר: ונתתי את נקמתי באדום וגו' (יחזקאל כה יד).

[יח] והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. אלמלא לא קבלו ישראל את התורה היה העולם חרב, וכן כל הטובות הבאות לעולם בשביל ישראל שקבלו התורה.

עקב אשר שמעתי בקולי. בקולו של הקדוש ברוך הוא, מכאן אתה למד שבן ג' שנים הכיר אברהם בקולו של הקדוש ברוך הוא וידע בוראו לפי שלא היה אלא **קע"ה** שנים ועשה רצון הקדוש ברוך הוא **קע"ב** שנים כמנין **עקב**.

[יט] וישב אברהם אל נערו. ישמעאל ואליעזר שהיו מדיינין זה עם זה, ישמעאל היה אומר: אברהם ישחוט את יצחק ואני יורשו, ואליעזר אומר לו: לא תירש שכבר גרשך, אבל אני בן ביתו ואירשנו, כיון ששב אברהם אל נערו אל המקום אשר הניחם, ולא ראו יצחק, היו סבורים ששחטו, אמרו לו: יצחק היכן הוא?
אמר להם: לבית עבר רבו הולכתיו ללמוד תורה, לכך נאמר: וישב אברהם, כלומר לבדו ולא הזכיר יצחק.

ויקמו. לפי שאמר להם: שבו לכם לכך נאמר: ויקמו.

וילכו. כשם שהיה בלבו של אברהם שיצחק היה חי, כך ידעו הם שיצחק חי שהאמינו לדברי אברהם שידעו שאינו מכזב.

[כ] ויהי אחרי הדברים האלה. אחרי סמוך אחר מופלג.

אחרי הדברים האלה. הרהורי דברים היו שם מהרהר ישמעאל ואליעזר שהיו סבורים שיצחק נשחט, ובאת בשורה שנולדה זוגת בנו.

[כד] ופילגשו ושמה ראומה. מה בני הפילגשים ארבעה, אף בני האמהות ארבעה.

טבח. שטבחו הקדוש ברוך הוא.

גחם. שגחמו מן העולם.

תחש. שהחישו.

מעכה. שמיעכו שלא היו אומות ולא משפחות כי אבדם מן העולם.

דבר אחר:

אחרי הדברים האלה. הרהורי דברים היו שם, ומי הרהר?

אברהם הרהר אמר: אילו היה מת יצחק בהר המוריה היה מת בלא בנים, ועכשיו נעשה לו נס אשיאנו לבנות ענר ואשכול וממרא שהן צדקניות ומאי איכפת לי ביוחסין, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אין אתה צריך כי נולד זוגו, שנאמר: **הנה ילדה מלכה וגו'.** מהו גם היא?

מה זה בן גבירה אף היא בת גבירה.

דבר אחר:

נתיירא מן הייסורים, אמר לו הקדוש ב"ה אל תירא יש מי שיקבלם.
את עוץ בכורו. וכתוב להלן איש היה בארץ עוץ (איוב א א).

פרשת חיי שרה

פרק כג

[א] ויהיו חיי שרה. למה אמר ויהיו חיי שרה?

אלא מלמד שלא היה לה לחיות משנולד יצחק אלא מנין ויהיו בגימטריא. מכאן כל מי שאין לו בנים אין לו חיות, ולא עוד אלא שהוא חשוב כמת, שנאמר: הבה לי בנים וגו' (בראשית ל א).

דבר אחר:

ויהיו חיי שרה וגו'. בת מאה שנים כבת עשרים לחטא, ובת עשרים כבת שבע ליופי, ולכך אמר מאה ועשרים שנה ושבע שנה.

דבר אחר:

ויהיו חיי שרה. למה נסמכה פרשת זו למעלה?

שנאמר: הנה ילדה מלכה, זה שאמר החכם זרח השמש ובא השמש (קהלת א ה), שזרחה שמשה של רבקה קודם מיתת שרה אמנו.

דבר אחר:

ויהיו חיי שרה וגו'. לכך נמנו שנותיה של שרה?

להגיד כי בזכות שרה שחייתה מאה ועשרים ושבע שנה תמלוך אסתר על קכ"ז מדינות.

דבר אחר:

ויהיו חיי שרה. למה הסמיך מיתת שרה אחר עקידת יצחק?

לומר כשבא אברהם מהר המוריה מצא שרה שמתה על דברי שטן, ולכך מריעין בראש השנה כדי שיהיה להם מיתת שרה כפרה, לפי שתרועה היא גינוח וייליל.

[ב] בקרית ארבע. על שהייתה לארבעה בעלים.

דבר אחר:

שבה נקברו ארבעה, זוגות אדם וחיה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה.

היא חברון. על שם אותו חבר שקנה את המערה והוא אברהם.

[ג] ויקם אברהם. שקם מאבלו.

וידבר אל בני חת. אין וידבר אלא לשון תפלה שאברהם היה אבל, ומצינו שהאבל פטור מן התפלה ומכל המצות.

[ד] גר ותושב. אמר להם אם תרצו אהיה כגר, ואם לאו אהיה כתושב.

[ה] נשיא אלוהים אתה בתוכנו. אמר לו: מלך אתה עלינו, ואלוהים אתה לנו, מכאן אתה למד שהקדימוהו למלך,

אמר להם אברהם: העולם אינו חסר ממלכו ולא מאלוהו.

[ז] וישתחו לעם הארץ. מכאן שמודים על בשורה טובה.

[י] ועפרון ישב. ישב חסר וי"ו, אותה שעה הקדימוהו למלך, כששמעו לאברהם הוא אומר ופגעו לי בעפרון בן צחר, שלא יהא גדול כאברהם קונה מאיש קטן. ומנין היה יודע אברהם למערה, מן הבקר שרץ ונכנס לשם.

[טו] ארבע מאות שקל. אמר הארץ היא שווה ארבע מאות קנטרין של כסף, ואותם בעיני אינם חשובים לכלום באהבתך וקבור מתך, ועל זה נאמר: ביני שאני אומר אתננה לך. קח ממני. אם תרצה קח נא במתנה, ואם לאו אלא שתרצה לקנותה כך היא דמיה וכששמע אברהם כי כך הייתה תשובות עפרון שאמר כך היא דמי השדה, לא פחות ולא יותר, מיד

הקדוש ברוך הוא ריחם על אברהם ושקל הכסף שאמר עפרון ונתנו לו, שנאמר: וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרון, כך אמרו חכמים: כל שקלים האמורים בתורה סלעים. חוץ מזה שהם קנטרין, וכך אמרו חכמינו ז"ל: כל עפרון שבפרשה זו מלא חוץ מן וישמע אברהם אל עפרון, וישקול אברהם לעפרון שהוא חסר וי"ו, ולמה מפני שהיה אברהם שוקל את הכסף לעפרון, ועפרון היה גונב הכספים, ולפיכך חסר וי"ו.

עובר לסוחר. שנתן לו ממון שבכל הממון היו הסוחרים מולכים אותו, ולא היה חסר מדמיו פרוטה.

[יז] ויקם שדה עפרון. תקומה הייתה לו שיצאה מיד הדיוט ובאה ליד מלך.

דבר אחר:

ויקם שדה עפרון. שהיה גבוה מן הקרקע שהיה סביביו כמו חצי אמה, כדי שיהיה היכירא משאר השדות.

עפרן חסר ו' לפי שלקח מאברהם כל אותם הקנטרין, ועליו נאמר נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו (משלי כח כב), שנחסר אות אחת משמו.

[יח] לאברהם למקנה. שעשה לו שטר וחתמו מבני חת את השטר שכתב אברהם שלא יהיו בניו יורשין יבוס, שנאמר: ויאמרו (אנשי) [יושבין] יבוס (אל דוד אל) [לדוד לא] תבוא הנה (דה"א יא ה), מפני השבועה שעשה להם אברהם וחתמו השבועה בצלמון נח שת.

ח' פעמים כתובים בני חת בזו הפרשה, ולמה?

מפני החסד שעשו עם אברהם, ולכך נקרא חת ח' פעמים.

בכל באי שער עירו. מלמד שישבו כולם אבלות בעד הצדקת.

פרק כד

[א] ואברהם זקן בא בימים. זקן זה קנה חכמה.

בא בימים. שהטעימו הקדוש ברוך הוא מעין העוה"ב, והם ג' שטעמו מעין העוה"ב, ואלו הם: אברהם ויצחק ויעקב.

באברהם נאמר: וה' ברך את אברהם בכל,

ביצחק נאמר: ואוכל מכל, (בראשית כז לג),

וביעקב נאמר: וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (שם כח כב).

דבר אחר:

וכי יש לי כל (שם לג יא).

[ב] זקן ביתו. זקן זיו איקיונין של אברהם דומה לאליעזר.

המושל בכל אשר לו. המושל בתורת רבו.

שים נא ידך תחת ירכי. שכל הנשבעין צריכין לאחוז חפץ בידם, ומהו הדבר שאמר אברהם לאליעזר שישבע לו במילה, ולמה השביעו במילה?

מפני שנצטער במילה הרבה.

כתוב אחד אומר: ואשביעך בה' אלוהי השמים ואלוהי הארץ (פסוק ג)

וכתוב אחד אומר: אלוהי השמים (פסוק ז), ולא אמר אלוהי הארץ,

ומפני מה זכר בפסוק אחד אלוהי הארץ, ובפסוק אחד לא אמר אלוהי הארץ?

אלא שאברהם העמיד פונדק ועשה לכל שיכירו להקב"ה, ולמה כן?

אלא אמר אברהם כי בעת שלקחני מבית אבי לא היה אלא אלוהי השמים שלא היה אחד בארץ שיכירנו, אבל עכשיו הוא אלוהי הארץ, לפי שאברהם העמיד פונדק ועשה הכל שיכירו להקב"ה, וכן הוא אומר: ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית יב ה), ואומר: ויקרא שם בשם ה' אל עולם (שם כא לג).

[יד] ואמרה שתה. ולמה אמר אליעזר זה התנאי, כענין הזה אשר הוכיח ה' לבן אדני?

לפי שהוא יודע אם אמרה כן היא תהיה צדקת, ותהיה אוהבת לשמש את האורחים כשם שהיו עושים אברהם ושרה.

[טו] והנה רבקה יוצאת. בת מלכים יוצאת בשביל תפלתו של אליעזר. ארבעה שאלו [שלא] כהוגן, שלשה נענו ואחד לא נענה,

אליעזר עבד אברהם אמר: והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדרך (פסוק יד) יכול ממזרת או נתינה או שפחה, נזדמנה לו רבקה.

שאל אמר: [והיה האיש] אשר (יכה הפלישתי) [יכנו] יעשרנו המלך עושר גדול (ובתו) [ואת בתו] יתן לו (לאשה) (שם יז כה), יכול גוי או עבד או נתין, נזדמן לו דוד בן ישי.

כלב אמר: אמר איש אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתו (לו) לאשה (שופטים א יב). נזדמן לו עתניאל.

יפתח אמר: והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי והעליתיו לה' לעולה (שופטים טו לא), יכול חזיר או חמור או סוס והיה מקריבו, נזדמנה לו בתו, שאינה ראויה לנדור, עד שידע הנודר היאך ידור.

[יז] וכל טוב אדניו בידו. שנתן אברהם ליצחק את כל אשר לו בשטר, ולקח השטר בידו כדי שיראה להם. ויקח וילך אל ארם נהרים וגו'.

שלשה קפצה להם הדרך, אלו הם: **אליעזר ויעקב ואבישי.**

[טז] והנערה טובת מראה מאד בתולה. ממקום בתולים.

ואיש לא ידעה. שלא כדרכה.

[יז] הגמייאני נא מעט מים מכדך. גמיעה אחת אמר, ושתה גמיעות הרבה.

[כא] והאיש משתאה לה. היה שותק לפי שלא היה יודע אם אותה אשה שאמרה לו גם לגמליך אשאב אם היא ממשפחת אברהם, ועל זה נפלה מחשבה בלבו, לכך נאמר מחריש מסתכל היה בה.

[כב] ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו. עד שלא שאל אותה נתן בקע והצמידים לפי שבטח על זכותו של אברהם שאמר לו: הוא ישלח מלאכו (בראשית כד ז).

נזם זהב. הוא היה קידושין.

ושני צמידים על ידיה. שהם מאתים וחמשים, המאתים כנגד כתובת בתולות, והחמשים תוספת.

דבר אחר:

בקע משקלו. כנגד בקע לגלגלת.

ושני צמידים על ידיה. כנגד שני לוחות אבנים.

[כג] מקום לנו ללין. לינה אחת.

[כה] גם מקום ללון. לינות הרבה.

[כט] וירץ לבן אל האיש. כשראה הנזם והצמידים על ידי אחותו חשב שפסלה, ורץ לשם להרגו, וכשראה גבורתו של אליעזר שלקח עשרה גמלים בידו אחת והעבירן במים, חזר לאחוריו ושאל לאחותו למה נתן לך הנזם והצמידים.

[לא] ויאמר בוא ברוך ה' למה תעמוד בחוץ. ולפי שהוא פתח בברוך, לכך זכה ויצא מכלל ארור ונכנס לכלל ברוך.

ואנכי פניתי הבית. פניתי אותו מע"ז.

ותגד לבית אמה. לפי שדרך של נערות אינן מגלות ענייניהם אלא לאמותיהם.

[לב] ויפתח הגמלים. שהיו זמומים שלא יאכל מגזל, וכשהיו בבית פתח פיהם שהסיר זממם מעליהם.

ורגלי האנשים. מלאכים שהיו אתו להצליח דרכו.

[לג] ויישם לפניו לאכול. ששם לפניו סם המוות.

[לד] ויאמר עבד אברהם אנכי. וכמה היא שיחתן של עבדי אבות חביבה מגופי תורה, שהדם של שרץ טמא הוא מגופה של תורה ואין טמא מפורש אלא מרבינן מהקרא וזה לכם הטמא (ויקרא יא כט), ואלו שיחתן של עבדי אבות כתובה בתורה.

[מב] ואבא היום אל העין. מכאן שקפצה לו הארץ והגיד להם כח הקפיצה.

[מז] ואשאל אותה. מכאן למדנו שצריך אדם לשאול אחרי אחיה של כלה ואחרי קרוביה.

דבר אחר:

ואשאל אותה וגו'. לא אמר להם שנתן לה הנזם והצמידים קודם שאלה, שאם יאמר כן היו אומרים מנין היית יודע אם ממשפחת אברהם היא, ואלמלא אם הייתה ממזרת או שפחה הייתה לוקח אותה ליצחק.

[מט] ואפנה על ימין או על שמאל. על ימין לזרע של ישמעאל, או על שמאל לזרעו של לוט, שנאמר עליו: אם הימין ואשמאילה (בראשית יג ט):

דבר אחר:

זה לוט שבעבורו רדפתי עם אדוני אחרי המלכים, שנאמר: אשר משמאל לדמשק (שם יד טו).

[נ] מה' יצא הדבר. ממה שקפצה לך הארץ, ועוד שבא לך התנאי אשר אמרת לכך לא נוכל דבר אליך וגו', מכאן אמרו חכמינו ז"ל: מה' אשה לאיש, ודבר זה כתוב בתורה, שנאמר: מה' יצא הדבר.

ועוד משולש בנביאים וכתובים, בנביאים (והם) [ואביו ואמו] לא ידעו כי **מה'** היא (שופטים יד ד), בכתובים ו**מה'** אשה משכלת (משלי יט יד).

[נג] ומגדנות נתן לאחיה ולאמה. מיני מגדים הוציא ונתן להם.

אחיה ואמה. והיכן היה בתואל?

אמרו עליו שאותו המלאך שאמר אברהם לאליעזר הוא ישלח מלאכו, החליף הקערה שהיה בה סם המוות לפני אליעזר ונתנה לפני בתואל ואכלה ומת.

ויש אומרים: שמלאך נגפו, לפי שכל בתולה שהייתה נישאת באותו מקום, היה בתואל שוכב עמה תחלה וכדי שלא ישכב עם בתו, בא המלאך ונגפו.

דבר אחר:

שאמרו אנשי מקומו עכשיו נראה מה יעשה בבתו, אם שוכב עם בתו כשאר הבנות כאשר שוכב עם בנותינו מוטב, ואם לאו נהרוג אותו וכל אשר לו נגפו המלאך על זה באותה לילה, ולכך נקרא שמו בתואל שהיה שוכב עם הבתולה תחילה.

[נה] ימים. שנה.

עשור. עשרה חדשים. לפי ששנינו נותנין לבתולה שנים עשר חדש לפרנס את עצמה. ימים שנה שלימה של שנים עשר חדש שלימים, שנאמר ימים תהיה גאולתו (ויקרא כה כט), וכמו מימים ימימה (ש"א א ג).

או עשור. יום אחד בסוף חדש ראשון, ויום אחד בתחילת חודש אחרון, ועשרה חדשים שלימים באמצע, חשבם לשנה תמימה.

[נו] וה' הצליח דרכי. בקפיצה, וכל מה ששאל הכל בא לו.

[נד] ויאמרו נקרא לנערה. כתיב לנער חסר ה' לפי שהייתה בוגרת. ותאמר אלך. בעל כרחם, מכאן שאין משיאין את האשה אלא מדעתה.

[ס] את ה"י לאלפי רבבה. אלה אלופי עשו.

רבבה. נשיאי ישראל, כדמתרגמין רברביא.

וירש זרעך וגו'. פיהם הכשילם, שמי היה שונאיהם של ישראל אלא הארמים, כשם שאתה מוצא בכל יום.

[סא] ותלכנה אחרי האיש. מכאן שאין רשות לזכר ללכת אחרי האשה, אלא הזכר ילך ראשון והנקבה אחריו שלא יהרהר עליה.

[סב] ויצחק בא מהר המוריה. באר לחי ראי. שאל יצחק להביא הגר לאביו. אחרי שמתה אמו, שעליה נאמר ותקרא שם המקום באר לחי ראי (בראשית טז יד).

[סג] ויצא יצחק לשוח בשדה. האבות תקנו שלשה תפלות:

אברהם תיקן תפלת שחרית, שנאמר: וישכם אברהם בבקר (בראש' יט כז).
ויצחק תיקן תפלת מנחה, שנאמר: ויצא יצחק לשוח בשדה (שם כד סג), ואין לשוח אלא תפלה, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו (תהלים קב א).
יעקב תיקן תפלת ערבית, שנאמר: ויפגע במקום (בראשית כח יא), ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר: ואתה אל תתפלל וגו' [ואל תפגע בן] (ירמ' ז טז).

[סד] ותפל מעל הגמל. נפילה ממש, ובאותה נפילה איבדה בתוליה. הרהרה שראתה בעלה ולפיכך נפלה.

[סז] האהלה שרה אמו. שמצאה כשרה כאמו, ואמרו חז"ל כי על שרה שהיה ענן קשור על אוהלה, וכשהייתה מדלקת נרות בערב שבת, היו הנרות דולקות עד מוצאי שבת, וכן רבקה, וכסה הענן לאהל שרה, כשמתה שרה נסתלק הענן וכשבאתה רבקה חזר הענן, וכשם שהייתה שרה זהירה בשלשה מצות שהאשה חייבת בהם, נדה וחלה והדלקת הנר, כך הייתה רבקה זהירה.

וינחם יצחק אחרי אמו. כל זמן שאמו של אדם בחייה אהבתו הולכת עם אמו, מתה אמו אהבתו הולכת לאשתו.

ויש אומרים: שלא מצאה בתולה שחשד באליעזר, אמרה רבקה: חלילה שלא שכב עמי אליעזר, אבל מפני הנפילה שנפלתי אבדתי בתולתי, ונקום ונלך למקום ההוא שנפלתי, ואולי יעשה ה' נס ותמצא שם דם בתולים, וכן עשו, הלכו ומצאו הדם על עץ אחד, והייתה מוכת עץ, והדם היה גבריאל שומרו שלא יאכל ממנו לא עוף ולא חיה, ולפי שחשד לאליעזר על חנם, והוא עשה שליחות אברהם באמונה, זכה שיכנס לגן עדן חי.

פרק כה

[א] ויוסף אברהם ויקח אשה. כל מקום שנאמר ויוסף היה שם תוספת, שמתחלה נולדו לו שני בנים ישמעאל ויצחק, וכאן נולדו לו ארבעה בנים.
ושמה קטורה. למה נקרא שמה קטורה?
שנעשית כריח הקטורות,

דבר אחר:

שנקטרה בטהרה, שלא בא אדם אחר עליה מעולם, ומצאה אברהם קשורה, לכך נקראה קטורה.

[ה] ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, זו הבכורה.

דבר אחר:

מה נתן לו?

בירכו, לכך נאמר **ויתן**.

יוסף אברהם. ולמה נסמכה פרשה זו למעלה?

לומר לך שאם יש לאדם בן גדול צריך ששיאנו תחילה, ואחר כך ישא הוא אשה.

ויתן אברהם וגו'. לפי שאמר לו הקדוש ברוך הוא כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), לכך נתן לו כל אשר לו.

[ו] **נתן אברהם מתנות**. שמסר להם שם טומאה.

[ז] **מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנה**. והיה דומה לבן ע', ולמה גרע לו ה' שנים?

כנגד חמשה עבירות שעשה עשו,

גנב,

ובא על נערה המאורשה,

והרג את הנפש,

וכפר בעיקר,

וביזה את הבכורה,

אמר הקדוש ברוך הוא: אני אמרתי לו תקבר בשיבה טובה, לכך גרע לו שני חייו, כדי שלא יראה רשעו.

[ט] **ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו**. מלמד שעשה ישמעאל תשובה, שהרי היה ישמעאל

בכור והנהיג יצחק לפניו, לפי שהיה יודע בו. שהוא צדיק ממנו, אבל עשו לא עשה תשובה, שהרי לא נאמר ויקברו אותו עשו ויעקב בניו.

[יא] **ויהי אחרי מות אברהם ויברך וגו'**. והניח לישמעאל, ולמה מפני שביצחק יקרא לך זרע,

ובחייו לא רצה אברהם לברך את יצחק מפני ישמעאל, אמר אחר מיתתו יברך הקדוש ברוך הוא לכל מי שירצה, אעפ"י שהיה ישמעאל בכור לא רצה לברכו אלא לאחר מיתתו בירך הקדוש ברוך הוא את יצחק.

וישב יצחק עם באר לחי ראי. ישב עם הגר אלמנת אביו שאמרה באר לחי ראי לחיי העולמים.

[יז] **ואלה שני חיי ישמעאל מאת שנה וגו'** ולמה נכתבו שני חייו?

כדי שנדע בו כמה שנים היה יעקב כשנתברך מאביו.

ויגוע וימת. כל מקום שנאמר גויעה צדיק היה.

[יח] על פני כל אחיו נפל. נצח אותם והיו לו לעזרה כתוב אחד אומר ישכון (בראשית טז יב), וכתוב אחד אומר נפל, עד שלא פשט ידו בבית המקדש ישכון, לאחר שפשט ידו בבית נפל, השם יפילוהו בקרוב אמן.

פרשת תולדות

המשך פרק כה

[יט] ואלה תולדות יצחק בן אברהם. נתייחס יצחק באברהם, לקיים מה שנאמר ותפארת בנים אבותם (משלי יז ו).
אברהם הוליד את יצחק. נתייחס אברהם ביצחק, לקיים מה שנאמר: עטרת זקנים בני בנים (שם שם), כל שכן בנים.

דבר אחר:

אברהם הוליד את יצחק. לפי שהיו אומרים בני אדם שיצחק בן אבימלך היה, לכך עשה הקדוש ברוך הוא פרצוף יצחק דומה לאברהם, כדי שידעו הכל שיצחק בן אברהם הוא, ולא בן אבימלך, לכך נאמר **אברהם הוליד את יצחק**, וכל מי שהיה רואה ליצחק היה אומר בוודאי בן אברהם הוא, שאברהם הוליד את יצחק.

[כ] ויהי יצחק בן ארבעים שנה. למה?

מפני שהיה בן לז' שנה כשנעקד, שעל ידו מתה שרה אמו, ואותה שעה הוגד לאברהם שנולדה רבקה, והמתין יצחק שלשה שנים לרבקה, לפי שאין אשה ראויה לביאה פחות מבת ג' שנים, עתה נמצא יצחק כשלקח רבקה בן אברהם (ארבעים) שנה.
אחות לבן הארמי. וכי מאחר שאמר הכתוב בת בתואל הארמי איני יודע שהיא אחות לבן, והלא כבר נאמר ולרבקה אח ושמו לבן?
אלא ללמדך צדקותיה של רבקה, שהייתה בת בתואל שהיה רמאי ואחיה לבן רמאי היה והיא לא למדה ממעשיהם הרעים.

[כא] ויעתר יצחק. ולמה נמשלה תפלתן של צדיקים בעתה, לומר לך מה עתר זה מהפך את התבואה בגורן, כך תפילתן של צדיקים בעתה, שהיא מהפכת מדת הדין ומדת רוגז למדת הרחמים.

לנכח אשתו. שהייתה היא מתפללת בצד זה והוא מתפלל בצד אחר.

ויעתר לו ה'. שקיבל הקדוש ברוך הוא תפלתו של יצחק, ולא קיבל תפלתה של רבקה, לפי שהוא צדיק בן צדיק, לכך קיבל תפלתו.

[כב] ויתרוצצו הבנים בקרבה, הייתה עוברת על בית של ע"ז, היה עשו מפרסם לצאת, עוברת על בתי כנסיות ובתי מדרשות, יעקב רוצה לצאת.

דבר אחר:

ויתרוצצו. אמר עשו ליעקב בואו ונחלוק העולם, אמר לו יעקב טול אתה העולם הזה, ואני אטול עולם הבא, וכן עשו אמר ליעקב טול אתה העוה"ב, ואני אטול עוה"ז.

דבר אחר:

אמר יעקב לעשו מכור לי בכורתך אמר לו: אמכור לך בכורתי ועל זה נאמר: מכרה כיום, אמר לו שימכור לו בכורתו כתנאי שהיה ביניהם כיום שהיו בבטן.
ותאמר אם כן למה זה אנכי. אמרה רבקה: אילו הייתי יודעת צער העיבור לא הייתי מתפללת על העיבור.

דבר אחר:

למה זה אנכי. לפי שהיו עתידין לצאת י"ב שבטים מן יצחק, אמרה רבקה: יהיה לי צער גדול למה אני מבקשת שיצא ממני י"ב שבטים כמנין זה.
ותלך לדרוש את ה'. לבית מדרשו של שם.

[כג] ויאמר ה' לה שני גויים וגו'. לשם בן נח אמר הקדוש ברוך הוא שיאמר לה שני גויים בבטן.

שני גויים בבטן. זה רבי ואנטונינוס שלא היה חסר משולחנם לא צנן ולא חזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים.

ושני לאמים ממעיך יפרדו. מן המעיים יהיו מפורדים זה מזה.
ולאום מלאום יאמץ. נחרבה רומי ירושלם קיימת, נחרבה ירושלם רומי קיימת, וכן הוא אמר: אמלאה החרבה (יחזקאל כו ב), אם מלאה זו נחרבה זו.

דבר אחר:

נשיאים מן יעקב, מלכים מעשו, מלכים מישראל, אלופים מעשו, כמה דהוא אמר: אלה המלכים וגו' (בראשית לו לא).
ורב יעבוד צעיר. עשו יעבוד ליעקב.

[כד] והנה תומם. חסר אל"ף, ובתמר כתיב תאומים מלא באל"ף, למה שהיו שניהם צדיקים, אבל כאן שהיה אחד צדיק ואחד רשע, על זה הוא חסר.

[כה] ויצא הראשון אדמוני. שופך דמים.

ויקראו שמו עשו. אביו ואמו קראוהו עשו שנעשה בעל שער גדול.

[כז] ואחרי כן יצא אחיו. אחר שימלוך עשו ימלוך יעקב, וכמה דהוא אמר: ועלו מושיעים בהר ציון וגו' (עובדי' א כא).

וידו אחזת בעקב עשו. שבקש לקרוע רחם אמו שלא יצא יעקב משם, ואחז יעקב בעקבו שיצא אחריו, אבל רחם אמו השחית שלא נתעברה עוד.

ויקרא שמו יעקב. הקדוש ברוך הוא קראו יעקב על שם בעקב.

ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם. המתין לרבקה עשר שנים, לפי שלא הייתה ראויה להריון, כי בת שלש שנים הייתה כשנשאה, והמתין לה עשר שנים לפי שאין אשה מתעברת פחות מ"ג שנה, ואותן עשר שנים לא עלו לה מן המנין, לפי שלא הייתה ראויה ללדת, ואחר שהיה לה י"ג שנה המתין לה עשר שנים, כשם שעשה אברהם הרי כ"ג, ובאותו זמן התפלל, ולא רצה לישא שפחה, לפי שהיה עולה תמימה, וכדי לקיים דברי אביו ואמו לא רצה ליקח לו אשה מבנות כנען, לכך התפלל עליה.

[כז] ויגדלו הנערים וגו'. משל להדס ועיצמוני שהיו גדלים זה אצל זה, כשהם קטנים אין אדם מכיר אותם איזה הוא הדס ואיזה הוא עיצמוני, כיון שגדל ההדס נתן ריחו הטוב ועיצמוני הוציא חוחו, כך עשו ויעקב כל זמן שהם קטנים לא היה אדם יודע איזה מהם יהיה צדיק, ואיזה מהם רשע, כיון שגדלו היה **עשו איש יודע ציד**, שהיה ציד הבריות והרגן, אבל **יעקב איש תם יושב אהלים**, שהיה למד בבית מדרשו של עבר ובבית מדרשו של שם.

[כח] כי ציד בפיו. שהיה מכבד את אביו ומה שהיה צד היה אוכל אותו אביו.

דבר אחר:

כי ציד בפיו. היה שואל לאביו היאך מעשרין את המלח ואת התבן, והיה יצחק אוהבו סבור בו שהוא מחמיר במצות, והוא לא היה שואל אלא לרמות את אביו, אבל רבקה שהייתה רואה מעשיו הרעים לא הייתה אוהבת אותו, אבל ליעקב שהייתה רואה שהוא איש תם, ואוהב ללמוד תורה, והיה הולך לבית המדרש, הייתה אוהבת אותו.

[כט] ויזד יעקב מזיד. שאותו יום שמת אברהם היה יעקב מבשל תבשיל של עדשים, כדי להאכיל ליצחק אביו. ולמה מאכילין לאבל עדשים?

מיכן שאסור לאבל לדבר, מה עדשים אין להם פה, כך אבל אסור לדבר, שנאמר: וידום אהרן (ויקרא י ג).

דבר אחר:

מה עדשים מגולגלים הם, אף מיתה גלגל היא שחוזר בעולם.

ויבא עשו מן השדה. חמשה עבירות עבר עשו באותו היום.

גנב, שנאמר אם גנבים באו לך (עובדי' א ה), כתיב הכא באו, וכתיב בעשו ויבוא.

בא על נערה המאורסה, כתיב הכא אם בשדה ימצא (דברים כ"ב כ"ה), וכתיב בעשו מן השדה.

הרג את הנפש, כתיב הכא: כי עיפה נפשי להורגים (ירמי' ד לא), ובעשו כתיב: והוא עיף.

וכפר בעיקר, כתיב הכא: זה אלי ואנוהו (שמות טו ב), ובעשו כתיב: למה זה לי בכורה.

וביזה את הבכורה, שנאמר: ויבז עשו את הבכורה (פסוק לד).

[ל] ה לעיטני נא מן האדם האדם הזה. אמר ליעקב אני פותח את פי ואתה זורק בתוכה

קקדרה, כמו ששנינו מלעיטין את הגמל, בשעה שרוצה ללכת בדרך רחוקה.

מן האדם האדם הזה. על עצמו אמר שהוא אדום, שנאמר: ויצא הראשון אדמוני. לפי שעבר

באותו יום חמשה עבירות מת אברהם, כי הקדוש ברוך הוא הבטיחו שיקבר בשיבה טובה, וזו

היא שיבה טובה, שרואה בן בנו יוצא לתרבות רעה, ועל עשו נאמר יזכר עוון אבותיו (תהלים

קט יד), שגרם לאברהם מיתה וכהו עיניו של יצחק אביו.

דבר אחר:

מכרה כיום. מה יום זה ברור, כך תהיה מכירתך מכירה ברורה, ולמה רצה יעקב לקנות

בכורה?

לפי שמתחלה היה עבודה בבכורות ולא הפשוטים, אמר יעקב: אני פשוט ואיני יכול להקריב,

ועשו אחי רשע ואינו ראוי להקריב לכך קנה יעקב מן עשו הבכורה כדי שיקריב.

[לב] הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בכורה. מלמד שכפר בעיקר.

דבר אחר:

הנה אנכי וגו'. שהיה לו מלחמה עם נמרוד ומתיירא שמא יהרגנו נמרוד.

דבר אחר:

הנה אנכי גו'. שהקרבנות הורגות את בעליהן בזמן שאין המקריבים צדיקים ואני איני צדיק.

למה זה לי בכורה. שאמות קודם זמני.

דבר אחר:

הנה אנכי וגו'. אני מקריב ואטרח עבודתו של אלוהים ואני מת כאשר בני אדם שאינן מקריבין אם כן למה אני טורח בעבודתי, לכך קיבל על עצמו למכור בכורתו ליעקב.

[לג] ויאמר יעקב השבעה לי וגו'. והלא יעקב היה יודע באחיו שהוא רשע, במה היה משביעו?
אלא לא השביעו אלא בחיי אביו שהיה עשו אוהבו.

[לד] ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים. וכי בעד לחם ונזיד עדשים מכר את בכורתו?!
מלמד שכך מנהג התגרים לאחר שיעשו סחורתם שמאכילים ומשקים לסוחרים.
ויקם וילך. הכניס עצמו עם הפריצים, והיה אומר להם כמה שוטה הוא יעקב אחי, וכי אפשר לפשוט להיות בכור, ומניין שהסכים הקדוש ברוך הוא עם יעקב, שנאמר בני בכורי ישראל (שמות ד כב).

דבר אחר:

ויקם וילך. שנסתלק מן העולם.

פרק כו

[א] ויהי רעב בארץ. זה הרעב בא בשביל יצחק שניסהו אם יקרא תגר אם לאו, ועמד בניסיון ולא קרא תגר, אלא הלך אל אבימלך מלך פלשתים כשם שעשה אברהם אביו.

[ב] אל תרד מצרימה. מכאן אתה למד שהיה בדעתו לירד למצרים, כמו שעשה אברהם אביו שהלך למצרים מפני הרעב, אלא מפני שאמר הקדוש ברוך הוא ליצחק: מפני מה לא מנעתי לאברהם, אלא לך אני מנעתי לירד למצרים, לפי שאתה עולה תמימה, לכך אין רצוני שתצא אתה חוצה לארץ.
שכון בארץ. כלומר כאן שכינתך.

בארץ אשר אומר אליך. בזכות אברהם שאמרתי לו: על אחד ההרים אשר אומר אליך (בראשית כב ב).

[ה] וישמור משמרת וגו'. שעשה משמרת למשמרת, מלמד שעשה אברהם זכות שהסיר צלמי אביו.

מצותי. שמל את יצחק בנו בן שמונת ימים כאשר ציוה אותו אלוהים.

חקותי. אלו כלאים, שנאמר: את חקותי תשמורו וגו' (ויקרא יח ד).

ותורותי. תורה שבכתב ותורה שבעל פה שמר אברהם.

[ח] ויהי כי ארכו לו שם הימים וגו'. חשב בדעתו אחר שלא לקח אבימלך את אשתו כבר יצאה מדעתו.

[י] כמעט שכב אחד העם את אשתך וגו'. ואבימלך לא רצה ליקח אותה אף על פי שאמר אחותי היא, היה מתיירא שלא יארע לו כמו שאירע לו על אברהם אביו, שאמר על שרה אחותי היא, וכשלקחה עצר הקדוש ברוך הוא כל ביתו, ואמר לו הנך מת על האשה אשר לקחת (בראשית כ ג), לפיכך היה אבימלך כל יום מסתכל ביצחק אם רבקה אחותו או אשתו היא, ויצחק היה שומר עצמו שלא ישכב עמה מפני שאמר אחותי היא, אבל כאשר ארכו לו שם הימים שעשה כל הקיץ, אמר בודאי שכח אבימלך ושכב עמה, ואבימלך שהיה מביט אם היא אחותו או היא אשתו, וכאשר ראהו מצחק שהיה הצחוק מעשה אישות, מיד קרא לו אבימלך ואמר לו **כמעט שכב אחד העם את אשתך**, ומי הוא המיוחד? זה המלך.

[יב] ויזרע יצחק בארץ ההיא. שעשה צדקה גדולה עם עניי אותו מקום, שנאמר: זרעו לכם לצדקה (הושע י יב).
מאה שערים. בשביל אותו זכות בירך הקדוש ברוך הוא אותה זריעה, ונשאה הארץ מאה שערים ממה שהיו משערים אותה.

[יג] עד כי גדול מאד. זבל פרדותיו של יצחק יותר שווים מממונו של אבימלך.

[טו] סתמום פלשתים. כדי שילך לו יצחק ויחפור חמש בארות, כנגד חמשה חומשי תורה.

[כב] ויעתק משם. מכאן אתה למד ששינוי מקום מועיל.

[לג] ויקרא אותה שבעה. מלמד ששם נשבעו ואמטו להכי קראה שבעה.

[כח] ויאמרו ראו ראינו. ראו מעשה אביך וראינו מעשיך, וכשם שהיה הקדוש ברוך הוא עם אביך אברהם, כך היה עמך, ולכך אמרנו תהי נא אלה שהיה לנו עם אביך אברהם, כך יהיה בינינו ובינך:

[כט] כאשר לא נגענוך. שלא נגענו, שנאמר הנוגע באיש הזה וגו' (פסוק יא).

רק טוב. שלא עשו עמו טובה שלימה.

ונשלחך בשלום. אעפ"י שאמרנו לך לך מעמנו, לא לקחנו מכל אשר לך מאומה, ולפיכך אתה עתה ברוך ה'.

[לא] וישלחם יצחק. היה רוכב יצחק על חמור כשכרת עימהם ברית, וחתך ממתג החמור שיעור אמה, כדי שיהיה לו לראייה שנשבע יצחק שלא יקחו בניו מארץ פלשתים כל הימים, ולכך נאמר בדוד: ויקח [דוד] את [מתג] האמה מיד פלשתים (ש"ב ח א).

[לד] ויהי עשו בן ארבעים שנה וגו'. זה שאמר הכתוב: אלוהים מושיב יחידים ביתה (תהלים סח ז), שאלה מטרונא אחת את ר' יוסי בר חלפתא בכמה ימים ברא הקדוש ברוך הוא את העולם?

אמר לה: בששה ימים ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו,

אמרה לו: ומאותו יום ועד עתה מה הוא עושה,

אמר לה: יושב ומזווג זווגין, ומביא בת מזרח לבן מערב, ובן מזרח לבת מערב, שנאמר: מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות, שנותן בצוואריהם כבלי ברזל עד שבאים שניהם ביחד, ואף זיווגו של עשו מלפני הקדוש ברוך הוא הוא, אמר הקדוש ברוך הוא: ישא עשו גם כן מן האומה שהיא חייבת כליה כמוהו, שנאמר: כי מחה אמה (שמות יז יד), וכתוב בהם: כי החרם תחרים (דברים כ יז): ויקח אשה את יהודית. זה שאמר הכתוב: כל עורב למינו (ויקרא יא טו), ולמה כך?

אלא רשע לרשע וצדיק לצדיק, כדי שיזכה הצדיק עם הצדקת ויתחייב הרשע עם המרשעת. ר' חנניא אמר: ומפני מה נשא עשו והוא בן ארבעים שנה?

אלא אמר עשו: אבא נשא והוא בן ארבעים שנה ואני אעשה כמו אבא, ונשא ראשונה ולא העמיד אלא ה' בנים, אבל יעקב נשא לאחר פ"ד שנה וראה בחייו שלשים ריבוא מבני בניו, ומניין?

דכתיב בישראל: ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאוד מאוד (שמות א ז), והיו ששים ריבוא, יעלה כל מאד שלשים ריבוא, וביעקב נאמר: וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד (בראשית מז כז), הנה שלשים ריבוא.

דבר אחר:

ויהי עשו בן ארבעים שנה. מדמה את עצמו ליצחק שנשא והוא בן ארבעים שנה, והכתוב אומר: כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבת בלבו (משלי כו כה), וכתוב אחר אומר: דרך הנשר בשמים (משלי ל יט), זה נבוכדנצר שפסע זקיניו מצוה, ופסע שלש פסיעות לכבודו של הקדוש ברוך הוא, והעמיד ממנו ג' מלכים, ומנין שזה הכתוב נאמר על נבוכדנצר?

כתיב הכא: דרך הנשר בשמים, וכתוב בנבוכדנצר: אעלה על במתי עב אדמה לאל עליון (ישעי' יד יד). דרך נחש עלי צור (משלי שם), זה כורש שציוה לבנות בית המקדש, נאמר הכא: צור, ונאמר על השכינה שהיא שוכנת בבית המקדש, צור ילדך תשי (דברים לב יח). דרך אניה בלב ים (משלי שם), זה אלכסנדרוס מוקדון שהיה רואה לשמעון הצדיק היה כורע לפניו, ואמרו לו עבדיו: מלך כמוך יכרע ליהודי, אמר להם: כדמותו אני רואה בעת שאלך למלחמה ואני נוצח, ולמה המשיל אלכסנדרוס לאניה, לומר לך מה אניה משוטטת בים הנה והנה ואינו נראה דרך, כך אלכסנדרוס לא הניח מקום שלא כבש.

דרך גבר בעלמה (משלי שם), זה עשו הרשע, דכתיב בו: איש יודע ציד (בראשית כה כז). והוא כמו חזיר אשר בשדה, ולמה נדמה לחזיר?

מה החזיר הזה מטמין את פיו ופושט פרסותיו מחביא בצד הטמא שבו, ומוציא צד הטהור שבו, כך עשו הרשע מראה עצמו שהוא טהור שנשא כמו אביו והוא בן ארבעים, ומחביא את העבירות אשר עשה, כי עשה חמשה עבירות, הרג ורצח ועבד בע"ז וכפר בתחיית המתים וגנב ונדמה לאשה המנאפת שמזנית עם כל עובר ושב ואמרה לא פעלתי און (משלי ל" כ).

[לה] ותהיין מורת רוח וגו'. ממעשים טובים שלא היו עושים, ולא היה מספיק שאינם עושים טובה, אבל היו עושים רעה, שהיו מקטירות לע"ז ומסלקות השכינה מביתו של יצחק. ומזה הצד יש אומרים שנעשה סומא יצחק, א"כ למה לא נעשית רבקה סומא? אלא רבקה הייתה מלומדת שמקטירים בבית אביה לע"ז ע"כ לא נסתמית, אבל יצחק שיהיה עולה תמימה נסתמה.

פרק כז

[א] ויהי כי זקן יצחק. מלמד שהכעס מסלק את המאור, דכתיב: ותהיין מורת רוח, וכתוב בתריה: **ויהי כי זקן יצחק.**

דבר אחר:

ויהי כי זקן יצחק. אמר ר' חנינא: לא כהו עיניו של יצחק אלא כדי שיבוא יעקב ויטול את הברכות, ר' אלעזר אומר: לא כהו עיניו של יצחק אלא מרעתו של עשו, ר' ברכיה אומר: לא כהו עיניו של יצחק אלא על שהביט בשכינה בעת העקידה.

דבר אחר:

ויהי כי זקן יצחק. ובדין הוא שיכהו עיניו של יצחק לפי שנהנה מן הרשע ולא אהב אותו אלא מפני שהיה מאכילו ציד, שנאמר: ויקרא את עשו וגו' והתורה הקדושה אמרה: ושוחד לא תיקח (שמות כג ח): ויקרא את עשו בנו הגדול. וכן רבקה קראה אותו גדול, שנאמר: בנה

הגדול, אבל הקדוש ברוך הוא קראו קטן, שנאמר: הנה קטן נתתיך בגויים וגו' (ירמ' מט טו), אבל במפלתו קראו גדול, שנאמר: וטבח גדול (באדום) [בארץ אדום] (ישעי' לד ו).

[ב] לא ידעתי יום מותי. שבעה דברים נעלמים מן האדם?

א' המיתה, שנאמר: כי לא ידע האדם את עתו (קהלת ט יב).

ב' מה שיש בלב חברו, שנאמר: אני ה' חוקר לב (ירמ' יז י).

ג' עומק הדין, שנאמר כי המשפט לאלוהים הוא (דברים א יז).

ד' דרך הוולד הנולד במעי האשה, שנאמר: כאשר אינך יודע מה דרך הרוח וגו'. (קהלת י"א ה').

ה' יום הקץ, שנאמר: אני ה' בעתה אחישנה (ישעי' ס כב).

ו' קצו של אדם, שנאמר: הודיעני ה' קצי ומדת ימי וגו' (תהלים לט ה).

ז' אימתי מלכות הרשעה נופלת, שנאמר: כי אם יום נקם בלבי וגו' (ישעי' סג ד), וכיון שהגיע אדם לפרקי אבותיו ידאג מן המיתה.

[ג] ועתה שא נא כליך וגו'. בישרו שיהיו משתעבדים בני יעקב בארבעה מלכויות.

שא נא כליך זו מלכות בבל, שנאמר: והכלים הביא בית האוצר (דניאל א ב).

תליך זו מדי, שנאמר: ויתלו את המן (אסתר ז י).

וקשתך זה יון, דכתיב: כי דרכתי לי יהודה קשת וגו' (זכרי' ט יג).

[נ]וצא השדה, זה אדום, שנאמר: ארצה שעיר שדה אדום (בראשית לב ד).

וצודה לי צידה. צידה כתיב, וקרין ציד, אמר לו: בני הבא לי ציד, רצה לומר צפרים, ואם לא תמצא הבא לי ממין י', והם עשרה האמורים בתורה, שנאמר: זאת הבהמה אשר תאכלו וגו' (דברים יד ד), ואם לא תמצא הבא לי ממין ד' והם דגים, ואני אומר לך בני שתזהר בהלכות שחיטה, והם חמשה דברים המפסידים את השחיטה, שהייה, דרסה, חלדה, הגרמה, ועיקור.

[ד] ועשה לי מטעמים. מכאן אתה למד שיצחק מפונק היה.

[ה] וילך עשו השדה. מהו להביא?

אף מן הגזל אם לא ימצא.

[ו] ורבקה אמרה אל יעקב בנה. וכי עשו ג"כ לא היה בנה, אלא שיעקב שומע היה אל אביו

ואל אמו, שנאמר: וישמע יעקב וגו' (בראשית כח ז), ועשו לא היה שומע אלא לאביו, לפיכך קראתו בנה.

[ח] ועתה בני שמע וגו'. אמרה לו: כשם שכל ימך אתה שומע לי, עתה ג"כ שמע.

דבר אחר:

בישרתו שיעמיד בנים ולא יהיה בהם פסול, אלא כולם יודו לפני אביהם בעת שקראם להגיד להם מה יקרה אותם באחרית הימים, ונסתלקה ממנו שכינה, אמר להם: בני שמא יש בכם פסול, מיד ענו כולם שמע ישראל.

[ט] **לך נא אל הצאן וקח לי משם.** משלי, שהיה לה בכתובתה.
שני גדיי עזים טובים. טובים לך ליטול הברכה וטובים לבניך, שעל שני שעירים ישראל מכפרים להם עוונותיהם ביום הכיפורים.

[י] **והבאת לאביך ואכל בעבור אשר יברכך.** שאין שכינה שורה אלא מתוך שמחה, שנאמר: ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' (מ"ב ג טו).
בעבור אשר יברכך. ומאי ברכה ברכו?
זו ברכת כוהנים.

[יא] **ויאמר יעקב אל רבקה אמו.** שהיה עליו מוראת אמו.
הן עשו אחי איש שעיר. כמו שנאמר: ושעירים ירקדו שם (ישעי' יג כא).
ואנכי איש חלק. כמו שנאמר: כי חלק ה' עמו (דברים לב ט).

[יב] **אולי ימשני אבי.** זה שאמר הכתוב: החכם עיניו בראשו (קהלת ב יד).
והייתי בעיניו כמתעתע. כמו הבל, המה מעשה תעתועים (ירמיה י טו).
והבאתי עלי קללה ולא ברכה. הברכה שהוא רוצה ליתן לי בסוף אינו נותנה לי.

[יג] **עלי קללתך בני.** אמרה לו אמו: אדם הראשון חטא נתקללה אמו, שנאמר ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג יז), ואם יארע לך שום דבר עלי יהיה קללתך בני.

[יד] **וילך ויקח.** היה הולך ובוכה ומתפלל שלא יבוש.

[טו] **את בגדי עשו בנה הגדול החמודות.**

יש אומרים: אלו בגדים של אדם הראשון ובאו ביד נמרוד וחמדן והרגו ולקח הבגד ממנו.
אשר אתה בבית. וכי לא היו לו נשים שיפקיד אצלם, אלא נתן אותם בבית אביו, כדי לשמש בהן את אביו.

[יח] ויבא אל אביו ויאמר אבי. לשון צניעות קרא לו תחילה ואחר כך דבר עמו, כדרך שהשכינה קראה לאברהם, שנאמר: ויקרא מלאך ה' (בראשית כב טו) ואחר כך ויאמר בי נשבעתי. וכן השכינה עשתה במשה, שנאמר: ויקרא אל משה וידבר ה' אליו (ויקרא א א) קרא ואחר כך דיבר.

[יט] ויאמר יעקב אל אביו אנכי. הפסיק הדבור, ואחר כך אמר עשו בכורך.

דבר אחר:

אנכי נתנבא יעקב אבינו על בניו שיעמדו בהר סיני ויקבלו עשרת הדברות שתחילתן אנכי, אבל עשו הוא בכורך, רצה לומר שתשליך אותו בכור והוא גיהנום.
קום נא שבה. ישיבה שאין בה הסיבה, עמידה שיש בה הסיבה נאה ממנה.

[כ] ויאמר יצחק אל בנו מה זה מהרת למצוא בני ויאמר כי הקרה ה' אלוהיך לפני. אם לקרבנך המוציא, דכתיב: והנה איל אחר (בראשית כב יג), ואם למאכלך לאכול [על אחת כמה וכמה].

[כא] גשה נא ואמשך בני. ומפני מה רצה יצחק למששו, אלא כיון שאמר כי הקרה ה' אלוהיך, אמר יצחק: אין דרכו של עשו שיהיה שם שמים שגור בפיו, ונסתפק לו הדבר, לפיכך אמר גשה נא ואמשך, מיד יעקב נרתע ונזדעזע, והיה לבו כשעווה, ושלח לו הקדוש ברוך הוא מיכאל וגבריאל ותפשו שניהם בשתי זרועותיו, והקב"ה מאחריו, וזה שאמר הנביא: אל תירא כי (אתך) [עמך] אנכי ואל תשתע כי אני אלוהיך וגו' (ישעי' מא י), אמצתיך במיכאל, עזרתך בגבריאל, תמכתיך בימין צדקי, זה הקדוש ברוך הוא.

[כב] ויאמר הקול קול יעקב. ר' יהודה אומר: שאמר יצחק אל יעקב כשיהיה הקול קול יעקב אין הידיים ידי עשו.

[כג] ולא הכירו. אלו רשעי ישראל שידיהם כידי עשו.

[כד] וירח את ריח בגדיו. אלו פושעי ישראל, אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו.

[כה] הגישה לי. הראה לו שעתידים ליצא מזרעו כוהנים, שנאמר בה: ויגש את פר החטאת (ויקרא ה יד).

ויבא לו יין. רמז לו נסוך היין.

[כז] וְשָׁקָה לִי בְּנִי. רמז למעמד הר סיני ששמעו הדיבור מפי הקדוש ברוך הוא ומתו כולם, והוריד הקדוש ברוך הוא טל והחיה אותם, ועליהם אמר החכם: ישקני מנשיקות פיהו (שה"ש א ב).

[כח] רֹאֵה רִיחַ בְּנֵי כְּרִיחַ שְׂדֵה. ראה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי: **רִיחַ בְּנֵי** [בנוי]. כדכתיב: את קרבני לחמי לאשי ריח ניחוח (במד' כח ב). **כְּרִיחַ שְׂדֵה.** חרב, שנאמר ציון שדה תחרש (ירמ' כו יח): אשר ברכו ה'. בנוי, שנאמר: כי שם ציוה ה' את הברכה (תהלים קלג ג).

[כט] וַיִּתֵּן לָךְ הָאֱלֹהִים. שרשי פתוח עלי מים [וטל ילין בקציר] (איוב כט יט), מדבר בבית המקדש שהתורה נתנה בתוכו שנמשלה במים, שנאמר: הוי כל צמא לכו למים (ישעי' נה א), וטל זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר בו: אהיה כטל ישראל (הושע יד ו).

דבר אחר:

וַיִּתֵּן לָךְ הָאֱלֹהִים. זה שאמר הכתוב: שרשי פתוח אלי מים, מדבר ביעקב שהיה יושב אוהלים אמר לו יצחק ליעקב: יתן לך האלוהים בעולם הזה ויוסיף לך לעולם הבא.

[כט] יַעֲבֹדוּךָ עַמִּים. אלו שבעים אומות, שנאמר: והיו מלכים אומניך (ישעי' מט כג): וישתחוו לך לאומים. אלו בני ישמעאל ובני קטורה ובני דדן. **הוּא גְּבִיר לְאַחֶיךָ.** זה עשו ואלופיו.

[ל] וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלָה יִצְחָק וְגו' וַיְהִי אֵךְ יֵצֵא יַעֲקֹב. שתי יציאות הללו למה אמר ר' איבו שנראה כיוצא ולא יצא, כי שמע דריכות עשו והוא בא ועמד אחר הדלת, לכך נאמר: יצא יצא: ועשו אחיו בא וגו'. מלמד שהיה צד והמלאך בא ומתירן.

[לא] יָקוּם אֲבִי וְגו'. ביעקב נאמר: קום נא שבה (פסוק יט), לשון בקשה, וכן עמד לבניו. קום, שנאמר: קומה ה' וגו' (במדבר י לה). שבה, שנאמר: שובה ה' רבבות (שם). ובעשו שאמר בעזות יקום אבי, בזה הלשון עתיד הקדוש ברוך הוא ליפרע ממנו, שנאמר: יקום אלוהים (ויפוצו) [יפוצו] אויביו (תהלים סח ב).

[לג] וַיַּחֲרֵד יִצְחָק. ר' חמא בר חנינא אמר: גדול מאוד הייתה החרדה הזאת יותר מחרדה שעל גבי המזבח. **וַיֹּאמֶר מִי אֵיפֹא.** נפתחה גיהנום תחתיו שהיה רוצה לקלל. הוא הצד וגו'. הוא אשר צד הברכות.

ואוכל מכל. מכל מטעמי שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו טעמתי בו.
גם ברוך יהיה. מרצוני.

[לד] כשמוע עשו וגו'. ולמה שתי צעקות?

אחת על הבכורה ואחת על הברכה.

[לז] את בכורתי לקח וגו'. כיון ששמע יצחק אמר: אני חשבתי שלא עשיתי כהוגן, שהקדמתי הפשוט לפני הבכור, עתה כשלקח הבכורה עשיתי כדין שברכתי אותו.

[לז] הן גביר שמתיו לך. מלך עשיתי אותו עליך עבדיה ונכסיה דעבדיה למאריה.
ולכה איפוא מה אעשה בני. שיהיו בניך זורעים ונוטעים גנות וישראל עוסקים בתורה ואוכלן.

[לח] הברכה אחת היא וגו'. אמר: במה אברכך ועל חרבך תחיה שתהא גוזל את הבריות.
ואת אחיך תעבוד. זכה תעבוד לא זכה יעבד.

[מא] וישטום עשו. נקוד שהיה שונא ונוקם ונוטר.
יקרבו ימי אבל אבי. כי בחיי אבי לא אדבר מטוב ועד רע עד שימות אבי.

[מב] מתנחם. כמו שנאמר: כי נחמתי (בראשית ו ז).

[מג] ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך. כל הצדיקים נותנים מקום לשעה, יעקב ברח, משה ברח, דוד ברח, שכל הדוחק את השעה השעה דוחקתו.

[מה] למה אשכל גם שניכם וגו'. וכן היה כי ביום אחד נקברו, שחוששים בן דן הרג לעשו על מיטתו של יעקב, כדאיתא במסכת סוטה.

פרק כח

[א] ויקרא יצחק אל יעקב וגו'. אמר ר' אלעזר: אין השטר מתקיים אלא בחותמיו, שלא יאמרו במרמה לקח יעקב מעשו את הברכות, והנה ברכו באחרונה ברצונו.

[ז] וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם. עליו נאמר: ישמע חכם ויוסיף לקח (משלי א ה), ועוד כתיב: שמע בני מוסר אביך וגו' (שם שם ח).

[ח] וירא עשו כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו. זה שאמר דוד המלך עליו השלום רשע יראה וכעס וגו' (תהלים קיב י).

[ט] וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל וגו' על נשיו לו לאשה. הם היו מרשעות והוסיף עליהם רשעה.

פרשת ויצא

המשך פרק כח

[י] ויצא יעקב. אמרו חכמים והלא כמה חמורים וכמה גמלים יצאו עמו מבאר שבע, ולא גילה הכתוב יציאתו, וביעקב כתיב: ויצא יעקב, מכאן לתלמיד חכם שיוצא מן המקום ישארו אנשי המקום יתומים. יצא משם יצא הודה יצא זיוה יצא כבודה.
וילך חרנה. וכי בשעה שיצא מבאר שבע בא לו לאלתר לחרן, אלא מלמד שקפצה לו הארץ.

[יא] ויפגע במקום. אמר יעקב: וכי אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ולא התפללתי, ולא אסכים על מה שעשו והסכימו אבותי, מיד חזר להר המוריה והתפלל שם. ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר: ואל תפגע בי (ירמיה ז טז).
וילן שם כי בא השמש. אמר הקדוש ברוך הוא צדיק בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה, מיד העריב לו השמש, שנאמר: כי בא השמש, אמר הקדוש ברוך הוא: שמש הבאה בעבורי יזרח לו בעבורו, דכתיב: ויזרח לו השמש (בראשית לב לב).
מאבני המקום. מיעוט רבים שנים.

דבר אחר:

מאבני המקום. שנים עשר אבנים לקח משם, ושם תחת מראשותיו כנגד שנים עשר שבטים.

[יב] ויחלם והנה סלם. מכאן אמרו חכמינו ז"ל: אין חלום בלא פתרון, **סלם** זה סיני בגימטריא.

דבר אחר:

סמל צלם.

דבר אחר:

סלם הכבש של מזבח.

מצב ארצה. שנאמר: בתחתית ההר (שמות יט יז).

וראשו מגיע השמימה [שנאמר: וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד יא)].
והנה מלאכי אלוהים] זה משה ואהרן.

דבר אחר:

עולים ויורדים בנ. יורדים ועולים מיבעי ליה, אלא אותן מלאכים שיצאו עמו מארץ ישראל לא הלכו עמו לחוצה לארץ, אלא עלו הם, וירדו אחרים לחוצה לארץ, ובשעה שעלו בשמים וראו דיוקנו של יעקב אבינו חקוק בכסא הכבוד אמרו והלא למטה הוא ומי הביאו כאן, ירדו וראו אותו ורצו להזיקו, מיד ירד הקדוש ברוך הוא להצילו, היינו דכתיב: **והנה ה' ניצב עליו** (פסוק יג), מכאן שחסידיהם הראשונים ורוכב עליהם, שנאמר: ויעל אלוהים מעל אברהם (בראשית יז כב).

[יג] הארץ אשר אתה שוכב עליה. מאי רבותא איכא בהא, ד' אמות שהוא שוכב עליהם אלא מלמד שנקפלה כל ארץ ישראל תחתיו.

[יד] והיה זרעך כעפר הארץ וגו'. באברהם דנפיש זכותיה כתיב: כעפר הארץ (בראשית יג י), בזמן שישראל עושין רצונו של מקום נמשלו ככוכבים, שאין היד שולטת בהם, בינוניים כחול הים למשש בו, רשעים כעפר הארץ שהכל דשים בו.
ופרצת ימה וגו'. נתן לו הקדוש ברוך הוא תחומין בלא מצרים: ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך. שאין העולם מתקיים וגשמים וטללים לברכה אין יורדין אלא בזכות ישראל.

[טו] והנה אנכי עמך. הבטיחו להיות עמו בחוצה לארץ ולהשיבו.

[טז] ואנכי לא ידעתי. אילו הייתי יודע לא הייתי שוכב מפני אונס השינה שאסור לישן אפילו בבתי כנסיות.
[יא] וישכב במקום ההוא. וכי עדיין לא שכב אלא באותו מקום, מלמד שכל אותן השנים שהיה בבית רבו לא שכב, לכך נאמר: **וישכב וגו'.**

[יז] מה נורא המקום הזה. אמרו חכמינו: ראה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי.

בנוי שנאמר: מה נורא המקום הזה.

וחרב, שנאמר אין זה.

ובנוי, שנאמר: כי אם בית אלוהים וגו'.

דבר אחר:

מה נורא המקום הזה. ראוי לירא מן המקום.

זהו שער השמים. מלמד שהשמים יעקב אבינו וראה שכינה למעלה מראשו ונתפחד, שהיו המלאכים עולים ויורדים בו.

[יח] ויקח את האבן. מלמד שנעשו כל האבנים אחד, ולמה מפני שהיו מתקוטטות זה עם זה, זאת אומרת עלי יניח הצדיק ראשו, וזאת אומרת עלי יניח הצדיק ראשו, נעשה נס ונעשו כולם אבן אחת.

[כ] ושמרני, שביקש יעקב שיצילהו הקדוש ברוך הוא מע"ז ומגילוי עריות ומשפיכות דמים ולבסוף נכשלו בניו בכולם.

ונתן לי לחם לאכל. מכאן שהצדיקים אינם מבקשין אלא כדי פרנסתן וסיפוקן, ויעקב לא היה לו אפילו בגד ללבוש בשעה שיצא מבאר שבע, אלא רצה עשו אחיו להרגו, ואליפז היה תלמידו של (יעקב) [יצחק], ואומר: איך אעשה שלא אהרגנו, ולקיים מצוות אבי, גזלו כל ממונו ואפילו כל בגדיו, והניחו ערום, ועני נחשב כמת, שארבעה נחשבים כמתים.

[כב] עשר אעשרנו לך. ואפילו מבניו, ולפיכך לוי הוא העשירי.

פרק כט

[א] וישא יעקב רגליו. לעולם רגליו של אדם נושאים אותו, ויעקב נשא את רגליו, אלא מלמד שנעשה קל מרוב השמחה שהיה לו מפני שאמר לו הקדוש ברוך הוא: **ארצה בני קדם.**

[ב] וירא והנה באר בשדה. מלמד שראה סיני שבו ניתנה תורה, שנקראת באר חיים. **שלשה עדרי צאן.** כוהנים ולויים וישראלים. **רובצים עליה.** מרביצים תורה.

כי מן הבאר ההיא. מן התורה ההיא ישתו ישראל. **והאבן גדולה.** זו שכינה, שנאמר: משם רעה אבן ישראל (בראשית מט כד).

[ג] ונאספו שמה. אלו ישראל, שנאמר: וייתצבו בתחתית ההר (שמות יט יז). **וגללו את האבן.** משה ואהרן יקבלו את התורה. **והשקו את הצאן והשיבו את האבן.** זה שנאמר: וישב משה את דברי העם וגו' (שם שם ח).

[ד] ויאמר להם יעקב וגו'. לעתיד לבוא יצא יעקב לקראת בניו וישאל להם אחי מאין אתם. **ויאמרו לו מחרן אנחנו.** מחרונו של מקום אנו באים.

[ה] ויאמר להם הידעתם וגו'. יודעים אתם אם הלבין הקדוש ברוך הוא על עונותיכם ומחל לכם, שנאמר: אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א יח).
ויאמרו ידענו. כי בודאי מחל.

[ו] השלום לו. אם ישנו בשלום עמכם.
ויאמרו שלום והנה רחל בתו באה עם הצאן.

[יב] ויגד יעקב לרחל. אמר לה יעקב: הינשאי לי.
אמרה לו: הין. אלא אבא רמאה הוא ולא יכלת ליה,
אמר לה יעקב: אעביד אנא עמיה לרמאותא אם הוא רמאי, ואם הוא בן ישר אני בן ישר,
כמו כן אמרה לו: מכל מקום כן לא יכילית ליה, מיד מסר לה סימנין.

[יג] ויהי כשמוע לבן. שמח שמחה גדולה בלבו, אמר: אליעזר עבד אברהם הביא ממון רב,
זה על אחת כמה וכמה. מיד וירץ לבן לקראתו מרוב שמחתו.
ויחבק לו. ממשש היה לו בחיקו אם הביא ממון ואם לאו, ולא מצא, אמר לבן שמא מרגליות
ניתנה בפיו, מיד וינשק לו, לדעת אם ימצא המרגלית.
ויביאהו אל ביתו. אמר: שמא יש אצלו ממון ויניחו בבית, ועדיין לא היה מאמין בו, עד שהיה
הולך עמו בבית החיצון ומפשפש צרכו.
ויספר ללבן. סיפר לו יעקב היאך היה מעשה אליפז שגזל ממנו.

[יד] אך עצמי ובשרי אתה. אמר לו: כך אתה נחשבת בעיני כעצם שאין בו בשר וכבשר שאין
בו ממש, מפני שלא הבאת כלום.

[טז] שם הגדולה לאה ושם הקטנה רחל. [שם הגדולה] שמתנותיה גדולות כהונה ומלכות.
ושם הקטנה רחל. מתנותיה שאול ומרדכי.

[יז] ועיני לאה רכות. כמו רך ומשוח מלחמה (ש"ב ג ל"ט).

דבר אחר:

רכות. מתוך שהיו אומרים ללבן שתי בנות וליצחק שני בנים, ישא הגדול את הגדולה, והקטן
את הקטנה, והייתה יוצאת לאה בפרשת דרכים ושואלה לעוברים ולשבים מה מעשיו של
עשו, אומרים לה רשע גמור הוא, והקטן איש תם, והייתה בוכה מפני שהיא הייתה הגדולה,
עד שנעשה עיניה רכות.

[כא] הבה את אשתי. ומי חצוף אינש כוליה האי, אלא לפי שהיה יעקב זקן והיה לו לעסוק בפריה ורביה, אמר ללבן: הבה את אשתי כי מלאו ימי. ימי שנותיו של אדם שבעים שנה, ואם בגבורות שמונים שנה, וכבר עברו שמונים שנה דקיימא לן בשעה ששלח יצחק את יעקב בנו, בו בפרק מת ישמעאל, שנאמר: וירא עשו וגו' (בראשית כח ח), וכתבי: וילך עשו אל ישמעאל וגו' (שם שם ט), ממשמע שנאמר בת ישמעאל איני יודע שאחות נביות היא, אלא מלמד שקידש ישמעאל אביה ומת והשיאה נביות אחיה, וישמעאל נולד קודם יצחק י"ג שנה, דכתיב: וישמעאל בנו בן שלש עשרה וגו' (בראשית יז כה), ואותה שנה נולד יצחק, וימי שנותיו של ישמעאל קל"ז ובשעה שנולד יעקב היה יצחק בן ששים שנה, הוצא מקל"ז שנים ס' שנה דיצחק, וי"ג שנולד יצחק, הרי ע"ג, נשתיירו ס"ד ליעקב, וי"ד שנטמן בבית עבר רבו קודם שבא ללבן, לפיכך אמר ללבן **כי מלאו ימי.**

[כב] ויאסוף לבן. עשה כינופיא עם כל אנשי המקום ואמר להם: אתם ראיתם קודם שבא חסיד זה בינינו עצימות מים היה, ואפילו אבן אחת שעל פי הבאר לא היינו יכולים לגלול עד שנאסוף כל העדרים, ואחר כך יגללו, ועכשו בזכותו נבעו המים, והוא לבדו גלל את האבן, והנה שואל את רחל, ואם אתן אותה לו ילך מעמנו, אבל אם רצונכם אתן לו את לאה, ויעבוד עוד ברחל, ויאמרו לו: הין, שאלמלא כן היה ליעקב שיתפוס את לבן בדין, אלא שבאו עמו אנשי מקומו.

[כד] את זלפה שפחתו. והייתה קטנה והייתה ראויה לרחל, וניתנה ללאה ברמאותו, כדי להראות ליעקב שזו שפחת רחל, ומנא לן דקטנה היא, דכתיב בה: ותלד (בראשית ל י), ולא כתיב: ותהר כבלהה, ובבלהה כתיב: ותהר (שם שם ה) שהייתה בחורה ואין ההריון ניכר בה הא סתמא קטנה.

דבר אחר:

ותהר מהו ותהר?

כמו הר כשהאשה מעוברת נראית כהר.

[כה] ויהי בבקר והנה היא לאה. מכלל דעד השתא לא הייתה לאה, שמסרה לה רחל אותם הסימנים שמסר לה יעקב שלא לביישה.

[כז] מלא שבוע זאת. שבעת ימי החופה.

[כט] לה לשפחה. ולא ליעקב לשפחה.

[לא] ורחל עקרה. כי רחל הייתה עיקר הבית, אלא שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים.

[לד] הפעם ילווה אישי. האמהות הם הנביאות שידעו בנבואתן שמעמידים י"ב שבטים כנגד י"ב מזלות, והייתה סבורה שיהא לכל אחת מהם שלשה, לכך אמרה: כי ילדתי לו שלשה בנים, מעתה לא יהא לו פתחון פה עלי.

[לה] הפעם אודה וגו'. גרסין בברכות אמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: מיום שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו לא בא אדם שנתן הודאה לפני הבורא עד שבאת לאה. שנאמר הפעם אודה את ה'.

דבר אחר:

הפעם אודה את ה'. משל למה הדבר דומה?

לכהן שהלך לבית הגרנות לקבל תרומות ומעשרות, בזמן שנותן לו בעל [השדה] התרומה והמעשר לא משבח ליה, ואם מוותר ליה מדידיה מיד משבחו, כך לאה כיון שראתה שנתן לה הקדוש ברוך הוא יותר משלשה בנים, נתנה לו הודאה.

פרק ל

[א] ותאמר אל יעקב הבה לי בנים. התפלל לפני המקום עלי כשם שעשה אברהם לשרה, ויצחק נמי לרבקה, כדכתיב: ויעתר יצחק וגו' (בראשית כה כא).

[ב] ויחר אף יעקב ברחל וגו' אשר מנע ממך. ממני לא מנע אלא ממך, שהרי יש לי בנים, אבל יצחק אבי לא היה יודע אם הוא עקר או אם היא עקרה, והיה צריך להתפלל, אמרה לו והלא אברהם זקניך לא מנע עצמו מן הרחמים אף על פי שהוליד את ישמעאל, אמר לה: עשי כאשר עשתה שרה שנתנה שפחתה לאברהם, מיד.

[ג] ותאמר הנה אמת בלהה. כעין בהלה שהייתה מתבהלת בשעת לידתה ולא ידעה להניק. ואמרו חכמינו ז"ל: כי ארבעתם היו אחיות, שלא הותר ליעקב לישא שפחה, אלא היו מאשה אחרת, והיה לבן אוהב ללאה ולרחל יותר מהן וקראן שפחות.

[ו] דנני אלוהים. הייתה מצדקת עליה את הדין כל מעשיו של הקדוש ברוך הוא דין, וכדין עקרה אנכי ואיך ישמע בקולי.

[ח] נפתולי אלוהים נפתלתי עם אחותי. כעין נפתל ועיקש (משלי ח ח):

ויש אומרים: כעין תפלה התפללתי לפני הקדוש ברוך הוא להיות עם אחותי וגם יכולתי. ומאן דאמר לשון נפתול הכי קאמר עיכבני הקדוש ברוך הוא מהיות כאחותי וגם יכולתי במקצת.

[יא] בגד. משבט גד עתיד לצאת אליהו הנביא המגיד בשורות טובות לישראל, וכמה דהוא אמר: גד גדוד יגודנו (בראשית מט יט).

ויש אומרים: בא מהול, שנאמר: גודו אילנא (דניאל ד' יא): בכל השבטים לא נאמר בהם על כן קרא שמו חוץ מלוי, לפי שאוכלוסין שלו מעט היה, לפי שהארון מכלה בהם.

דבר אחר:

בכל השבטים כתיב ותקרא את שמו, אבל בלוי כתיב קרא שמו, לפי שיעקב ראה ברוח הקדוש שעתיד לצאת ממנו שבט הכוהנים, דכתיב בהו: וילוו עליך וישרתוך (במדבר יח ב), על כן קרא שמו לוי ברוח הקדש.

[יג] באשרי כי אשרוני בנות. מרוב בנים.

[יד] וילך ראובן בימי קציר חטים. מכאן שאין הצדיקים פושטין את ידיהם בגזל, שהרי הלך ראובן בימי קציר חטים, ולא הביא אלא דודאים בלבד, שאין להם בעלים, וקשר ראובן הדודאים בחמורו והוציאו.

[טו] המעט קחתך וגו'. אמרה לאה לרחל לא דיך שלקחת את אישי שנמשך לבו אחריך, אמרה רחל ללאה לא לאה אישך הוא אלא אישי, ובעבורי בא מבאר שבע, ועל ידי שמסרתי לך הסימנים נעשה אישך.

לכן ישכב עמך הלילה. לפי שהיה מנהג יעקב לישכב עם לאה לילה [אחת], ועם רחל לילה אחת, ואותה הלילה של רחל הייתה, והניחתו ללאה תחת הדודאים.

[כ] הפעם יזבלני וגו'. כעין שדה שמזבלין אותה כדי שתצא התבואה יפה.

[כא] ואחר ילדה בת. ראויה הייתה לאה לילד ז' בנים, אמרה י"ב שבטים עתידין לצאת מיעקב וכבר ילדתי ששה ושתי השפחות ד' הרי עשרה, ואם עדיין אלד השביעי נמצא שלא תהא אחותי אפילו כאחת השפחות, ובקשה רחמים שיתהפך העובר שבמעייה לבת, והסכים הקדוש ברוך הוא ועשה כדבריה לכך כתיב: ואחר ילדה בת, שנהפך הבן לבת.

[כב] ויזכור אלוהים את רחל. אליהו מעיד על תחיית המתים מנשה מעיד שמקבל הקדוש ברוך הוא את השבים, ואפרים שהוא מבני בניה של רחל מעיד על פקידת עקרות. יהודה

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 97
מעיד שהקב"ה הציל לתמר מן האש, שנאמר: הוציאוה ותשרף (בראשית לח כד). וכן חנניה וחבריו שהם מבני יהודה. בגמרא דורשי רשומות לי גלעד ולי מנשה.

דבר אחר:

ויזכור אלוהים וגו'. זכר הקדוש ברוך הוא ענוותנותה של רחל שמסרה הסימנים לאחותה שנתן לה יעקב שלא קבלה לבייש אחותה.

[כג] אסף אלוהים את חרפתי. דרך הנשים כך היא כל שמקלקלת ברשות בעליהן או אוכלות או נותנות, תולות בבניהם ואומרות: בניך עשו, לכך אמרה רחל יש לי עכשיו על מי אשליך.

[כה] ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו'. אמר יעקב: כתיב: (והנה יהיה) [והיה] בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו' כל זמן שהאש בלא להבה אינו מחזיק לכל, אבל להבה תלהט הרים, לפיכך בטח יעקב והלך.
שלחני. כעין שליח שחוזר או שנפטר.

[כז] נחשתי. שהיה לבן מנחש.

[ל] כי מעט אשר היה. כל צאן לבן בעת שבא יעקב לא היו אלא שבעים, כתיב הכא: כי מעט, וכתיב בישראל: ויגר שם במתי מעט (דברים כו ה), מה להלן בשבעים, אף הכא שבעים.
לרגלי. בשעה שהלך לבן לקראת יעקב ויחבק לו וינשק לו לידע אם הביא ממון ולא מצא, המתין לו עד שבא לביתו אמר בידוע שהטמין ממנו במקום שהוא לרגליו, והלך וחפר מרגלותיו, ומצא מטמון זהב וכסף לכך אמר לרגלי.
ויש אומרים: יש רגל מברכת ויש רגל מייבשת.
[מג] צאן רבות. הרבה לא נאמר אלא רבות, שהיו פרות ורבות כאחד.

[לב] חום בכשבים. חום בכשבים שאינם שחורים.
גנוב הוא אתי. הן לי שמחה גדולה כלומר היינו מילתא דלא אפשר.

[לה] כל אשר לבן בו. אפילו רגל אחד שהייתה לבן במקצת להפרידן יותר ממה שאמר לו יעקב.

[לו] בינו ובין יעקב. בין צאנו שנתן ביד בניו לאותן צאן שנתן ביד יעקב שלשת ימים שלא יחזור ויתערב צאן יעקב בצאן לבן הנותרות ומשעה שעזבם יעקב מיד באו זאבים ונטלו מהם הרבה.

[לז] לוז. הנושא אגוזים קטנים.

[לט] ויחמו הצאן. מפני שנטל כל אשר לבן בו.

[מ] והכשבים הפריד יעקב. הזכרים שלא יולדו כמותן.
פני הצאן. העקודות כדי שיחמו במקלות לבנים וילדו לבנים.

[מב] ובהעטיף הצאן. היו יולדים ב' פעמים והיה יעקב נוטל פעם ראשונה שהם יפות, והשנייה מניח ללבן, ואינו משים בשנייה מקלות.

פרק לא

[ד] השדה אל צאנו. מכאן לאדם שרוצה לדבר דבר סתר יצא לשדה ויספר במקום שאין שומעין אותו בני אדם, שאוזניים לכותל ואוזניים ליער, אבל בשדה אין כלום.

[ז] התל בי. שקר.
והחליף את משכורתי. כלל בחמשה שנים החליף את משכורתי.
עשרת מונים. כמה הם עשרת מונים מאה פעמים בכל שנה שחמשת השנים שני פעמים.

[יב] כי ראיתי את כל אשר לבן וגו'. שהיה מחליף בימי עיבורן.

[יד] העוד לנו חלק ונחלה. על מה אנחנו עומדים?
אפילו אם ימות אין לנו חלק ונחלה, לפי שאין הבנות יורשים במקום הבנים, כי נמכרנו כשפחה שמשמעבדים בה.

[טז] ויאכל גם אכול וגו'. הכסף שהיה צריך בנישואין או לשמור צאנו בי"ד שנה שעבדת בנו.

[יט] את התרפים. נתכוונה כדי להסיר ע"ז מבית אביה.

[כב] ביום השלישי. שהיה רחוק דרך שלשה ימים.

[כג] ויקח את אחיו. מאנשי המקום ומקרוביו.

[כד] מטוב עד רע. ולמה הזהירו הכתוב שידבר בטובה, לפי כשהיה מדבר בטובה היה מזכיר ע"ז אלוהי אברהם ואלוהי נחור שהם שופטים בינתינו.

[לא] ויען יעקב. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

[לב] לא יחיה. ומפני החרם הזה מתה רחל בלא זמנה.

[לג] באהל יעקב ובאהל לאה וגו'. אהל יעקב זה אהל רחל, שהיה רגיל בו יותר משל לאה, ולא היה לו אהל מיוחד, חזר ברוב רמאותו ולא הניח כלום לפשפש, וחזר ופשפש בכר הגמל, ונעשה נס לרחל ונעשו התרפים כר מלא נוצה.

[לה] ולא מצא את התרפים. אבל דברים אחרים מצא, לפיכך **ויחר ליעקב.**

[לח] לא שכלו. כמו תפלט פרתו ולא תשכל (איוב כא י).

[לט] גנבתי יום וגנבתי לילה. אותה שהייתה גנובה בין ביום בין בלילה, לי הייתה גנובה, ואני חייב באחריותה.

דבר אחר:

גנובתי זינבתי באורתא מאי טעמיה זוטא גנובתי, וכן היה אומר יעקב: אני הייתי מנהג אחריהם סמוך לזנבם ביום ובלילה.

[מ] הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה. כשהייתי שומר בקיץ, וגם כשהייתי שומר ביום המעון, שהוא דומה ללילה שהיו ימים מעוננים, כמו שאמרו במסכת יומא יום מעון היה, שקורין שקוטינש אכלני חרב. **ותדד שנתי מעיני** שכבת שחר.

[מב] ופחד יצחק. שהיה לו בשעה שנעקד.

[נ] אם תענה את בנותי מתשמיש המטה.

פרק לב

[ב] **ויפגעו בו מלאכי אלוהים.** פירשו המלאכים שלוהו מחוצה לארץ ונלוו עמו המלאכים להכניסו לארץ.

[ג] **מחנים.** שתי מחנות, מחנה הלך ומחנה בא.

פרשת וישלח

המשך פרק לב

[ד] **וישלח יעקב מלאכים.** מה כתיב למעלה?

ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלוהים זה, (פסוק ג). כמה הם מחנה אלוהים? שני אלפים ריבוא של מלאכי השרת, שנאמר: רכב אלוהים רבوتים אלפי שנאן (תהלים סח יח), ואותן מלאכים נדמו כולם לחיילות של מלך, מהם לובשי ברזל, ומהם רוכבי סוסים, ומהם יש להם קרנות שתוקעין בהם. עשו אמר להם: של מי אתם? אמרו לו: של יעקב שנאמר: מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי (בראשית לג ח):

דבר אחר:

וישלח יעקב מלאכים. ולמה שלח אצלו מלאכים, אלא כך אמר יעקב: אשלח לי מלאכים אליו, עם יחזור בתשובה מוטב, אמר להם: אמרו לו אל תאמר כדרך שיצאתי מבית אבי באתי אליך, כי אני יצאתי מבית אבי במקלי, שנאמר: כי במקלי וגו' (בראשית לב יא), אבל עתה אני לשני מחנות.

[ה] **ויצו אותם לאמר וגו'.** אמר יעקב: אמרו לעשו זה המקנה אשר לי, אל תאמר משל תפיסות יד אבא הם, אלא בשכרי קניתי לי זה המקנה ובכחי, שנאמר: ועתה הייתי לשני מחנות. ובאותה שעה שקרא יעקב אבינו לעשו הרשע אדני, אמר הקדוש ברוך הוא: אתה השפלת עצמך לפני עשו וקראתו אדני, חייך אני מעמיד מבניו שמונה מלכים כנגד ח' פעמים שקראתו אדני לפני מלך מלך בישראל, שנאמר: ואלה המלכים וגו' (בראשית לו לא), אמר יעקב לשלוחים ששיגר לעשו אמרו לו: אם לשלום אתה בא [מתוקן אני כנגדך, ואם למלחמה אתה בא] הריני מתוקן כנגדך, ויש לי גיבורים ובעלי זרוע שיתפללו לפני המקום והוא יעשה רצונם, שנאמר: רצון יראיו יעשה וגו' (תהלים קמה יט).

עם לבן גרתי. אעפ"י שהייתי דר עם לבן הרשע, קיימתי כל התורה כולה, גרתי בגימטריא תרי"ג מצות.

[נ] ויהי לי שור וחמור.

שור זה יוסף, שנאמר: בכור שורו וגו' (דברים לג יז).
חמור זה יששכר, שנאמר: יששכר חמר גרם (בראשית מט יד).
צאן. זה ישראל, שנאמר: ואתנה צאני צאן מרעיתי וגו' (יחזקאל לד לא).
עבד. זה דוד, שנאמר: אנא ה' כי אני עבדך (תהלים קיו טז)
ושפחה. זו אביגיל, שנאמר: הנה אמתך לשפחה (ש"א כה מא).

דבר אחר:

ויהי לי שור משור אחד יצאו שוורים הרבה, ומחמור אחד יצאו חמורים הרבה, באותה שעה הלכו שלוחים וראו את עשו שיש עמו כמה גיבורים מזוינים, ובאו ואמרו ליעקב, שנאמר: וישבו המלאכים אל יעקב וגו', אתה נוהג עמו כאח, והוא נוהג עמך כעשו.

[ז] וארבע מאות איש עמו, ומאי רבותיה?

אלא ארבע מאות קושרי כתרים היו עמו, וכיון ששמע יעקב כל אותן הגדולות היה מתיירא, והיה מחלק את בניו ואת נשיו לשני מחנות, שנאמר: **וירא יעקב מאד.**

[ח] ויירא. שמא יהרג.

ויצר. שלא יהרוג אותו, אם הוא מתגבר עלי יהרגני, ואם אני מתגבר עליו אהרגנו, הדא הוא דכתיב: **ויירא יעקב מאד ויצר לו.**

[ט] **ואם יבא עשו וגו'.** באותה שעה עמד בתפלה לפני הקדוש ברוך הוא, ואמר לפניו ריבון העולמים כתיב בתורתך: אותו ואת בנו לא תשחטו (ויקרא כב כח), ואם יבוא רשע זה ויהרוג אותי ואת בני מה אעשה? מה עשה?
שלח לו דורון לסתום את עיניו. שנאמר: כי השוחד יעוור עיני חכמים (דברים יו יט), ואין חכמים אלא אדומיים, שנאמר: והאבדתי חכמים מאדום (עובדי' א ח).

[יא] קטנתי מכל החסדים. התחיל ממעט עצמו והיה מתיירא שמא יגרום החטא.

כי במקלי עברתי. רמז לו שעתידין בניו לעבור את הירדן כשם שעבר יעקב אבינו במקל, שנאמר ביהושע: ביבשה עבר ישראל את הירדן (יהושע ד כב), וזה המקל אשר עברו בים בני ישראל, שנאמר: הרם את מטך (שמות יד יו), ובזה המקל עתי שישאנו המלך המשיח, שנאמר: מטה עוזך ישלח ה' וגו' (תהלים קי ב).

[יב] הצילני נא מיד אחי. אחי שבא אלי מכוחו של עשו, שבשעה ששלח יצחק את יעקב לפדן ארם, שיגר עשו איש אחריו ששמו אחי. **[אם על בנים]** אתה אמרת בתורתך: לא תקח האם על הבנים (דברים כב ו). **פן יבא והכני**

[יג] היטיב איטיב עמך. היטיב בזכותך איטיב בזכות אביך.

[יד] וילן שם בלילה ההוא. מכאן לעונה האמורה בתורה.

[טו] עזים מאתים. שהם צריכות תיישים עשרים.

רחלים מאתים. שהם צריכות אילים עשרים.

[טז] גמלים מניקות וגו'. לפי שהגמל צנוע הוא בתשמישו לפיכך לא פירשו הכתוב.

פרות ארבעים ופרים עשרה. הם צריכים [פרים עשרה].

אתנת עשרים הם צריכים לעשרה עיירים.

[יז] ויתן ביד עבדיו. ולמה לא הכניסם בערבוביא?

כדי להשביע עינו של אותו רשע. ורוח תשימו בין עדר וגו'. אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם, אם יבואו צרות על בני לא תביא להם אלא זה אחר זה, ורוח תשים להם מצרותיהם.

[יט] במוצאכם אתו בגדולתו.

[כב] ותעבור המנחה על פניו. אף הוא היה בצרה.

[כג] ואת אחד עשר ילדיו. דינה היכן הייתה?

נתנה בתיבה ונעל לפניו, אמר הרשע הזה עינו רמה, שלא יראה אותה ויקחה ממני, אמר לו הקדוש ברוך הוא למס מרעהו חסד (איוב ו יד), אתה מנעת חסד מאחריך שנתת בתוך התיבה, ולא נשאית אותה למהול, חייך הרי היא נישאת לערל, לא בקשת להינשא דרך היתר, הרי היא נשאת דרך איסור, הדא הוא דכתיב: ותצא דינה בת לאה, מהיכן יצאה מן התיבה, נאמר כאן ותצא, ונאמר להלן: ויצא נח (בראשית ח יח) מה להלן מן התיבה, אף כאן מן התיבה.

[כד] ויקחם ויעבירם את הנחל. מלמד שעשה עצמו כגשר. והיה עומד באמצע המים, והיה נוטל את זה מעבר זה, ונותנו לעבר אחר.

[כה] ויותר יעקב לבדו. ולמה נשאר לפי ששכח פכים קטנים ללמדך שמחבבין הצדיקים ממונם יותר מגופם.

ויאבק איש עמו. שרו של עשו היה.

ויאבק. שאבק רגליהם עלה עד כסא הכבוד.

[כז] ויאמר שלחני כי עלה השחר. אמר לו יעקב: וכי גנב אתה שאתה מתיירא מן השחר, אמר לו: שר עשו אני, ומיום שנברא העולם לא הגיע לי זמן לומר שירה לפני המקום ב"ה עד היום הזה.

בבראשית רבה: **ויאמר שלחני כי עלה השחר.** אמר רב הונא: אמר המלאך בסוף אני מגלה לו, ואם יאמר לי ריבון העולמים למה גלית, אני אומר לו ריבון העולמים בניך גוזרים גזירות ואינך מבטל גזירתן, ואני אוכל לבטל גזירתן, אמר המלאך ליעקב: עתיד הקדוש ברוך הוא להגלות עליך [בבית אל] ולהחליף שמך ואני עומד שם, הדא דכתיב: בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הושע י"ב ה') עמך אין כתיב אלא עמנו.

ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר: מאי מקים דבר עבדו ועצת מלכים ישלים (ישעיה מד כו), אין אנו יודעים שעצת מלאכיו ישלים, אלא מלאך אחד נגלה על יעקב ואמר לו עתיד הוא להגלות עליך בבית אל ולהחליף את שמך ואני שם עומד, שנאמר: בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו, ונגלה אליו הקדוש ברוך הוא לקיים דברו של מלאך. **ויאמר לא אשלחך וגו'.** אמר לו יעקב: כיון שאתה שרו של עשו לא אניחך עד שתחמול לי מן הברכה שברכני אבא, אמר לו: ומי מתרעם עליך, אמר לו: שאמר לי עשו הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים.

[ל] ויברך אותו שם. וזאת הברכה שברכו שמחל לו על הברכות.

[לב] ויזרח לו השמש, וכי זרחה לו לבדו והלא לכל העולם זרחה, אלא לרפאות צלעתו, אבל לאחרים אש ולהבת.

דבר אחר:

ויזרח לו השמש. שמש ששקעה בעבורו זרחה בעבורו, שנאמר: **ויזרח לו.**

[לג] על כן לא יאכלו בני ישראל וגו'. ולמה נקרא שמו גיד הנשה? שנשה ממקומו.

פרק לג

[א] **ויחץ את הילדים.** כל אחד ואחד זכותו תקום עליו.

[ב] **ואת לאה וילדיה אחרונים [ואת רחל ואת יוסף אחרונים].** מכאן שחביבין עליו בני לאה ובני רחל יותר מבני השפחות.

[ד] **וישקהו.** ולמה נקוד?
מלמד שלא בקש לנשקו אלא לנשכו, ונעשה שיניו כמו שעווה.
ויבכו. זה בכה על צווארו, וזה בכה על שיניו.

[ו] **ותגשנה השפחות. הנה וילדיהן.** וביוסף כתיב: ואחר נגש יוסף ורחל (פסוק ז'), ולמה?
אמר יוסף: רשע זה עינו רמה היא, שלא יתלה עיניו עליה והגביה יוסף קומתו וכסה אותה, ולפיכך אין עין רעה שולטת בזרעו של יוסף.

[ז] **כראות פני אלוהים וגו'.** ולמה מזכיר יעקב שמו של הקדוש ברוך הוא כאן?
כדי ליראו ולבהלו, אמר עשו: הקדוש ברוך הוא הגיעו בכבוד זה איני יכול לו. משל לחבר שמבקש את חברו להרגו, נזדמנו לסעודה אחת, אמר האחד: טעם תבשיל זה כטעם תבשיל שטעמתי בבית המלך, אמר אותו האיש: וכך הוא זה וזה רגיל בבית המלך, מיד נתיירא ממנו.

[יב] **ויאמר נסעה ונלכה.** כיון שראה אותו הרשע ממונו של יעקב, הרהר בלבו ואמר: מה העולם הזה והוא אינו חלקו, אחי בזה המעלה, העולם הבא על אחת כמה וכמה, מיד בקש מיעקב שינחל חצי העולם הזה, והוא ינחל חצי העולם הבא.

[יג] **ויאמר אליו אדוני יודע כי הילדים וגו'.** זה משה ואהרן.
והצאן והבקר עלות וגו'. אלו ישראל, שנאמר: (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי וגו' (יחזקאל ל"ד ל"א), ואלולי רחמנות של הקדוש ברוך הוא ודפקום יום אחד ומתו כל הצאן. בימי (אנדרינוס) [אדרינוס] קיסר.

דבר אחר:

כי הילדים רכים. ואינם יכולים לסבול עול גיהינום, ואם ידפקום יום אחד אין להם תקווה.

[יד] **יעבר נא אדוני.** לפי שאין אתה מתיירא שום דבר.
ואני אתנהלה לאטי. כי המצות אינם נעשים חבילות חבילות.

עד אשר אבא אל אדני שעירה. חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שהלך יעקב אצל עשו להר שעיר, וכי אפשר ליעקב לרמאות אותו, אלא אימתי יבוא אצלו? לעתיד לבא, שנאמר: ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עובדי' א' כ"א).

[טו] אציגה נא עמך. ביקש ללוותו ולא קיבל עליו.

[טז] וישב ביום ההוא וגו'. היכן הלכו?

מלמד כיון שראו המלאכים שהיה אומר להם מי אתם? ואמרו המלאכים אנו שלוחים של יעקב והיו מכים אותם, וכל אחד הולך לדרכו, אמרו: שלא היה נכוה בגחלת של יעקב.

[יח] ויבא יעקב שלם וגו'. שלם בגופו שלם בממונו שלם בתורתו.

ויחן את פני העיר וגו'. והיה משדר לכל אחד ואחד דורון.

[יט] ויקן את חלקת וגו'. תיקן להם מטבע.

[כ] ויקרא לו וגו'. ומי קראו אל אלוהי ישראל?

פרק לד

[א] ותצא דינה בת לאה. לא יצאה אלא להראות עצמה ויפיה וגרם לה החטא. ודבק בה שכם בן חמור.

[ב] וישכב אותה. מלמד שעבירה גוררת עבירה.

בת לאה. ולא בת יעקב, אלא כשם שהייתה לאה יצאנית, [שנאמר: ותצא לאה לקראתו (בראשית ל' ט"ז)], כך הייתה דינה יצאנית].

וישכב אותה. כדרכה.

ויעניה. שלא כדרכה.

[ה] והחריש יעקב עד בואם.

[ח] והתחתנו אתנו. אין ישראל נותן תחילה אצבעו לתוך פי אחר, אלא אם כן הוא נותן תחילה לתוך פיו.

[כה] ויקחו שני בני יעקב [שמעון ולוי]. ממשמע שנאמר: שמעון ולוי איני יודע שבני יעקב הם?!

אלא בני יעקב לא נטלו עצה זה מזה.

אחי דינה. וכי אחות שניהם ולא אחות השאר הייתה?!

אלא לפי שנתנו עצמם עליה נקראת על שמם.

ויבאו אל [העיר] בטח. בטוחים היו על כחו של זקן, אמר יעקב לא אניח בני אשר יפול בידי אומות העולם להזדווג עליהם, אני אלחם כנגדם, הדא הוא דכתיב: אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (בראשית מ"ח כ"ב).

[כז] ויקחו את דינה וגו'. גוררין היו אותה ויוצאין.

[ל] עכרתם אותי. עכרתם אותי כמים העכורין.

פרק לה

[א] קום עלה בית אל. לביתו של אל.

ועשה שם מזבח. מה עשו נודר ואינו מקיים אף אתה נודר ואין אתה מקיים, לפיכך אמר ועשה ולא אמר והקריב.

[ב] אלוהי הנכר. אפילו כלים ועליהם כצורת חמה וכצורת לבנה וכצורת דרקון, היו מוסרין אותם להם.

[ה] ויהי חתת אלוהים שלא רדפו אחרי בני יעקב להכריתם ולהרגם. לפי שבקע הקדוש ברוך הוא את הארץ אשר תחתייהם עד תהום הארץ. ואש היה עומד בין מחנה יעקב ובין מחנה הפרזי, לכך נאמר ולא רדפו אחרי בני יעקב.

[ז] ויבא יעקב לזוה. למה נקרא שמה לזוה?

שכל מי שנכנס לשם העדיף במצות וחקים ומעשים טובים [כלוז].

[ח] מינקת רבקה. אמה של רבקה.

אלון. לשון יוני, עד שהוא משמר אבלה של דבורה באתה להם בשורת אמו, הדא הוא דכתיב: וירא אלוהים אל יעקב וגו' ויברך אותו, ומה ברכה בירכו? זו ברכת אבליים.

ומפני מה לא נאמרה מיתת רבקה?

לפי שבנה עשו, וגם נקברה בלילה מפני עשו, שלא יאמרו כך וכך תבוא על הבטן שנוצר בו איש כזה.

ומה בקשה דבורה אצל יעקב?

אלא בשעה שאמרה לו רבקה: ושלחתי ולקחתיך משם (בראשית כ"ז מ"ה), לא היה רוצה יעקב לזוז מאת לבן,

מה עשתה רבקה?

שגרה דבורה אצל יעקב להביאו.

[ט] וירא אלוהים אל יעקב עוד וגו'. כבראשונה, מה ראשונה על ידי שליח, אף שנייה על ידי שליח.

ויברך אותו. ברכת אבלים ברכו.

[יא] אני אל שדי פרה ורבה וגו'. והיכן מצינו פריה ורביה שעשה יעקב אבינו לאחר כך, אלא לפי שהיה בנימין במעי אמו אמר לו: פרה ורבה, גוי זה בנימין.

וקהל גויים זה מנשה ואפרים.

ומלכים מחלציך יצאו. זה ירבעם ויהוא.

[טז] ויהי עוד כברת ארץ. בשעה שהארץ חלולה ככברה.

[יח] בן אוני. בן צערי.

ואביו קרא לו בנימין. בלשון הקודש.

[יט] ותקבר בדרך אפרתה. מה ראה יעקב אבינו לקבור את רחל בדרך אפרת?

אלא צפה יעקב ברוח הקודש שהגליות עתידים לעבור שם, לפיכך קברה שם, כדי שתהא מבקשת רחמים, הדא הוא דכתיב: רחל מבכה על בניה (ירמיה ל"א י"ד).

[כב] וישכב את בלהה פילגש אביו. חס ושלום שנגע בה, אלא כשמתה רחל נטל יעקב

מיטתו ושם אותה לפני ערש בלהה, בא ראובן וקנא לאמו, ובשביל שלא שם מיטתו לפני לאה

אמו בלבד מיטתה, [לפיכך] העלה הכתוב כאלו שכבה, הדא הוא דכתיב: וישכב וגו', ואף על

פי כן השווהו הכתוב עם אחיו, שנאמר: ויהיו בני יעקב שנים עשר. [מלמד שכולם שקולים

כאחד] וקראו בכור שהוא בכור לעיבור, בכור לנחלה, בכור לעבודה, בכור לתשובה.

פרק לו

[יב] ותמנע הייתה פילגש לאליפז. ולמה לי לדרוש ולומר ותמנע הייתה פילגש?

אלא שבאו חכמינו ז"ל להודיעך כמה כח שבח האבות, כי בת מלכים הייתה רוצה להדבק בזרעו של אברהם אבינו.

[כ] לוטן. אחד מן השלטונים.

ענה. פסול היה והביא פסולים לעולם.

יושבי הארץ. וכי יושבי שמים היו, אלא היו מריחין את הארץ וידעו השדה הטובה, והיו זורעין אותה.

[כד] הימם. ולמה נקראו ימים?

שאימתן מוטלת על הבריות.

[לט] מהיטבאל. שעצמן היו מטיבים לע"ז.

בת מטרד. בת מטרם. שהיו מעמידין טירות לע"ז.

[מג] מגדיאל. זו רומי, השם יעקרב מן העולם.

פרשת וישב

פרק לז

[א] וישב יעקב בארץ מגורי אביו. בארץ שנתגייר אביו גיורים.

[ב] אלה תולדות יעקב יוסף בן. כל תולדות הללו לא באו אלא בזכותו של יוסף, כלום הלך יעקב אצל לבן, אלא בשביל רחל.

יוסף בן שבע עשרה שנה. ואתה אומר והוא נער?

אלא שהיה עושה מעשה נערות, היה מתקן ומסלסל בשערו.

ויבא יוסף את דבתם וגו'. אמר לו אוכלים בניך אבר מן החי אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך אפילו בשעת הקלקלה הם אינם אוכלים אלא בשחיטה, הדא הוא דכתיב: וישחטו שעיר עזים (פסוק לא).

[ג] וישראל אהב את יוסף. שהיה דיוקנו וצורתו ודומתו דומה לו.

דבר אחר:

שכל הלכות שנמסרו ליעקב מסרן לו.

כתונת פסים. לעולם אל ישנה אדם [בנו] בין בניו, שבשביל כתונת פסים שעשה יעקב ליוסף נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים.
פסים. שהיה מגיע לפס רגל שלו.

דבר אחר:

פסים שהפיסו עליה איזה מהם יוליכה לאביהם.

דבר אחר:

פסים נוטריקון על הצרות שהגיע לו. **פ'** פוטיפר. **ס'** סריס פרעה. **י'** ישמעאלים. **מ'** מדינים.

[נ] שמעו נא. אמר להם: הנביאים כך יהיו מוכיחים אתכם, כדכתיב: שמעו נא המורים (במדבר כ י), שמעו נא בית דוד (ישעי' ז יג), שמעו נא [את] אשר ה' אומר (מיכה ו א):

[י] ויגער בו אביו. אמר לו כך תהיו גוערים בנביאים, כדכתיב: למה [לא] גערת בירמיה הענתותי (ירמ' כט כז), ויאמר לו: מה החלום הזה אשר חלמת. כך היה יעקב סבור שתחיית המתים יהיה בימיו.

הבוא נבוא אני ואמך ואחייך. והלא מתה רחל אמך, ואתה תאמר השמש והירח, ולא היה יודע יעקב אבינו כי הדברים מגיעים לבלהה שפחת רחל שגדלתו כאמו.

[יא] ויקנאו בו אחיו וגו'. נטל קלמוס וכתב באיזה יום באיזה שעה באיזה מקום.

[יב] וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם. למה את נקוד, שלא הלכו אלא לרעות את עצמם.

[יג] ויאמר ישראל אל יוסף וגו' ויאמר לו הנני. נוהג באביו כיבוד ומורא, אמר לו יעקב: יוסף אתה יודע כי אחיך שונאים אותך ואתה אומר הנני, אמר לו: אבא יודע אני כי שונאים אותי, ואפילו יהרגוני איני חוזר דיבורך ריקם.

[יד] לך נא ראה. כענין וירא אהרן (שמות לב ה), ומה ראה?

ראה את חור נהרג, מנין?

שנאמר: ויבן מזבח, (שם), מן הזבוח לפניו, וזה הבין בדעתו ולא נמנע מללכת.

ואת שלום הצאן. מכאן שצריך אדם לשאול בדבר שיש לו הנאה ממנו.

וישלחו מעמק חברון. והלא חברון בהר היא נתונה, ואתה אומר מעמק חברון, אלא הלך להשלים העצה העמוקה שנתן הקדוש ברוך הוא בינו ובין אבותיו, שהוא אברהם אבינו הקבור בחברון.

[טו] וימצאהו איש. שלשה מלכים נזדווגו לו.

וימצאהו איש, הרי א',

וישאלהו [האיש], הרי ב',

ויאמר האיש הרי ג'.

וימצאהו איש. זה גבריאל שנאמר: והאיש גבריאל (דניאל ט כא).

[יח] ויראו אותו מרחוק. אמרו: נהרגנו. ונשליכנו לכלבים.

[כ] ונראה מה יהיו חלומותיו. אמר להם הקדוש ברוך הוא: אתם אומרים (ונראה) [ונהרגנו],

ואני אומר: **ונראה,** נראה דברי מי הם עומדים.

[כא] וישמע ראובן וגו'. ואנה היה ראובן עד ששמע היה משמש בבית אביו, כי כל אחד היה

משמש בבית אביו יום אחד, ואותו יום היה יומו של ראובן, אמר: אני בכור ואין הסרחון נתלה

אלא בי, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה פתחת בהצלת נפשות תחילה, חייך שאין מפרישין

ערי מקלט תחילה אלא ממך, שנאמר: את בצר במדבר [בארץ המישור] לראובני וגו' (דברים

ד מג).

[כד] וישליכו אותו הבורה. מי השליכו?

שמעון, ואימתי פרע לו?

במה שנאמר: ויקח מאתם את שמעון וגו' (בראשית מב כד).

והבור רק אין בו מים מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו.

דבר אחר:

והבור רק אין בו מים [אין בו דברי תורה]. ואין מים אלא תורה, שנאמר: הוי כל צמא לכו

למים (ישעי' נה א), מלמד שמרוב הצרה שכח תלמודו.

[כה] וישבו לאכול לחם. להאכיל לכל באי העולם.

נכאת וצרי ולט. והלא אין דרכן של ישמעאלים לטעון אלא עורות ונפט וכל דבר שריחו רע,

ובזכות הצדיק זימן הקדוש ברוך הוא שטענו כל מיני בשמים, בעבור שלא יריח הצדיק ריח

רע.

[כז] לכו ונמכרנו לישמעאלים. אמר: לכו ונמכרנו להם, כי כן דרכו של עולם כנען שחטא לא

לעבד נמכר.

[כח] בעשרים כסף. אמר הקדוש ברוך הוא: אתם מכרתם בנה של רחל בעשרים כסף. לפיכך כל אחד ואחד פודה את בנו בחמשה סלעים דהיינו כספים.

[כט] וישב ראובן אל הבור. והיכן היה?
עסוק בשקו ותעניתו, שחזר בתשובה על שהפך יצועי אביו, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה פתחת בתשובה תחילה, חייך שבן בנך עומד ומחזיר את ישראל בתשובה, ואיזהו? זה הושע בן בארי שאמר: שובה ישראל (הושע יד ב).

[לא] וישחטו שעיר עזים. [ולמה שעיר עזים]?
מפני שדמו דומה לדם אדם.

[לב] וישלחו את כתנת הפסים. ביד מי שלח?
ביד יהודה, אמר הקדוש ברוך הוא ליהודה: אתה אמרת לאביך הכר נא הכתונת, חייך שתאמר לך [תמר] הכר נא למי החותמת וגו' (בראשית לח כה).

[לג] ויכירה ויאמר כתנת בני. נצנצה בו רוח הקודש.
חיה רעה אכלתהו. זו אשתו של פוטיפר.

[לד] ויקרע יעקב וגו' שבטים גרמו לו ליעקב, והיכן נפרע להם?
במצרים, שנאמר: ויקרעו שמלותם (בראשית מד יג).
ויתאבל על בנו וגו'. אלו כ"ב שנה.

[לה] ויקמו כל בניו וכל בנותיו לנחמו וגו'. והלא לא היה לו אלא בת אחת אלא מכאן שאדם קורא לכלתו בתו.

וימאן להתנחם. אמר להם מתנחמים על מת ואין מתנחמים על החי.
כי ארד אל בני אבל שאולה. אלא אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא: תן לי אות שלא ארד לשאול, אמר לו הקדוש ברוך הוא: סימן זה יהיה בידיך שלא ימות אחד מבניך בימך, ועל כן אמר כי ארד אל בני אבל שאולה.

ויבך אותו אביו. זה יצחק כשהיה אצל יעקב היה בוכה, כיון שהיה יוצא מאצלו היה רוחץ וסך ואוכל ושותה, ולמה לא גילה לו?
אמר: הקדוש ברוך הוא לא גילה ואני מגלה לו.

[לו] והמדנים מכרו אותו.

פרק לח

[א] ויהי בעת ההיא וירד יהודה. שנידוהו ואמרו לו כשאמרת לנו מה בצע כי נהרוג את אחינו שמענו לך, אם היית אומר לנו השיבונו אצל אביו היינו שומעים לך, לכך נסמכה [פרשה] ויהי בעת ההיא וגו', כדי לסמוך הכר נא (שם לח כה) להכר נא.

דבר אחר:

כל מי שהוא מתחיל [במצוה] ואינו גומרה קובר את אשתו ובניו, מנא לן?
מיהודה, שנאמר: ויאמר יהודה אל אחיו [וגו'] (בראשית לז כו), היה לו להוליכו בכתפיו אצל אביו, ולא עשה כך לפיכך קבר [את] אשתו ובניו.
עד איש עדלמי [ושמו חירה]. זה חירם שבימי שלמה ודוד, שנאמר: כי אוהב היה חירם (את דוד) [לדוד] כל הימים (מ"א ה טו), למוד חירם להיות אוהב שבט יהודה.

[ג] (ותקרא) [ויקרא] את שמו ער. שהוערה מן העולם.

[ד] ותקרא את שמו אונן. אנינה היה לעצמו.

[ט] ושחת ארצה. [דש] מבפנים וזורה מבחוץ.

[יא] ויאמר יהודה לתמר. אעפ"י שאין ניחוש יש סימן, **כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו.**

[יב] וירבו הימים. שנים עשר חדש ימים.

ויעל על גזי צאנו. כל מקום שיש גזיזה עושה רושם.

[יג] עולה תמנתה. שתי תמניות הם, אחת של יהודה ואחת של שמשון (שופטים יד א), ולמה הוא קורא אותה עלייה וירידה, אלא עלייה ליהודה שהעמיד מלכים, וירידה לשמשון שנשא גויה.

[יד] ותשב בפתח עיניים. חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו פתח עיניים, אלא מלמד שתלתה עיניה במי שכל העיניים תלויים בו, ואמרה לפני הקדוש ברוך הוא: יהי רצון שלא אצא מפתח זה ריקם.

דבר אחר:

מלמד שפתחה לו עיניים, ואמרה לו טהורה אני, פנויה אני, ראה יהודה ולא השגיח בה, אמר כיון שכיסתה פניה זאת אינה זונה, אילו הייתה זונה לא הייתה מכסה את פניה, ביקש לעבור וזימן לו הקדוש ברוך הוא מלאך הממונה על התאוה, אמר יהודה: היכן אתה הולך, מהיכן מלכים עומדים מהיכן גואלים עומדים.

[טז] ויט אליה אל הדרך. על כורחו שלא בטובתו.

[יח] חותמך ופתילך ומטך. נצנצה [בה] רוח הקודש.

חותמך. זו מלכות, שנאמר חי אני נאם ה': [כן] אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה וגו' (ירמ' כב כד).

ופתילך. אלו סנהדרין שמתעטפים בטליתותיהם.

ומטך אשר בידך. זה משיח, שנאמר: מטה עוזך ישלח ה' מציון וגו' (תהלים ק"ב).

[כד] ויהי כמשלש חדשים. לא חדשים שלימים אלא רובו של ראשון ורובו של אחרון והאמצעי שלם: הנה הרה לזנונים. מלמד שהייתה מטפחת על כריסה ואומרת מלכים אני מעוברת [גואלים אני מעוברת]. תמר בתו של שם הייתה, שנאמר: ובת איש כהן כי תחל לזנות באש תשרף (ויק' כא ט) ולכך אמר יהודה: **הוציאוה ותישרף.**

[כה] היא מוצאת. מלמד שאבדה החותמת והפתילים והמטה, וזימן לה הקדוש ברוך הוא אחרים כמותן תחתיהם. [המד"א או מצא אבידה וגו'] (ויק' כא ל) **והיא שלחה אל חמיה לאמר.** בקש לכפור אמרה שלך ושל בוראיך הם. **הכר נא.** אמר לו הקדוש ברוך הוא במידה שמדדתה לאביך מודדין לך.

[כט] מה פרצת וגו'. זה רבה על כל הפריצים שממך יעמוד, [שנאמר] עלה הפורץ לפניהם (מיכה ב יג).

[ל] אשר על ידו השני וגו'. וארבעה ידות כתיב הנה, כנגד ד' חרמים שהוא עתיד לפשוט את ידו בהם, חרמו של עמלק, וחרמו של סיחון ועוג וחרמו של יריחו, וחרמו של כנענים.

פרק לט

[א] ויוסף הורד מצרימה. נסמכה ירידה לירידה.

דבר אחר:

הורד מצרימה. אל תקרי הורד אלא הוריד שכינה למצרים.

דבר אחר:

שהוריד יעקב אביו למצרים.

ויקנהו פוטיפר. פוטיפר הוא פוטיפרע (בראשית מא נ) ולמה [נקרא] פוטיפר?

שפיטם עגלים לע"ז.

סריס פרעה. שנסתרס בגופו.

איש מצרי. גבר ערום, [מה] היה ערמתו?

בכל מקום מצרי מוכר כושי, וכאן כושי מוכר מצרי.

[ג] וירא אדוניו כי ה' אתו. ומה ראה?

שאם היה אומר לו רותחין מזוג היה מוזג, צונן היה מוזג, מאמבטי אחד.

[ו] כי אם הלחם אשר הוא אוכל. זו אשתו ותפס הכתוב לשון נקיה.

[ז] ויהי אחר הדברים וגו'. הרהורי דברים היו שם, אמר יוסף אבא נתנסה, זקני נתנסה, אני

איני מתנסה, אמר לו: הקדוש ברוך הוא אני אנסה אותך יותר מהם, מיד: **ותאמר שכבה עמי.**

ארורים הם הרשעים, להלן הוא אומר: ופרשת כנפיך על אמתך (רות ג ט), לשון צנועה, אבל

בזו נאמר בה שכיבה כבהמה.

[ח] וימאן. בדבר עבירה ממאנים, ואין ממאנים לדבר מצוה, אמר לה מתיירא אני מאדם

הראשון, ומה אם על מצוה קלה שעבר נטרד מתוך גן עדן, זו שהיא עבירה חמורה שהיא גילוי

עריות על אחת כמה וכמה.

דבר אחר:

מתיירא אני מאבא שבארץ כנען.

דבר אחר:

מתיירא אני מה'.

[י] ויהי כדברה אל יוסף. יוסף ומרדכי שווין בגדולה.

ולא שמע אליה. אפילו שכיבה בלא תשמיש.

דבר אחר:

ולא שמע אליה לשכב עמה. בעולם הזה.

להיות עמה. לעולם הבא.

[יא] ויהי כהיום הזה. יום מבול נילוס היה, והלכנו הכל לראותו, והוא לא הלך.

ויבא הביתה. לחשוב חשבונות של רבו.

דבר אחר:

מלמד שבא לשכב עמה וזימן לו הקדוש ברוך הוא דמות דיוקנו של אביו, ויצא הזרע מבין ציפורניו.

[יב] ויצא החוצה. קפץ בזכותו של אברהם אבינו, שנאמר בו ויוצא אותו החוצה (בראשית טו ה).

[טז] ותנח בגדו אצלה. מחבקתו ומנשקתו.

[יט] ויהי כשמוע אדוניו וגו'. אמרה לו בשעת תשמיש, כדברים האלה עשה לי עבדך וגו'.

[כ] ויקח אדוני יוסף. אמר יודע אני שצדיק גמור [אתה] אעפ"כ אתנך בבית הסהר.

פרק מ

[א] חטאו משקה וגו'. שר המשקים נמצא זבוב בפושרין שלו, ושר האופים נמצא צרור בתוך גלוסקין שלו.

דבר אחר:

חטאו. בקשו להזדווג בבתו של מלך, נאמר כאן: חטאו, ונאמר להלן: ואיך אעשה הרעה וגו' [וחטאת לאלוהים].

[ה] ויחלמו חלום שניהם וגו' בלילה אחד. כל אחד חלם חלמו ופתרון חלום חברו.

[ח] ויאמר אליהם יוסף וגו'. מכאן אתה למד שכל החלומות הולכים אחר הפה.

[ט] והנה גפן. זה ישראל, שנאמר: גפן ממצרים תסיע (תהלים פ ט).

[י] שלשה שריגים. משה אהרן ומרים.

והיא כפורחת עלתה נצה. הפריחה גאולתן של ישראל.

הבשילו אשכולותיה. לאחר שעלתה נצה הבשילו אשכולותיה.

דבר אחר:

שלשה שריגים. יהושע וכלב וחור.

והיא כפורחת. זה מטה אהרן, שנאמר: והנה פרח מטה אהרן (במדבר יז כג).

עלתה נצה. זה ויוצא פרח (שם).

הבשילו. זה ויצץ ציץ (שם). אמר לו: [את] בישרתני בשורה טובה אף אני אבשרך בשורה טובה.

[יב] ויאמר לו יוסף זה פתרונו [שלשת השריגים שלשת ימים] הם. עד שלשה ימים פרעה יוציאך וישים אותך על כנך.

[טו] כי גנב גנבתי. מכאן שנגנב שתי פעמים, שאף הישמעאלים גנבוהו משם וברחו שהיו מתייראים.

[טז] אף אני בחלומי. ארבעה התחילו באף והלכו באף, נחש, שרי האופים, וקרח והמן, והלכו באף.

והנה שלשה סלי חרי. אלו שלשה מלכויות הראשונות.

[יז] ובסל העליון. זו מלכות הרשעה. שהיא מכתבת טירוניא על כל האומות.

והעוף אוכל אותם מן הסל. משאכל את העליון אחר כך אוכל את התחתון, אמר לו אתה בשרתני בשורה רעה אף אני אבשרך בשורה רעה.

[כ] יום הולדת [את] פרעה. יום גינוסיא של פרעה.

[כב] כאשר פתר להם יוסף. וכן אירע להם, מה שאמר לזה ולזה, שכל אחד ואחד ראה פתרון חלום חברו.

[כג] ולא זכר שר המשקים. בכל יום היה מתנה תנאים, ומלאך בא והופכן, וקושר קשרים ומלאך בא ומתירן, אמר לו הקדוש ברוך הוא אתה שכחת ואני לא אשכחתי.

פרשת מקץ

פרק מא

[א] ויהי מקץ שנתיים ימים. היינו דכתיב וסביביו נשערה מאד (תהלים ג' ג'), ומפני מה נתעכב יוסף בבית הסהר שנתיים, לפי שאמר יוסף כי אם זכרתני אתך (בראשית מ' י"ד), והניח להקב"ה: יש תפלה שנענית למאה שנה, מנין? מאברהם, שנאמר: ואברהם בן מאת שנה (בראשית כ"א ה'). ויש תפלה שנענית לתשעים שנה, מנין? משרה. שנאמר: ואם שרה הבת תשעים וגו' (שם י"ז י"ז). ויש תפלה שהיא נענית לשמונים שנה, שנאמר: ומשה בן שמונים שנה (שמות ז' ז'): ויש תפלה שהיא נענית לשבעים שנה, שנאמר: כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה: (ירמ' כ"ט י') ויש תפלה שהיא נענית לששים שנה, שנאמר: ויצחק בן ששים שנה (בראשית כ"ה כ"ו). ויש תפלה שהיא נענית לחמשים שנה, משמואל ע"ה שאמרה חנה: וישב שם עד עולם (ש"א א' כ"ב), ואין עולמו של לויים אלא עד חמשים שנה שנאמר: ומבן חמשים שנה (במדבר ח' כ"ה) ויש תפלה עד ארבעים שנה, שנאמר: ויהי יצחק בן ארבעים שנה וגו' (בראשית כ"ה כ'). ויש תפלה עד שלשים שנה, שנאמר: ויוסף בן שלשים שנה (שם מ"א מ"ו): ויש תפלה עד עשרים שנה, שנאמר: זה (לי) עשרים שנה (שם ל"א ל"ח). ויש תפלה עד עשר שנים מהגר, שנאמר: מקץ עשר שנים (שם י"ו ג'). ויש תפלה עד שנה משונמית שנאמר: כעת חיה את חובקת בן (מ"ב ד' י"ו): ויש תפלה שהיא נענית עד ארבעים יום, שנאמר: ואתנפל לפני ה' (כבראשונה) [כראשונה] את ארבעים יום (דברים ט' י"ח). ויש תפלה שהיא נענית עד עשר ימים מנבל, שנאמר: ויהי כעשרת הימים ויגוף ה' את נבל (ש"א כ"ה ל"ח). ויש תפלה שהיא עד שבעה ימים, [שנאמר:] ותסגר מרים [מחוץ למחנה] שבעת ימים (במדבר י"ב ט"ו). ויש תפלה עד שלשה ימים, שנאמר: ויתפלל יונה וגו' (יונה ב' ב'). ויש תפלה עד שעה, שנאמר: ענני ה' ענני (מ"א י"ח ל"ז). ויש תפלה שלא תצא מפי אומרה עד שנענית, שנאמר: ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי (שמות י"ד ט"ו), אבל תפלתו של יוסף הייתה לשתי שנים, שנאמר: ויהי מקץ שנתיים ימים. **[ופרעה חלם [והוא עומד על היאור]. אוי להם לרשעים שמתקיימין ידם.]**

[ב] עולות שבע פרות. בשעה שהשנים יפות, הבריות נעשות יפות זו לזו.

ותרעינה באחו. בעת שיש שובע, אחווה ושלוש בעולם. רעב בעולם, האח מתרחק מן האח.

[ה] והנה שבע שבליים. בשעה שהשנים רעות גופן של בריות מעלין חטטין.

[ח] ותפעם רוחו. ולהלן אומר: ותתפעם רוחו (דניאל ב' א'), זה שידע החלום כתיב ביהף ותפעם רוחו, וזה שלא ידע החלום כתיב ביה: ותתפעם, מפני ששכח החלום והפתרון.

דבר אחר:

הכא כיון שבאו ליתן גדולה ליוסף שהוא אחד כתיב ביה: ותפעם, שידע החלום ושכח הפתרון.

דבר אחר:

החלום שהיה לעת בקר, נאמר בו: ותפעם, ולהלן שהיה החלום מעת ערב, כתיב ביה: ותתפעם.

ויקרא את כל חרטומי מצרים. פותרין היו, אלא מפני שלא היה פתרון מתיישב על לבו, כי ראה הפתרון והחלום, וכל מה שהיו פותרין היה פרעה משיבם לא כן הדבר, ומה היו פותרין, שבע פרות הטובות, שבע בנות הוא מוליד, שבע פרות הרעות שבע בנות הוא קובר. שבע השבליים הטובות, שבע אפרכיות אתה כובש. שבע השבליים [הרעות], שבע אפרכיות מורדות בך, הדא הוא דכתיב: בקש לץ חכמה ואין (משלי י"ד ו'), אלו החרטומים, ודעת לנבון נקל (שם), זה יוסף ע"ה.

[יב] נער עברי. נער שוטה. מכאן שטובתם של רשעים רעה.

[יד] ויגלח ויחלף שמלותיו. לחלוק כבוד למלכות.

[טז] אלוהים יענה את שלום פרעה. תלה הגדולה בבעליה.

[לח] הנמצא כזה. אם אנו נשוט מסוף העולם ועד סופו לא נמצא כזה.

[מא] ראה נתתי אותך. יוסף משלו נתן לו, פה שלא נשק בעבירה נאמר בו: ועל פיך ישק כל עמי. צוואר שלא נדבק בעבירה, נאמר בו: **וישם רביד הזהב על צוארו.** ידיים שלא מיששו בעבירה, **ויסר פרעה את טבעתו [וגו']**. הגוף שלא נתקרב לעבירה, **[וילבש אותו בגדי שש]**. רגל שלא עלה עליה **[וירכב אותו במרכבת המשנה]**. הלב שלא הרער בעבירה, **ויקרא לפניו אברך**, אב בחכמה ורך בשנים.

[מה] צפנת פענח. [צפנת] נוטריקון צופה פודה נביא תומך.

[פענח נוטריקון] פקח ערום נבון חכם:

אסנת בת פוטיפרע. א' אן כשם הגדול שגדל בו. ס' סתירה הייתה בשביל יפיה. נ' נוהמת וצועקת שיצילנה מיד פוטיפרע. ת' תמה הייתה במעשיה.

בת פוטיפרע. והלא בת דינה הייתה, ושמענו כשבא יעקב אבינו משכם, כתב על טס של זהב, כל מה שאירע להם עם חמור בן שכם, וכשילדה דינה את אסנת, נתן הטס על צווארה, והשליכה בחומת מצרים, אותו היום יצא פוטיפר לטייל עם נעריו והגיעו עד לחומה, שמע קול בכיית ילוד, אמר אל נעריו: הביאו לי את הילד הזה, וראה את הטס ואת המאורעות, אמר פוטיפר לעבדיו זאת הבת בת גדולים היא, הוליכוה לביתי והביאו לה מינקת, ובעבור שגדלה נקראת בתו, כי כן כתיב בדברי הימים: ואלה בני מיכל, ובנביאים כתיב: ולמיכל לא היה לה ולד עד יום מותה (ש"ב ו' כ"ג), אלא מפני שמיכל גדלה נקראו בניה, וכן פוטיפר.

[מח] **אוכל בערים.** מפני שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה.

[נ] **בטרם תבוא וגו',** מכאן אמרו חכמים: אסור לאדם לשמש מיטתו בשעת רעבון.

[נג] **ותכלינה שבע [שני] השבע וגו'.** יצאו מכוללות.

[נד] **ותחלינה.** נכנסו חלאים לפי שעד הם יושבין בשלחן, מבקשים לחם קיבר ולא היו מוצאים.

[נה] **ותרעב כל ארץ מצרים.** נשתנו ונכספו למות.

[נו] **והרעב היה על כל פני הארץ.** העשירים.

את כל אשר בהם. אלו השרים שבהם.

פרק מב

[א] **וירא יעקב כי יש שבר.** אל תקרי שבר אלא סבר.

דבר אחר:

כי יש שבר וגו'. זה שנאמר: ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית ט"ו י"ד).

וירא יעקב. זה הרעב.

כי יש שבר. זה השבע.

למה תתראו. אל תוציאו בידכם פרוטה אחת, ואל תכנסו כולם בפתח אחד מפני העין.

דבר אחר:

למה תתראו. אמר להם יעקב אביהם: אל תראו עצמכם שאתם שבעים.

[ב] רדו שמה. בישרן שהם עתידים לשבת שם ר"י שנים כמנין רד"ו.

[ג] יורדו אחי יוסף עשרה. ממשמע שנאמר אחי יוסף איני יודע שהם עשרה?

אלא תשעה חלוקין לאהבה ואחד לשבר בר.

דבר אחר:

יורדו אחי יוסף. ראוי לומר בני יעקב, מהו אחי יוסף?

אלא מתחלה לא נהגו בו מנהג אחווה, אלא מכרוהו לערביים, ואחר כך נתחרטו, ובכל יום ויום היו אומרים נלך ונחפש אחרינו ונביאהו אצלנו, וכשאמר להם יעקב רדו שמה, נתנו כולם עיניהם לנהוג בו מנהג אחווה אף יוסף היה יודע שאחיו יורדים למצרים, מה עשה? מונה שוערים על עשר שערים.

אמר להם: כל מי שיבוא לפתח כתבו שמו, ולערב הביאו לי הפתקין וקראו לפני, בשער האחד נכנס ראובן בן יעקב, ובשער השני שמעון בן יעקב, וכן העשרה שערים. אמר לעבדיו: סתמו השערים והאוצרות והניחו אוצר אחד פתוח, ונתן שמותם לאותן שממונים על האוצר.

אמר להם: לכשיבואו אלו לקנות בר הביאו אותם אלי, עברו כמה ימים ולא באו, שיגר אחריהם לשוק של זונות, ונתן להם סימנים, ונתן לעבדיו דברים אם תראו אותם תפסום והביאו אותם הלכו ומצאו אותם בשוק של זונות, וכי בני יעקב היה להם עסק בשוק של זונות, אלא כך חשבו בלבם ואמרו, אחינו יוסף יפה תאר, ושמה הושיבוהו בקובה של זונות, מיד תפסום והביאום לפני יוסף, מיד ויתנכר אליהם, מלמד שנעשה להם כקוסם, נטל את הגביע והקיש בו.

אמר להם: מרגלים אתם.

אמרו לו: כנים אנחנו,

אמר להם: אם אתם כנים, למה לא נכנסתם כולכם בפתח אחד?

אמרו לו: כך ציוה לנו אבינו,

אמר להם: מה טיבכם בשוק של זונות,

אמרו לו: אבידה נאבדה לנו ואנו מבקשים אותה, שמא נמצא אותה,

אמר להם: כך אני רואה בגביע ששנים מכם החריבו כרך של שכם, ואחד מכם מכרתם לערביים,

מיד נזדעזעו ואמרו לו: שנים עשר היינו, האחד מת, והשני אצל אבינו,

אמר להם: לכו והביאו אותנו,

הלכו אל אביהם אמרו לו: סיפר לנו האיש ולמולדתנו שמא כאילו נתגדל בינותינו, והרבה צער ציער אותנו, ואמר לנו מרגלים אתם, ואם לאו הביאו את אחיכם ויאמינו דבריכם,

אמר להם יעקב: שמעון היכן הוא?

אמרו לו: תפס אותו וחבשו,

אמר להם הוספתם יגון על יגון.

דבר אחר:

יוסף הוא השליט. מה עשה?

שלש גזירות גזר:

שלא יכנס בה עבד,

ושלא יכנס אדם בה בשני חמורים,

ושלא יכנס אדם עד שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו,

[והיה מנשה עמד] והיה מקבל הפתקאות.

[ז] ויתנכר אליהם. בנכרי נעשה להם.

[ח] ויכר יוסף את אחיו. בשעה שנפלו תחת ידיו.

והם לא הכירוהו. שהניחוהו בלא חתימת זקן.

[יא] כולנו בני איש אחד נחנו. שנצנצה בהם רוח הקודש ואמרו לו: כולנו בני איש אחד ואתה בכלל.

[יג] והאחד איננו. אמר להם: והלא מכרתם אותנו בחמשה סלעים,

אמר להם: אם יאמר לכם בר אינש הבו לי חמש סלעים ואנא יהיב לכון יתיה, מה אתון עבדין?
אמרו ליה: נהיב,

אמר להון: ואם יאמר לכון בכפילא הבו ואנא יהיב לכון, מה אתון עבדין?

אמרו לו: הין,

ואם יימר לכון בר אינש אפילו אם אתון יהבין לי כל חילי עלמא לית אנא יהיב לכון יתיה, מה אתון עבדון?

אמרו: על דא אתנא או למקטל או לקטלא,

אמר להם: הוא אשר דברתי אליכם לאמור [מרגלים אתם].

[טו] חי פרעה. בשעה שהיה רוצה לישבע בשקר היה אומר חי פרעה.

[יז] ויאסוף אותם אל משמר שלשת ימים. לעולם אין הקדוש ברוך הוא מניח את הצדיק

[בצרה] אלא עד שלשה ימים, שנאמר: יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו (הושע ו' ב'), איזה

יום השלישי האמור?

זה של שבטים הוא.

[כא] בהתחננו אלינו. אמרו חכמינו ז"ל: אפשר שיוסף בן שבע עשרה שנה ורואה שאחיו מוכרים אותו ושותק, אלא מלמד שהיה משתטח לפני כל אחד ואחד, כדי שימלאו עליו רחמים, ולא היו משגיחין עליו.

[כב] וגם דמו הנה נדרש. דמו ודם הזקן.

[כג] כי המליץ בינותם. זה מנשה.

[כד] ויקח מאתם את שמעון. ולמה לקח לשמעון יותר מכולם? אמר יוסף אם אניח אלו השנים ביחד, שמא יעשו כמו שעשו בשכם, לכך הפרידן. **ויאסור אותו לעיניהם.** לעיניהם אסרו, וכיון שהלכו אחיו הוציאו והיה מאכילו ומשקה ומרחיצו ומלבישו.

[כז] ויפתח האחד את שקו. זה לוי שנשאר יחיד.

[כט] את כל הקורות אותם. מלמד שאמרו לאביהם כל כך היו דבריו קשים כקורות..

[לז] את שני בני תמית. אמר לו: ומה נשתנו בניך מבני? אמר להם יהודה: המתינו לזקן עד שתכלה הפת מן הבית, אמר יהודה לאביו: אבא אם הולך בנימין עמנו ספק נתפס ספק לא נתפס, ואם אינו הולך כולנו מתים ברעב, מוטב שתניח את הספק ותתפוס את הוודאי, אמר יעקב: מי ערב אתו? אמר לו: אנכי אערבנו, מיד שלחו עימהם, כיון שנשא יוסף את עיניו וראה את בנימין אחיו שמח, ולמה שמח? מפני שהיה דומה לאמו.

פרק מג

[ז] ויאמרו שאול שאל האיש לנו. אפילו עצי עריסותינו גילה לנו.

[יא] ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן איפוא. אותה חרדה שהחרדתי לאבא, שנאמר: ויחרד יצחק חרדה גדולה ויאמר מי איפוא (בראשית כ"ז ל"ג) היא שנדעזעה עלי.

[יב] וכסף משנה. אמר להם שמא הוקר השער.

ואת הכסף המושב. אמר להם: הנה הכסף, והנה הדורון, והרי אחיכם מה אתם צריכים [עוד]?

אמרו לו: תפילתך אנו צריכים,
אמר להם: אם תפילתי אתם צריכים.

[יד] ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש. זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר בו: ה' איש מלחמה (שמות טו ג') ושלח לכם את אחיכם. אלו עשרה שבטים שגלו בגלות ראשון.
אחר ואת בנימין זה שבט יהודה ובנימין.
ואני כאשר שכלתי שכלתי. שכלתי מיוסף שכלתי משמעון.

דבר אחר:
בחורבן ראשון ובחורבן שני.

דבר אחר:
ואל שדי יתן. כמשמעו.

[טז] וטבח טבח והכן. ו ששה נבילות. ה חמשה דברים מפסידים את השחיטה. כן שבעים טריפות, הנה והכן.
טבח. טב אחד עשר נקובות. ח שמונה מיני טריפות נאמרו למשה מסיני, הנה **טבח.**

דבר אחר:
וטבח טבח והכן. אמר לו טול גיד הנשה בפניהם.

דבר אחר:
אין **והכן** אלא שבת, שנאמר והכינו את אשר יביאו (שמות י"ו ה'), מכאן ששימר יוסף את השבת קודם שניתנה.

[יט] ויגשו אל האיש. מלמד שהיו דוחפין לפנים והם דוחפין אותו לחוץ.

[כ] ירד ירדנו. ירידה היא לנו, בארצנו היינו מפרנסין אחרים, עכשו צריכין אנחנו לפרנסה.

[כז] השלום אביכם הזקן. [אביכם] זה יעקב: הזקן. זה יצחק.

[כט] וישא עיניו וגו'. כשראה אותו שמח שמחה מרובה.

אלוהים יחנך בני. ולמה לא אמר ישמרך או יברכך, מפני שבעת שבא עשו ואמר ליעקב מי אלה לך ויאמר הילדים אשר חנן וגו' (בראשית ל"ג ה'), ובירך יעקב לבניו בלשון חנינה, ועדיין בנימין היה במעי אמו, ולא היה בכלל ברכה זו עם אחיו, ובשביל זה בירך יוסף לבנימין בלשון חנינה, עד שיהיה בכלל הברכה.

[לג] הבכור בבכורתו. נטל הגביע והיה מקיש עליו, ואומר יהודה שהוא מלך ישב בראש, ראובן שהוא בכור ישב שני, וכן כולם, אני אין לי אם, והנער אין לו אם, נשב ביחד, לפיכך ויתמהו האנשים עליו.

[לד] וישא משאות וגו' חמש ידות.

אחד נתן לו יוסף.

ב' נתנה לו אסנת.

ג' נתן לו מנשה.

ד'. נתן לו אפרים.

ה' עם אחיו לקח חלק, הדא הוא דכתיב: **ותרב משאת בנימין ממשאות כולם**, וזהו איש שעתיד לגאול את ישראל ולהתנאות בחמשה לבושין, שנאמר: בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן (אסתר ח' ט"ו) הרי חמשה. **וישתו וישכרו עמו.** [עמו] שתו, חוץ ממנו לא שתו.

פרק מד

[ד] קום רדוף אחרי האנשים. בעוד אימת מלך עליהם, טרם שירחיקו.

[יב] ויחפש בגדול. שלא יאמרו יודע היה באיזה מקום הוא [מונח].

וימצא הגביע. כיון שנמצא הגביע, אמרו לו אחיו גנב בר גנבתא, רחל אמך גנבה את התרפים ואתה גנבת את הגביע, והיו מכים אותו עד שנשבע בחיי אביו יעקב ובאבלותיה ונטילותיה דיוסף אחיו [ואמר] אין פשע לי, ובכל זאת לא ידעתי מי שמה בשקי, מיד האמינוהו שלא היה רגיל לישיבע, כיון ששמע יוסף שקראו אותו גנב בר גנבתא, אמר להם: יש כאן שער עזים, יש כאן אחים שמכרו אחיהם.

[יג] ויקרעו שמלתם. שבטים גרמו לאביהם ליקרע שמלותיו, אף כאן ניפרע מהם.

ויעמוס איש על חמורו. מלמד שלא הייתה חשובה בעיניהם אלא כעיר של עשרה אנשים.

דבר אחר:

ויעמוס איש וגו'. כל אחד ואחד נוטל משאו ונותנו על חמורו.

[טז] ויאמר יהודה מה נאמר לאדוני. במעשה תמר.

ומה נדבר. במעשה בלהה.

ומה נצטדק. בדינה.

האלוהים מצא את עון עבדיך. במכירת יוסף.

דבר אחר:

מה נאמר לאדוני. בכסף ראשון.

ומה נדבר. בכסף שני.

ומה נצטדק. בגביע.

דבר אחר:

מה נאמר לאדני. לאבא שבארץ כנען.

ומה נדבר. בשמעון.

ומה נצטדק. בבנימין.

דבר אחר:

מה נאמר, אם נאמר חטאנו, שחטא גלוי וידוע לפני השם שלא חטאנו, ואם נאמר לך שלא חטאנו, האלוהים מצא את עון עבדיך, מצא בעל חוב לגבות את חובו.

דבר אחר:

מה נצטדק. בלשון נוטריקון. נ' נקיים. צ' צדיקים. ט' טהורים. ד' דכוכים. ק' קדושים.

דבר אחר:

מה נאמר לאדוני. כמשמעו.

מה נדבר. לאבי שערבתי אותו.

מה נצטדק לפני השכינה.

פרשת ויגש

המשך פרק מד

[יח] ויגש אליו יהודה. הגשה זו מצינו שהיא משתמשת בשלשה לשונות: **למלחמה, לפיוס, ולתפלה.**

למלחמה, דכתיב: ויגש יואב והעם אשר (אתו) [עמו] במלחמה (ש"ב י' י"ג)
לפיוס, [דכתיב:] ויגשו אליו ויאמרו גדרות צאן נבנה למקננו. (במדבר ל"ב ט"ז)
לתפלה [דכתיב:] ויגש אליהו הנביא (מ"א י"ח ל"ו).

וכן אמר יהודה ליוסף, אם למלחמה אני בא, ואם לתפלה אני בא, ואם לפיוס אני בא.

בי אדוני. [בייה] אתה מעביר עלינו, שכך אמרת לנו הורידוהו אלי וגו'.

ידבר נא עבדך דבר באדני אדני. יכנסו דברי באוזניך, זקנתו של זה על ידי שמשכה פרעה לילה אחת לקה [בנגעים] הוא וכל ביתו, הזהר שלא ילקה אותו האיש בצרעת, ואמרו עליו על יהודה שבשעה שהיה מעלה חמה, היו שערות לבו נוקבות כליו ויוצאות, והיה נותן עששיות של ברזל לתוך פיו ומוציאן כאבק.

כי כמור כפרעה. מה פרעה גוזר ואינו מקיים, אף אתה גוזר ואינך מקיים,
מה פרעה להוט אחר הזכרים, אף אתה להוט אחר הזכרים.

[יט] אדני שאל. כיון ששמע יוסף כך, היה עמוד של שיש לפניו, הכה ברגלו אחת על העמוד ונקבו, כשראה יהודה זה המעשה התחיל לפייסו ואמר לו: אדני שאל.

[כ] ואחיו מת. אמר לו יוסף: ראיתו מת,

אמר לו: מת,

עמדת על קברו,

אמר לו: הין,

נתת עפר על עיניו,

אמר לו: לא,

אמר לו יוסף: ולמה תשקר הנה יוסף אצלי.

דבר אחר:

אדני שאל את עבדיו,

אמר לו יהודה: תדע לך שבעלילה באת עלינו אתה, כמה מדינות ירדו ליקח, אבל כלום שאלת אותם כמו ששאלתה אותנו, שמא בתך אנו מבקשין לישא, או אחותך אנו מבקשין, ואעפ"כ לא כיחדנו ממך דבר.

ונאמר אל אדוני וגו' ואחיו מת. וכי אדם כיהודה יאמר דבר שאינו ברור, ואחיו מת, אלא אמר יהודה: אם אמר לו קיים, יאמר לי לך והבא אותו, כדרך שאמר על בנימין, לפיכך אמר: ואחיו מת.

[כט] ולקחתם גם את זה וגו'.

אמר יעקב אבינו לבניו: עתה כאשר בנימין אתי דומה לי כרחל אתי, ויוסף אתי, ועתה כאשר לקחתם אותו מאתי דומה לי כל שלשתן נלקחו ביום אחד. ולמה דומה לי בנימין? לנר שהוא דולק ולא ג' פיות, כבתה האחת כבו השלשה.

וקראו אסון. אמר יעקב: אוי לי שמא נגזרה [גזרה] על רחל ועל שני בניה שיכלו. היא מתה בדרך, יוסף מת בדרך, ועכשיו אם ימות זה בדרך, אני מת באנחה.

אמר לו יוסף: יהודה מפני מה אתה מדבר יותר מאחיק, והלא [יש] באחיק יותר גדולים ממך, אמר לו יהודה: אמת אמרת כי יש באחיי יותר גדולים ממני. אבל אחיי חוץ מן המקח הם עומדים, אבל אני מעי מעי המו לי כאבל,

אמר לו יוסף: מפני מה, יש עליך כסף או זהב אני אתן בעבורך,

אמר: לא כסף ולא זהב עלי,

אמר לו יוסף: אם כן מפני מה אתה דואג,

אמר לו: כך אמרתי לאבא, אם לא אביאנו אליך אהא בנידוי כל הימים,

אמר יהודה ליוסף: מפני מה אתה מבקש לבנימין, אם לגדולה אני גדול ממנו, ואם לגבורה אני גיבור ממנו, מוטב שאהיה עבד תחתיו, ולא אצער את אבא, שנאמר: כי איך אעלה אל אבי, וכיון שהזכיר צער אביו לא היה יכול לעמוד על עצמו, מה עשה?

נתחזק וישב,

אמר להם: היכן אחיכם שאמרתם עליו שמת הוא, ודאי מת, תקראו אותו והוא יענכם, והיה קורא יוסף בן יעקב, יוסף בן יעקב, והיו מסתכלים בארבע פינות בבית,

אמר להם: מה אתם רואים?

אני יוסף אחיכם, ולא האמינו לו עד שפרע עצמו והראה להם ברית מילה.

פרק מה

[ב] ויתן את קולו בבכי. וכשם שלא פייס יוסף את אחיו אלא מתוך בכייה, [כך כשיגאל הקדוש ברוך הוא את ישראל הוא גואלם מתוך בכייה] שנאמר: בבכי יבאו ובתחנונים (אקבצם) [אובילים] (ירמיה ל"א ח').

[יד] ויפול על צווארי בנימין אחיו. וכי שני צווארים היה לו לבנימין, אלא ראה ברוח הקודש ששני מקדשות עתידים ליחרב בחלקו של בנימין.

ובנימין בכה על צוואריו. על משכן שילה שעתיד להיות בחלקו של יוסף ועתיד ליחרב.

[כג] ולאביו שלח כזאת וגו' מטוב מצרים. אמר ר' בנימין בר יפת אמר ר' אלעזר: מלמד ששיגר לו יין שדעת זקנים נוחה הימנו.

ועשר אתונות נושאות בר.

בר, עיבור.

לחם, כמשמעו.

ומזון אלו שאר דברים.

[כד] אל תרגזו בדרך. אל תפסעו פסיעה גדולה וגסה, ואל תעמידו עצמכם על דברי תורה, ותכנסו בחמה לעיר.

[כו] כי לא האמין להם. כך ענשו של בדאי אפילו אומר אמת אין שומעין לו.

[כז] וירא את העגלות. אמר להם: אם יאמין לכם מוטב, ואם לאו, אמרו לו בשעה שפירשתי ממנו הייתי מתעסק בעגלה ערופה.

[כח] רב עוד יוסף בני חי. רב כוחו של יוסף בכמה צרות הגיעוהו ועדיין הוא עומד בצדקתו.

פרק מו

[ז] בניו ובני בניו אתו. בנות בנים הרי הם כבנים, ובני בנות אינם כבנים.

[כא] ובני בנימין בלע ובכר וגו'. בשעה שראה יוסף את בנימין שאל: יש לך אשה,

אמר לו: הין, ועשרה בנים יש לי,

אמר לו: ומה שמם?

אמר לו: כולם קראתי על שם אחי, **בלע** שנבלע בין האומות, **בכר** שהיה בכורי מאמי, **אשבל** שנשבה ממני, **גרא** שנעשה גר בארץ אחרת, **נעמן** שהיו כל מעשיו נעימים, **אחי** שהיה אחי ודאי, **וראש** שהיה לי ראש, **מופים** שהיה יפה בתואר, **חופים** שלא ראיתי חופתו [והוא לא ראה בחופת], **וארד** שהוא כוורד בין השושנים.

[כח] ואת יהודה שלח. ולמה שלח [את] יהודה, ולא ראובן ולא שמעון ולא לאחרים?

אמר יעקב: יהודה מלך, ויוסף מלך, לא אשלח אל פני מלכים אלא מלך.

דבר אחר:

ואת יהודה שלח. לתקן לו בית תלמוד, שיהיה מורה בו בתורה, ויהיו שם השבטים קוראים בתורה.

[כט] ויפל אל צואריו. ולמה לא נשק יעקב ליוסף?

לפי שהיה קורא באותה שעה בקריאת שמע.

פרק מז

ומקצה אחיו לקח. ומפני מה אמר ומקצה אחיו לקח?

ללמדך שכל השבטים גיבורים היו, ומי היו אלו החמשה?

ראובן שמעון לוי יששכר ובנימן.

ומפני מה לקח יוסף הצדיק חמשה אנשים הללו מאחיו?

לפי שהיה מכיר מי גיבור באחיו ומי חלש, ואמר אם [אני] מעמיד גיבורים שבהם לפני פרעה, שמא יעשה אותם אנשי מלחמתו, לפיכך העמיד אותם חמשה אנשים שלא היו גיבורים.

[כא] ואת העם העביר וגו'. שלקח אנשי עיר זו ומעבירן ומושיבן בעיר אחרת, וכל כך למה?

כי היכי דלא ליאמרון להון גלוותא בני גלוותא.

[כז] רק אדמת הכהנים. מפני שדנו ליוסף באותו מעשה של אשת פוטיפר שאמרו הכוהנים

אם לבושי יוסף נקרעו מלפניו הוא נתרצה במעשה, ואם הם קרועים מאחריו היא הכריחתו והחזיקתו, לפיכך לא הניח אותם למכור אדמתם.

פרשת ויחי

המשך פרק מז

[כח] ויחי יעקב. למה נסתמה פרשה זו?

לפי שביקש יעקב אבינו לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו, לכך נסתמה פרשה זו.

דבר אחר:

למה נסתמה?

מפני שנסתמו כל צרותיו.

שבע עשרה שנה. ולמה נחסרו משנותיו של יעקב ל"ג שנים?

על שדבר כלפי מעלה, דקיימא לן כשם שמברך אדם על הטובה כך יברך על החילוף, והוא לא עשה כך, לפי שבשעה ששאלו פרעה כמה ימי שני חייו ויאמר יעקב אל פרעה מעט ורעים (בראשית מ"ז ח' ט'), ומנין התיבות הם שלשה ושלישים תיבות.

דבר אחר:

שבע עשרה שנה פרנס יעקב את יוסף, כמו כן יוסף פרנסו י"ז שנה.

[כט] ויקרבו ימי ישראל וגו'. אמרו חכמינו ז"ל: כל מי שנאמר בו קריבה לא הגיע לימי אבותיו, שנותיו של בועז עובד וישי ת' שנה היו חייהם, ודוד לא חיה אלא שבעים שנה, ולא הגיע לימי אבותיו, לכך נאמר בו קריבה. [ויקרבו ימי דוד למות (מ"א ב' א')] עמרם חיה קל"ז, ומשה רבנו ע"ה לא חיה אלא מאה ועשרים שנה, לכך נאמר בו קריבה, שנאמר הן קרבו ימיך למות (דברים ל"א י"ד). וביעקב נאמר בו קריבה, מפני שלא הגיע לימי אבותיו, שיצחק חי ק"פ שנה, ויעקב לא חיה אלא קמ"ז שנה, לכך נכתב בו קריבה.

ויקרא לבנו ליוסף. ולמה לא קרא לראובן או ליהודה?

כי הם בניו ראובן בכור יהודה מלך, והניחן וקרא ליוסף, ולמה עשה כן? בשביל שהיה ספיקה בידו לעשות, לפיכך לא קרא אלא ליוסף שיכולת בידו לעשות ועשית עמדי חסד ואמת.

ואמר יעקב ליוסף: אם אתה עושה עמי היום חסד ואמת אף לאחר מיתתי עשה.

אל נא תקברני במצרים. לפי שצפה ברוח הקודש שעתידיים מצרים ללקות בכנים והיו מרחשות במטה שלו.

דבר אחר:

מפני מה לא ביקש ליקבר במצרים?

מפני שלא יעשו אותו ע"ז, שכשם שנפרעין מן העובדים כך נפרעים מן הנעבד, שנאמר ובכל אלוהי מצרים אעשה שפטים וגו' (שמות י"ב י"ב) אל נא תקברני. אלא במערת אבותי, שאם לא תרצה לקברני, על כורחך אשכב שמה, שנאמר: ושכבתי עם אבותי (פסוק ל'), ואעפ"י שאקבר במקום אחר נפשי עם אבותי תלך.

שים נא ידך תחת ירכי. ונשבע לו על המילה, אשר תלויין בה תרי"ג מצות, ברית בגימ' [תרי"ב], וגוף של מילה משלימים חשבון תרי"ג מצות.

[לא] וישתחו ישראל על ראש המטה. לשכינה, שהשכינה למעלה מראשותיו של חולה, [שנאמר: ה' יסעדנו על ערש דוי (תהלים מ"א ד')].

דבר אחר:

תעלה בעידניה סגיד ליה, ומנא לן מהכא וישתחו, יוסף לגבי יעקב תעלא הוי.

פרק מח

[א] ויאמר ליוסף. מי ומי אמר לו, מלמד שהניח יוסף שומרין לשמור את אביו, ובאו והגידו לו הנה אביך חולה, והמה חזרו והגידו ליעקב, הנה בנך יוסף בא אליך שבא לומר לו שיכלול בניו עם השבטים, ולהוכיחו על שקבר אמו בחוצה לארץ.

[ב] ויתחזק ישראל וישב על המטה. לפי שרצה שיהיו דבריו כתובין ומסורין דברי בריא ולא דברי שכיב מרע, ענה ליוסף על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, על שבא לומר לו שיכלול בניו במנין השבטים, אמר לו אל שדי נראה אלי בלוצ, קודם שנולד בנימין, ואמר לי הנני מפרך והרביתך [ונתתיך] לקהל, זה בנימין. עמים אלו בניך, וקודם שבאתי מצרימה לי הם כלומר במנין השבטים, ועל שבא להוכיחו על קבורת רחל, אמר לו מתה עלי, עלי היו חסרוניה. **כברת ארץ.** אלפים אמה.

ואקברה שם. על פי השכינה, שעתידיה לבקש רחמים על ישראל, שנאמר: רחל מבכה על בניה וגו' (ירמי' ל"א י"ד):

[ח] וירא ישראל את בני יוסף וגו'. ראה ורצה לברכן, נסתלקה ממנו שכינה, כשראה יעקב כך, היה סבור שפסולים הם, שאינן ראויים לברכה, לפי שנסתלקה ממנו שכינה, ואמר ליוסף מי אלה, כלומר כיצד נולדו אלו, ענה לו ואמר בני הם אשר נתן לי אלוהים בזה, מלמד שהביאה לו אסנת כתובתה.

[י] כבדו מזקן. שהיו גבות עיניו גדולים ולא יכול לראות, אם לא היו מגביהין לו את הגבות. **וישק להם ויחבק להם.** שרצה לשמוח כדי שתשרה שכינה עליו, שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך שמחה, שנאמר: ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו (רוח אלוהים) [יד ה'] (מ"ב ג' ט"ו) וכשראה יעקב שלא הייתה שכינה שורה עליו, התחיל לטעון בדברים אחרים, שנאמר: ויאמר ישראל אל יוסף ראה פניך לא פללתי, וכשראה יוסף שלא היה רוצה לברכם הוציאם מעל ברכיו.

[יב] וישתחו לאפיו ארצה. להקב"ה ואמר לפניו: ריבונו של עולם כלום יש פסול במיטתי, מיד שרתה עליו שכינה, ולקח יוסף את שניהם. ולקח את אפרים מימינו, ואת מנשה בשמאלו, שכשבאים שני בני אדם זה לפני זה, עומד ימינו על חבירו כנגד שמאלו, ושמאלו כנגד ימינו, וכן עשה יוסף שרצה לשום אביו ימינו על ראש מנשה ושמאלו על ראש אפרים, לפי שראה ברוח הקודש שיצא מן מנשה יהוא בן נמשי, וגדעון מאפרים, והיה עתיד משיח בן אפרים

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 134
לצאת ממנו. ומה שאמר יעקב: **ידעתי בני ידעתי**, ידעתי מה שגלוי לך, וידעתי מה שבסתר לך.

[יט] **וזרעו יהיה מלא הגויים**. זה יהושע שנתמלא שמעו בכל העולם מצד אותו נס שנעשה לו, שנאמר: שמש בגבעון דום וגו', וידום השמש וירח עמד (יהושע י יב יג), כלומר ולזרעו יעשה נס כמלוא הגויים.

[טו] **אשר התהלכו אבותי**. גדול [מה] שנאמר באברהם ויצחק, ממה שנאמר בנח, כי בנח כתיב: את האלוהים התהלך נח (בראשית ו ט), כאדם שמהלך לפני אדונו בכל מקום שהוא רוצה.

[טז] **וידגו לרוב בקרב הארץ**. לשון דגים, כלומר מה דגים שבים פרים ורבים ואין עין הרע שולטת בהם, כך יהיו בניך.

[כ] **וישם את אפרים לפני מנשה**. בכל מקום נקדם אפרים לפני מנשה חוץ ממנין השבטים שנקדם מנשה לאפרים.

[כב] **ואני נתתי לך [שכם אחד]**. זה הבכורה.
אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי. בתפלה ובבקשה.

דבר אחר:
בחרבי ובקשתי. כדאמר במעשה שכם.

פרק מט

[א] **ויקרא יעקב אל בניו**. ביקש לגלות את הקץ, וסתמו הקדוש ברוך הוא ממנו, ושנים הם שביקשו לגלות את הקץ, יעקב ודניאל. היאספו ואגידה לכם. ולא רצה הקדוש ברוך הוא והתחיל ראובן בכורי אתה כחי וראשית אוני, מכאן שלא ראה יעקב קרי עד שנולד ראובן.

[ג] **יתר שאת**. יתר זו בכורה. שאת זו כהונה, כמו שנאמר: וישא אהרן את ידיו (ויקרא ט כב). עז זו מלוכה, שנאמר: ויתן עוז [למלכו] (ש"א ב י), בחללו יצועי אביו ניתנה בכורה ליוסף, וכהונה ללוי, ומלכות ליהודה.

[ד] פחז כמים. לשון נוטריקון פחזתה חבתה זעתה, כלומר שלא יהיה לך מתוך החלקים יותר מאחריך, לפי שעלית משכבי אביך.

אז חללת יצועי עלה. אמר לו בני אין לך רפואה עד שיבוא משה, שכתוב בו: ומשה עלה אל האלוהים (שמות יט ג), וכיון שבא משה ומינה שבטו של ראובן תחילה על הקללה בהר עיבל ופתח תחלה פיו שבטו של ראובן ואמר ארור שוכב עם אשת אביו (דברים כז כ), אז ידעו הכל שהוא זכאי ומחל לו הקדוש ברוך הוא.

[ה] מכרתיהם. לשון יוני כי כן קוראים לסכין מכירי.

[ו] בסודם אל תבוא נפשי זו מחלוקת קרח שעשה עם משה ועם אהרן, ועשו עצה רעה ומעשים רעים.

בקהלם אל תחד כבודי. כמו שנאמר: ויקהלו על משה וגו' (במדבר יו ג), וכן היה שלא מזכר יעקב באותה מעשה דכתיב: ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי (שם שם א) ולא כתיב בן ישראל, ובמקום אחר כתיב בן קהת בן לוי בן ישראל (דה"א ו כג).

[ז] ארור אפם כי עז. לא רצה לקללם וקלל אפם.

אחלקם ביעקב. זה שמעון שלא היה חלקו מחובר ביחד, כי יהודה מפסיק בחלקו של שמעון, דכתיב: ויאמר יהודה [לשמעון אחיו] עלה אתי בגורלי ונחלמה בכנעני (שופטים א ג). **ואפיצם בישראל.** אלו כוהנים ולוויים שלא היה להם חלק עם ישראל שנאמר: ונחלה לא יהיה לו וגו' (דברים יח ב), ומחזרים על הגרנות לחפש אחר תרומות ומעשרות.

דבר אחר:

ארור אפם כי עז. בשעה שהרגו שכם בן חמור.

[ח] יהודה אתה יודוך אחיך. בוא וראה מה כתיב למעלה שמעון ולוי אחים, וכולם אינם אחים, אלא אחים הם בעצה של שכם, שנאמר: ויקחו שני בני יעקב [שמעון ולוי אחי דינה איש חרב] (בראשית לד כה), וגם נטלו עצה על יוסף להרגו שנאמר: ויאמרו איש אל אחיו גו' ועתה לכו ונהרגו וגו' (שם לז יט כ) ומי הם אם תאמר ראובן, הרי כבר נאמר וישמע ראובן [ויצילו מידם] (בראשית לז כא), ואם תאמר יהודה, הרי כבר נאמר: [ויאמר יהודה אל אחיו] מה בצע וגו' (שם שם כו), ואם תאמר בני השפחות, הלא כבר נאמר: והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה (שם שם ב), מכאן אתה למד ששמעון ולוי היו, וכיון שבאו למצרים אמר יוסף אם אניח שני האחים ביחד מחריבין את כרך מצרים, כמו שחרבו כרך של שכם, מה עשה?

לקח [את] שמעון ואסר אותו, וכיון שהפרישו נעשה לוי יחידי, ותשש כחו באותה שעה, לכך נאמר שמעון ולוי אחים, וכיון שהוכיחם אביהם, הוריקו פניהם, וגם יהודה הוריקו פניו, מיד פתח יהודה אתה יודוך אחיך, לפי שהודיתה במעשה תמר.

ידך בערף איביך. אמר לו: בני אתה הקשית ערפך שעה אחת, וביישת את עצמך במעשה תמר, תזכה שתהרוג את אויביך, וכן היה בימי דוד. דאמר ר' תנחומא: מה כתיב (ואכרית) [ואכרתה] את [כל] אויביך, [מפניך] (ש"ב ז ט), וכן היה כי כולם נכרתו, והיה לו אויב שקול כנגד הכל הוא שאול, שנאמר: ביום הצלי ה' אותו מכף כל אויביו ומיד שאול (תהלים יח א), והלא שאול הוא בכלל אויביו, ולמה הבדילו לצד, באמרו: מכף כל אויביו ומיד שאול, אלא בא ללמדך שהיה שאול כנגד כל אויביו.

יشتחוו לך בני אביך. אילו היה אומר בני אמך נמצא שלא השתחוו לו כולם, וכיון שאמר בני אביך השתחוו לו כולם.

[ט] **גור אריה יהודה.** בתחילה גור כשלטון, ולבסוף אריה כמלך.

דבר אחר:

גור אריה יהודה. זה משיח בן דוד, שעתיד לצאת משני שבטים, אביו מיהודה ואמו מדן ובשניהם כתיב: גור אריה, בדין כתיב [דן] גור אריה (דברים לג כב), וביהודה כתיב: גור אריה [יהודה].

מטרף בני עלית. כלומר ממה שהייתי חושדך שהייתי אומר טורף טורף יוסף לא הייתי אומר בשבילך, לפי שהיית מלך, ומאותה חשדא סילקת את עצמך, לפיכך לעתיד לבוא יהא כורע ורובץ כאריה, זה משיח בן דוד בין האומות, שירבץ בהם ואין מי יקימנו.

[י] **לא יסור שבט מיהודה.** זה משיח בן דוד, שעתיד לרדות את העם במקל, שנאמר: תרועם בשבט ברזל (תהלים ב ט).

ומחוקק מבין רגליו. אלו יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים (דה"א ב נה), שמורים הלכות בישראל, והם סנהדרי גדולה שיושבת בלשכת הגזית בחלקו של יהודה שנאמר: ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (שם).

ולו יקרת עמים. שמקהה שינים של אומות העולם, שנאמר: והיה ביום ההוא אשים את ירושלם אבן מעמסה (זכרי' יב ג).

דבר אחר:

לא יסור שבט מיהודה. אלו ראשי גליות שבבבל, שרודים את העם בשבט.

ומחוקק מבין רגליו. אלו ראשי ישיבות שבארץ ישראל.

עד כי יבא שילה. זה מלך המשיח, שיהא מלכות בת דוד קיימת.

דבר אחר:

לא יסור שבט מיהודה. עד עדי עד, כלומר עד עולם, וכאשר יבוא משיח לו יקרת עמים.

[יא] **אסרי לגפן עירה [ולשרקה בני אתונו].** שמגפן אחת מספקת עירו, ומשורקה אחת שני בני אתונות, ואם תאמר אין בו טעם שאמר בו ולבן שינים מחלב [ת"ל: **חכלילי עיניים מיין כל** ח'ך שטועמו אומר לי לי], ואם תאמר לבחורים טוב ולא לזקנים, תלמוד לומר: **ולבן שינים מחלב,** אל תיקרי לבן שינים אלא לבן שנים.

דבר אחר:

אסרי לגפן עירה. גפן זה (מצרים) [ישראל, שנאמר גפן ממצרים] תסיע (תהלים פ ט), ר"ל כי מצרים יסיעם הקדוש ברוך הוא ממצרים וינערם בים. **ולשורקה בני אתונו.** כשיבוא משיח בן דוד, ויקויים בהם המקרא הזה ואנכי נטעתיך שורק (ירמ' ב כא), אל תיקרי בני אתונו אלא בני איתנו. כלומר ישראל יתקבצו כולם עד שער האיתון.

כבס ביין לבשו, כמו שנאמר מי זה בא מאדום [חמוץ בגדים מבצרה] (ישעיה סג א). **ובדם ענבים סותה.** טעותו, כמו יסיתך אחיך וגו' (דברים יג ז), וגם כי חמה פן יסיתך בשפק (איוב לו יח), כלומר שיכבס הקדוש ברוך הוא טעותו של משיח, ר"ל חרבו בדם אומות העולם שנקראו ענבים כהות.

דבר אחר:

אסרי לגפן עירה. כלומר יהיו הגפנים טובות ביהודה ביותר, שאם יהיו כל אנשי עיר אחת בגפן אחת לא יוכלו לבצור אותה מרוב שהיא טעונה. **ולשורקה בני אתונו.** שיהא החמור טעון משורק אחת שביהודה, וגם ידיהם לא יכבסו אלא ביין, ובדם ענבים לבושם.

[יב] **חכלילי עיניים מיין.** שיאדימו עיניהם משופע היין. **ולבן שנים מחלב.** שילבינו שיניהם משופע החלב.

דבר אחר:

ולבן שנים מחלב. כשיעמוד אדם במקום גבוה על שן הסלעים, יראה הבקעה לבנה ביותר מחלב מן השעירים והצאן והבקר שביהודה.

[יג] זבולן לחוף ימים ישכן. מה ראה יעקב שבירך זבולן אחר יהודה, והלא יששכר יותר גדול ממנו, והוא היה ראוי לברך תחילה, אלא שצפה ברוח הקדש וראה בית המקדש שעתיד ליחרב, וראה סנהדרין שתעקר משבט של יהודה ולהיקבע בחלקו של זבולן.

דבר אחר:

זבולן מתרעם על מידותיו היה ואמר ריבונו של עולם, לאחיי נתת שדות וכרמים, [ולי נתת הרים וגבעות, לאחיי נתת ארצות] ולי נתת נהרות וימים, אמר לו הקדוש ברוך הוא: כולם צריכים לך על ידי (חלקך) [חלזון] שקונים, אמר זבולן: ריבון העולמים ואחי באים ולוקחין בלי ידיעתי ובלי דמים, אמר לו סימן יהא מסור בידך, שכל מי שיטול ממנו בלא דמים, אינו נהנה בפרקמטיא שלו.

[יד] יששכר חמר גרם. אל תיקרי גרם אלא גרם, שהלך ראובן בשדה ומצא דודאים, ולא היה יודע מה הם, והלך ואסר חמור בדודאים והלך לו, מה עשה החמור? רצה לברוח ונעקרו הדודאים וצעקו צעקה גדולה ומת החמור, כי כן דרך הדודאים, וכשבא ראובן אצל חמורו וראהו מת, הבין שהיו דודאים, ולקחם ונתנם לאמו לאה ונולד יששכר ואותו החמור שהוציא הדודאים גרם ליששכר שנולד ועל כן אמר: יששכר לא גרם לו שיבוא כי אם החמור.

רובץ בין המשפטים. זו תורה.

[טו] וירא מנחה כי טוב, ואין מנוחה אלא בית המקדש שבו התורה, שנאמר: זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קלב יד), כי טוב. זה תורה, שנאמר: כי לקח טוב נתתי לכם וגו' (משלי ד ב). **ויט שכמו לסבול.** עולה של תורה. **ויהי למס עבד.** לתלמידי חכמים.

[טז] דן ידין עמו. זה שמשון.

שפיפון. שהיה חוגר בשתי רגליו, שבלעם לא היה חוגר אלא ברגלו אחת, כתיב ביה: וילך שפי (במדבר כג ג), ובשמשון כתיב ביה: שפיפון לכך בשתי רגליו.

[יז] יהי דן נחש עלי דרך. זה שמשון שצפה יעקב ברוח הקודש שיהיה עומד בין שני עמודים, ועיניו מעוורים, ופלשתים עליו שמחים, התפלל עליו שיתן לו הקדוש ברוך הוא כח, שנאמר: (חזקני ואמצני) [זכרני נא וחזקני] נא [אך] הפעם הזה וגו' (שופטים טז כח), ולכך אמר לישועתך קויתי ה', כלומר ישועתך קויתי שתשמע תפלתו.

[יט] גד גדוד יגודנו. זה שבטו של גד, בשעה שהיה אחד מהם יוצא למלחמה, היו הורגין בלא חרב ובלא חנית, אלא בזרועו, שכל מי שמכה אותו לא היה חי, שנאמר: וטרף זרוע אף קדקוד (דברים לג כ), לפיכך כשעברו ישראל את הירדן לא היה חלוץ אלא בשבט גד.

[כ] מאשר שמנה לחמו. שהיו מספקין שמן המשחה. והוא יתן מעדני מלך. זה שמן אפרסמון שמשיר את השער ומעדן את הבשר.

[כא] נפתלי אילה שלחה. אילה כמו אילת (משלי ה יט). שלוחה כמו משקין בית השלחין. **הנותן אמרי שפר.** שיהיו תלמידיו פקחים, אל תיקרי אמרי שפר אלא אמרי ספר.

דבר אחר:

נפתלי אילה שלוחה. כשהביאו יעקב לקבורה, היה עשו מעכב מלקברו, היה אומר מערת המכפלה אינה מחזקת אלא ארבעה זוגות, וכבר קבר את לאה במקומו, אמר לו יוסף: מכרת חלקך, שנאמר: בקברי אשר כריתי לי (בראשית נ ה), והרי השטר במצרים,

אמרו: מי ילך?

ילך נפתלי כי קל הוא כאילה. מיד קפץ והלך למצרים להביא שטר המערה לקבור את אביו, עד שהוא הולך בא חושים בן דן והיה חרש, וכשראה שהיו מונעין ליעקב מלקברו, אמר: מפני מה אבי אבא אינו נקבר?

אמרו לו: עשו מונע, והיה בידו מרה והכהו על צווארו, וראשו נפלה במערה, וכל מיטתו של יעקב נתמלא דם, לקיים מה שנאמר: ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע (תהלים נח יא), ואותה שעה נתקיימה נבואת רבקה שאמרה למה אשכל גם שניכם יום אחד (בראשית כז מה).

דבר אחר:

נפתלי אילה שלוחה. שאלמלא לא היה נפתלי היה יוסף נהרג, וכשרצו להרוג את יוסף בא נפתלי והגיד ליהודה ובא יהודה והצילו. **הנותן אמרי שפר.** שיהיה לשונם מתוקה בתורה כדבש ונופת.

[כב] בן פורת יוסף וגו'. מלמד שאין עין הרע שולטת בזרעו, מפני שהחביא [את] אמו מפני עשו הרשע, שלא יתן עיניו בה, בשעה שבאו להשתחוות לו. **בנות צעדה עלי שור.** מצריות בנות מלכים שביקשו לראות פני יוסף ולא תלה עיניו באחת מהם.

דבר אחר:

בן פורת יוסף וגו'. שהיה זרעו פרה ורבה כעוף של מים.

דבר אחר:

בן פורת וגו' עלי עין. אל תיקרי עלי עין, אלא עולי עין, שאין עין הרע שולט בזרעו.

דבר אחר:

בן פורת יוסף. שעל ידי הפתרון עלה לגדולה, דכתיב: ואומר אל החרטומים ואין מגיד לי (בראשית מא כד), שהיה בוחן אותם ולא נמצא איש שיאמר לו האמת, עד שבא אצל יוסף והיה מגיד לו יותר ממה ששאל הוא וענהו יוסף לא חלמת כך, כיון ששמע פרעה כך, אמר ליוסף: אין נבון וחכם כמוך (שם שם לט), שעמדת על האמת.

[כג] וימררו ורבו. זה פוטיפרע, כשראה שהרכיב פרעה את יוסף במרכבת המשנה אשר לו, אמר לפרעה מפני מה המלכת את עבדי, והלא קנייתו אני בעשרים כספים, מיד ענהו יוסף והלא אתה חייב מיתה בשעה שקניתיני, שאין קונין עבד אלא מכנען, שנאמר: ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו (בראשית ט כה), ואני מבני שם, ועוד בן מלכים אני, שהרי פרעה המלך שעשה דמות שרה אמי, ועתה הביא הדמות, אם אין הדמות דומה לי הדין עמך, וכן עשה ונדמו איקונין שלו לאיקונין של שרה.

[כד] באיתן קשתו. בכח קשתו.

ויפזו. כמו ויפזרו.

זרועי. כח ידיו.

מידי אביר יעקב בשביל שראה דמות יעקב.

דבר אחר:

ותשב באיתן קשתו. בשעה שלקחתו אשת פוטיפרע ואמרה לו שכבה עמי כבש ביצרו, ולפי שכבש ביצרו, זכה ושם פרעה המלך זהב מופז על זרועי ידיו.

מידי אביר יעקב. [משם רועה אבן ישראל] כלומר כל זאת עשה לו יעקב אביו, שעלה בדעתו לשכב עמה, וראה דמות אביו בחלון ופירש ממנה, ואותו נס גרם שיהא רועה אבן ישראל. **אבן.** זה מלך, שנאמר: אבן בוחן (ישעי' כח יו), וכתוב: (דימטורא התגזרת) [די מטורא אתגזרת] אבן (דניאל ב מה): **אבן.** זה מלך המשיח.

[כה] מאל אביך יעזרך. כלומר אותו האל שאמר לו: אנכי האל אלהי אביך (בראשית מז ג), הוא יעזרך.

ואל שדי ויברך אותך בברכות שמים מעל. זהו שאמר יצחק ליעקב: מטל השמים (שם כז כח).

ברכות תהום רובצת תחת. [ברכות שדים ורחם]. שלא יהיו לך רחם משכל בשיכול בנים ושדים צומקים.

דבר אחר:

בעת שבירך יעקב את בניו בירך את יוסף **מאל אביך יעזרך ואת שדי ויברך**, ולא אמר ואל שדי, למה?

מפני כי זו הברכה מאל"ף ועד תי"ו ויהיה הברכה על ראש יוסף ואחיו, ואם היה אומר ואל שדי היה הברכה מאל"ף ועד למ"ד, ויהיה חצי הברכה, וכיון שאמר **ואת שדי**, תהיה הברכה מאלף ועד תי"ו, ותהיה הברכה תמימה.

ברכת שדים ורחם. זהו האיש שיורה שכבת זרע כחץ, ושדיים לשון ירייה, כמו ירה בים (שמות ט"ו ד'), ומתרגמין שדי בימא, וקיימא לן כל שכבת זרע שאינו יורה כחץ אינו מוליד, וכן בירך יעקב ליוסף שיהא שכבת זרע שלו יורה כחץ, שלא יהא איש משכיל. ורחם, זו אשה שלא תהא משכלת.

[כז] ברכת אביך. [גברו על ברכת הורין] דאילו באברהם כתיב: ונתתיך לגויים וגו' (בראשית י"ז ו'), ואילו ביעקב כתיב: גוי וקהל גויים (שם ל"ה י"א): עד תאוות גבעת. תאוות זהו גבול, כמו: והתאוותם לכם (במדבר ל"ד י'), כלומר שיבואו עליך כל הברכות הללו עד זמן שיעמוד גבול עולם.

ולקדקד נזיר אחיו. זה יוסף שהיה פורש מאחיו.

דבר אחר:

ולקדקד נזיר אחיו. שלא שתה יין מיום שפירש מאחיו עד שראם שנאמר וישתו וישכרו עמו (בראשית מ"ג ל"ד), עד עכשיו לא שתה יין.

דבר אחר:

נזיר אחיו. שלא שתה יין לאחר מכאן.

[כז] בנימין זאב יטרף. כמו זאב חוטף כך שבטו של בנימין חוטף, שנאמר: וחטפתם לכם איש אשתו מבנות (שילה) [שילון] וגו' (שופטים כ"א כ"א), מלמד שהיו חוטפין נשים לבניהם, משום השבועה שנשבעו עליהם ישראל, שלא ישיאו להם נשים.

בבקר יאכל עד. זה תמיד של שחרית.

ולערב יחלק שלל. אלו הקרבנות שהיו מקריבים בבית המקדש, שנאמר: את הכבש אחד תעשה בבקר (במדבר כ"ח ד'):

דבר אחר:

בנימין זאב וגו'. בחלקו של בנימין היה בית המקדש בנוי, זאב זה אב, ואי זה זה בית המקדש, וקיימא לן ירושלם לא נחלקה לשבטים, ורצועה הייתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסת בחלקו של בנימין, ושם היה מזבח בנוי, וקרן מזרחית דרומית לא היה לה יסוד, לפי שלא הייתה בחלקו של בנימין, אבל קרן מערבית צפונית שם היה היסוד, ואותו קרן היה עומד בחלקו של בנימין שנקרא חוטף.

[כח] כל אלה שבטי ישראל [וגו' ויברך אותם איש אשר כברכתו בך אותם]. מלמד שכללם כולם בברכה אחת.

[כט] ויצו אותם. ומה ציוה להם?

מלמד שצום אל תניחו אדם ליגע במיטתי, כי אם שנים עשר שבטים סביב מיטתי, יהודה יששכר וזבולן יטענו מיטתי מן המזרח, ראובן שמעון (ולוי) [וגד] ישאו מן הדרום, דן ונפתלי ואשר מן (המערב), [הצפון] בנימין (גד ויוסף) [אפרים ומנשה] מן (הצפון), [המערב] וכאשר תישאו את מיטתי כן תישאו את המשכן, כדכתיב: באותות בית אבותם (במדבר ב' ב'), כאשר ציוה להם אביהם.

[ל] המכפלה. שהייתה כפולה זו לפנים מזו.

דבר אחר:

מכפלה. שהייתה כפולה זו למעלה מזו.

[לג] ויאסוף רגליו על המטה. ועליו נאמר: כי לא לקלים המרוץ (קהלת ט' י"א), תמול וישא יעקב וגו' (בראשית כ"ט א'), ועתה כתיב: ויאסף רגליו אל המטה.

פרק נ

[א] ויפול יוסף על פני אביו. מלמד שהיה יוסף מניח ידו על עיני אביו לעמצו, כשם שמעמיצים את המת, כדכתיב: ויוסף ישית ידו על עיניך (בראשית מ"ו ד').

[ב] ויחנטו הרפאים. כדרך שעושין למלכים.

ויחנטו. ומהו חנטה?

מלמד שאם נפטר מלך היו חותכין את כריסו ומוציאין את בני מעיו כדי שלא יסריח.

[ג] ויבכו אותו מצרים שבעים יום. ארבעים דחנטה, ושלושים יום דחפירה.

[ה] אבי השביעני. כך פירשו חכמינו ז"ל שהמצריים לא היו ממליכים עליהם מלך, אלא אם כן היה יודע בשבעים לשונות, ופרעה היה יודע בהם חסר אחת, והוא לשון עברי, ושבעים מעלות היה לו לעלות עד שמגיעים לעלות לכיסאו של פרעה, ועל כל לשון ולשון שהיה יודע היה עולה מעלה אחת, וכשהמליכו את יוסף העלוהו על כל מעלה ומעלה, והיה מדבר בלשון אחד כי על כל מעלה היו לשם אנשים יודעים בלשון, וכיון שבא למעלה העליונה, אמר לו יוסף בלשון עברי, כיון ששמע פרעה אמר לו יוסף: אני פרעה, וכי עדיין לא היה יוסף יודע שהוא פרעה עד שאמר אני פרעה, אלא מלמד שאמר פרעה ליוסף אני הוא הסבה שהוגעתך עד הלום, א"כ אינו ראוי לך שתעבירני מן המלוכה בסבת שאתה יודע לשון אחד יותר ממני, אמר לו יוסף: חס וחלילה שאעשה זה,

אמר לו פרעה: אם כן השבעה לי, ומיד נשבע לו,

וכשרצה יוסף לילך לקבור את אביו לא הניחו פרעה, מיד שלח יוסף לפרעה ואמר לו: אתה השבעתני שלא אגלה הסוד, ואבי השביעני שאלך ואקבור אותו במערה, אם תניחני אלך ואקברו ואחזור, ואם לאו אני אבטל שבועתך ושבועת אבא ואשלחנו ביד אחי שיקברו אותו, כששמע פרעה שהוא אמר שיבטל השבועות, אמר לו: עלה וקבור את אביך כאשר השביעך, ומי לימדו ליוסף שבעים לשונות?

גבריאלי, שבא באותה לילה שרצה לעמוד לפני פרעה ולימדנו שבעים לשונות, והיה גבריאלי מלמדו ליוסף ויוסף היה שוכח, עד שנטל אות אחת משמו של הקדוש ברוך הוא והוסיפו ליוסף, שנאמר: עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פא ו).

[ט] ויעל עמו גם רכב גם פרשים. מלמד על המלחמה באו.

[י] ויבאו עד גרן האטד. וכי יש גורן לאטד?

אלא מלמד שעשו עצמם כגורן לפני המטה.

[יא] וירא יושב הארץ הכנעני וגו'. ואף הם למלחמה נתכוונו וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי במטה, מיד אמרו אבל זה כבוד למצרים.

[יב] ויעשו בניו לו וגו'. מלמד שנשאורו כאשר צום.

[יד] וכל העולים אתו וגו'. שלא נכשל אחד מהם.

[טו] ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. ומה ראו?

ראו שפירש מהם, שכל זמן שהיה יעקב אביהם קיים, היה אוכל עימהם והם עמו, וכיון שמת פירש מהם מיד שלחו אל יוסף כה תאמרו (אל יוסף) [ליוסף] אנא שא נא וגו', [כתיב] נא בזה הפסוק שלש פעמים, לפי שמצינו כל המבקש מטו מחברו אל יבקש יותר משלש פעמים.

[כא] וינחם אותם. אמר להם: אתם עשרה נרות ולא יכולתם לכבות נר אחד ואני נר אחד היאך אני יכול לכבות עשרה נרות.

וידבר על לבם. אמר להם: דברים שנכנסים בלב.